

ALAIN

CONTURAREA OMULUI

EDIȚIE REVĂZUTĂ ȘI DEZVOLTABILĂ

Ediția a opta

Traducere din limba franceză de Gheorghe Isvoranu-Krak - 2024

Toate drepturile Libăria Gallimard 1938

P R E F A Ț Ă

„Eu am un inamic îngrozitor, mi-a spus el. Privește. El se arată, la fel de puternic, la fel de atent, la fel de vioi ca și mine. Îmi vine gândul că el mă supraveghează, și că eu mă ridic, eu îl văd în picioare. Eu nu mai dorm; iar el nu mai doarme. Liniștit și hotărât la fel ca mine. Aștept ca el să atace; dar eu nu pot să aștept; nu pot să-i las acest avans; ridic brațul; privește; era timpul; el ridică de asemenea brațul. Toate gândurile mele, aș crede că ele se nasc în el în același timp ca și în mine. Mă tem, văd asta bine, și, cum știu că de la ceea mă tem, este că el mă dușmănește. Toate măsurile pe care le iau eu pentru a mă proteja; le ia și el; și la ce mă aștept, că ar constitui un mijloc de a mă apăra, îi apare și lui. El este asemănătorul meu, eu o știam; eu știu acest lucru chiar mai bine de când suntem în dispută. Ar putea fi iubit asemănătorul său? Oare nu este mai înțelept să nu crezi această situație? Ceea ce este de dorit pentru mine n-ar fi și pentru el? Mi s-a spus cândva că aceasta este pacea între doi care gândesc aceleași lucruri.

O fratele meu inamic, tu m-ai învățat adevăruri amare! Chiar și acum tu mi le confirmi. Prin această alură, prin această atitudine, prin acest gest disperat pe care vii să-l faci, disperat și simultan amenințător, văd bine acest lucru. Adio frăție!,,

Astefel vorbea omul arătându-mi omul.

„Dar, i-am spus eu, aceasta este umbra ta.,,

Mai 1927.

COPILĂRIA NOASTRĂ MINUNATĂ

Dacă un copil ar putea să-și regăsească trecutul său cel mai vechi; el nu l-ar fi crezut. Asta pentru că un copil care se joacă este deja un om mic; el folosește industria când construiește ziduri de apărare din nisip împotriva mării, sau când încearcă să aducă la el balonul său agățat de un arbore.

Sau, când era mult mai mic, și purtat în brațe, el nu făcea nimic, și în consecință nu înțelegea nimic. I se schimba locul. Culcat în hamacul său suspendat de traversele vagonului, dormea și parcurgea kilometri; după asta el vedea că-i apar plaja, marea și navele; când, la mișcarea mamei sale sau a doicii sale, brusc capota micului său cărucior îi ascundea totul. Astfel bunurile și spectacolele lumii depindeau de câteva persoane îndrăgostite și puternice, ale căror capricii erau inexplicabile. O jaluzeă închisă suprima grădina. Și oare știe el ce este o jaluzeă? Absolut de loc, atâta timp cât el însuși n-a închis-o sau deschis-o. De asemenea, din momentul în care a început să învețe și să mânuiască lucrurile; el nu s-a lăsat să le facă să apară și să dispară. La rândul său el a creat magicianul. Totuși el n-a început totdeauna cu aceea.

Mai mult el ajungea să facă să apară lucrurile prin strigăte variate. Acum ar fi râs de această metodă de a chema lucrurile în loc de a le căuta. N-ar fi procedat să-și roage balonul său să coboare cu binele.

Cu toate acestea lui i se prezintă basme cu Ali-Baba, Aladin sau Cendrillon în care lucrurile se arată sau se șterg la comandă; acolo totul depinde de fermecători și de vrăjitori.

Porțile se deschid, comorile se arată, palatele sunt construite la minut; și covoarele magice transportă omul într-o clipă, deasupra munților și a mărilor. Nu este vorba decât să placă meșterilor acestor lucruri; iar obstacolul va fi convins întotdeauna de către un om bătrân sau de o femeie bătrână cu o anumită parolă.

Și adesea încă unul dintre acești uriași nu cedează decât la puterea superioară a altui uriaș, acela care este favorabil. Totul este o favoare. Se poate spera totul și a se teme de tot. Se poate să fii bogat printr-un cuvânt și sărac prin alt cuvânt. În fața acestei alte lumi, copilul se oprește. Asta crede el? Aceasta poate să creadă el?

Nu, el nu poate să creadă așa cum crede el că balonul său va coborî dacă va ajunge să scuture arborele, sau numai să lovească ramura cu o piatră lansată cu dibăcie. El știe să-și regăsească casa la colțul străzii; aceasta îl așteaptă acolo; ea nu-l înșală. El se încrede în ochii, mâinile și picioarele sale. Acest avion micuț pe care îl face să zboare, el îl confecționează ușor

din hârtie, și îl pliază cum trebuie. El este deja fizician. Cum n-ar râde de celălalt care se ridică în aer prin propria sa dorință și care aleargă fără jocul picioarelor?

Totuși aceste minuni lui nu-i sunt complet străine. Asta era astfel; i se spunea, în vre-murile trecute; dar și el are desigur o vagă idee, în timpul trecut al doicii și al micuțului cărucior; că era astfel.

El nu poate să creadă asta, dar este pe punctul de a crede; este la marginea amintirii; este aproape să-și amintească toate pe care toți oamenii o uită:

Asemănător unuia care ar visa după un timp îndelungat locurile completei sale mici copilării; cu siguranță nu și le poate reaminti, dar le iubește fără să știe de ce. Poveștile sunt real locurile întregii noastre mici copilării.

Noi le simțim adevărate, adică în armonie cu gândurile noastre cele mai asigurante. Aici pare să se creadă veritabilul, care susține totul. Credința în lumea exterioară se sprijină poate pe lumea fantastică a lui Aladin; se vede motivul; aceasta pentru că absurdul n-ar mai avea atunci nici o rațiune de a nu exista; astfel orice obiecție împotriva lumii cade în vid. Micul copil poate să-și facă lecțiile la înțelept care își permite adesea să se îndoiască fără suferințe. În această profunzime se află gândurile noastre, cel mai presat, cel mai împletit; pentru cea mai bună folosință, cea mai bună pentru noi. De acolo provine că a citi un basm noi respirăm oxigen. Aceea n-ar trebui să existe. A vorbi rezonabil, noi n-am putea crede și noi dorim să râdem și noi vrem să râdem; dar nouă ne place; există un anumit raport cu timpul pe care l-am traversat, toată populația de uriași capabili de lucruri extraordinare, ca aceea de a deschide o poartă.

O poartă se deschide prin cuvintele magice ale povestitorului și noi intrăm în casa spaimei, a dorinței și a speranței. Astfel este bună casa noastră natală pentru noi toți.

Și întrucât miraculosul a fost în mod real primul obiect, noi îi păstrăm o preferință de sentiment pe care rațiunea rece n-o poate șterge.

1 decembrie 1933.

II

CRANII ȘI MÂINI

În timpul zilelor de august, micii oameni sunt purtați aproape goi în grădinile publice. În această formă ale ființelor plâpânde, se remarcă două trăsături, craniul mare și mâinile de artist. Desigur trebuie văzute asemănările să susțină diferențele. Este bine de a gândi omul ca animal; sufletul este o abstracție care nu explică nimic; dar cealaltă parte, care neagă sufletul, și care vrea să gândească toate formele sub aceeași idee, este un abstract de asemenea și care nu diferențiază sufletul metafizic atât cât s-ar putea crede. Viața, natura și mecanismul el însuși, sunt încă suflete. Geniul lui Darwin a deschis o cale facilă, pe care urmând-o se regăsește cu ușurință înrudirea și chiar descendența între om și animale. Dar această gândire nu conduce departe. După opinia mea, privirea darwiniană sesizează încă mai bine diferențele, ghicind rațiunile formei, judecând această combinație echilibrată în care toate părțile se mențin și își răspund și mai ales reunesc la forma stabilă mai întâi acțiunile și în continuare gândurile. Căci marea afacere/activitate este de a percepe fiecare ființă așa cum este ea, iar ideile sau ipotezele sunt aici numai mijloace sau unelte.

De exemplu, a spune că omul seamănă cu maimuța, este o idee foarte abstractă, care nu trebuie lăsată în această stare; asta este a construi o schelă uriașă, dar a nu construi nimic. Cât de a spune că omul descinde din maimuță, aceasta nu conduce în nici o parte. Maimuța are mâini, este adevărat; ea are chiar patru; această asemănare atenționează dacă numai maimuța curăță o nucă. Dar eu revin la acest craniu mare al bebelușilor noștri; nici un pui de maimuță nu are ceva asemănător. Iată deci maimuța cu iscusința sa, dar fără nici o putere de a inventa. Aceste patru mâini, raportate la acest craniu mic, definesc imitația de maimuță; asemănarea face să apară simultan imensa diferență. Și mai mult maimuța imită omul, cu atât mai mult apare diferența.

Un craniu dezvoltat și mâinile, acestea definesc omul destul de bine. Dar un alt detaliu explică mai bine afecțiunile. După importanța lobilor corespondenți ai creierilor, primul dintre simțuri care explorează la distanță, este mirosul pentru maimuță, iar pentru om vederea. S-ar putea ghici printr-o reflexie și meditație suficiente; căci vederea simte relațiile după plăceri și piedici destul de slabe și astfel se raportează mai curând la craniu și la creier; mirosul interesează mai mult viscerele de respirație și de nutriție la care este legat prin continuitatea țesuturilor; judecând faptele după miros, asta este să se judece direct plăcutul. Maimuța se mișcă deci

în lumea alimentelor. A adulmeca este mai direct să simtă ea însăși și să revină la propriul stomac ca obiect principal. Dacă noi raportăm aceste remarci în ansamblu, atât expresiv, după expresia umană, s-ar putea spune că ochii exprimă mai ales pasiunile și că aripile nasului exprimă mai curând emoțiile. Conform cu asta un notar trebuie să fie atent la micile mișcări ale organului respirator și să nu acorde importanță opiniilor spectatorului.

Dimpotrivă se înțelege pentru ce Goethe atașa acestui punct strălucitor al privirii umane, pentru că el supraveghea aceste semne ale contemplației, fără care n-ar fi om ci numai un animal adulmecător, neliniștit, amenințat. Și aceasta era ce privea el cu ochii asigurați și aroape imobili care-l făcea pe Heine să spună: „numai zeii pot privi astfel,,.

Ochi mobil, ochi care fuge, aceststa este ochiul hoțului; ochiul subordonat; atenție totdeauna la cei de la extremitatea corpului. Vederea tremură simultan cu corpul. Toanele fac să danseze toate lucrurile care n-au sens decât după mișcările imediate ale vieții, Nu există decât două gesturi, a lua sau a arunca. Atenția este numai hoțască. Gestul uman este complet altfel; în cea mai frumoasă mișcare a sa, el renunță să ia; el pune lucrul la loc și analizează; totul este spectacol pentru om chiar și acțiunea sa. Nu de loc dulce pentru cel singur; din contra este de temut prin această activitate ordonată. Se luptă pentru a decide ce se va întâmpla la în trei zeci de ani; desigur astea nu sunt bătălii de maimuțe. Nu joc de mâini ci joc de capete. Nu mutre care adulmecă, ci priviri pătrunzătoare. Nu în căutare de o pradă ci de un ordin. Iată la ce se ajunge prin idei. Forța animală este explozivă; dacă o ordonați ea schimbă fața terrei. Spiritul se află foarte puternic, spiritul este puternic din morala sa și răul se amplifică.

Iată ce promite copilul magician; din acest craniu și din aceste mâini s-a născut un tiran.

3 august 1921.

III

REPUBLICA LUI PLATON

Platon mă uimește totdeauna prin această putere de a citi prin corpul omenesc până la gândurile noastre cele mai secrete. Fără îndoială el a fost unul dintre acei oameni rari care, prin vigoarea sângelui, cu torace iritabil pe un abdomen lacom depășind două, cu un cap destul de viguros pentru a conduce spre bine tripla experiență a plăcerii, a ambiției și de a ști. De asemenea oamenii noștri mici sunt întorși de el ca niște saci și conținutul lor etalat în această prerie crepusculară unde sufletul voiajor caută o soartă. Dar oare ea alege? Mai curând ea recunoaște și strânge tronsoanele, ca la un vierme tăiat și același care evadează, o ia dela capăt, pentru a nu fi trăit după conducerea capului singurul arbitru posibil între inteligență, ambiție și lăcomie. El își spune lui însuși, căci el a spus tot, un om toracic, cum îl numesc eu, sau timocratic cum îl strig, ținut de ambiție și de orgoliu, ca de o armură, nu poate de loc, întrucât el este fără cap, să judece această virtute fără cap care este al său. Și omul plutocratic încă și mai puțin, la care frica de a cheltui ține loc de inteligență. Aceste două specii de oameni se plimbă printre noi; acest torace indignat produce opinii, iar acest abdomen neliniștit și prevăzător la fel.

Gânduri din inimă, gânduri din stomac, adevărate de o manieră sigură la locul lor și de nivelul lor; dar pentru cine?

Astfel este furnicarul pe care Platon, omul cu umeri largi, le observă după revoltele republicii sale intime.

Dar cine a remarcat că numai Republica lui Platon tratează principial guvernarea interioară a fiecăreia?

Ceea ce se găsește în politică este și ca pentru a deruta lectorul grăbit; căci Platon s-a pus totdeauna în gardă, plăcându-i mai bine să nu fie înțeles decât să fie înțeles greșit. Ce a scris el despre statul democratic este un pamflet picant; iar pasajul despre tiranie este o frumoasă pagină de istorie teoretică, extrasă din istoria reală și adesea verificată ulterior; dar adevărul real se află în această pictură a individului guvernat democratic, a cărui instruire este că toate dorințele au drepturi egale, care face o specie de virtute și chiar o specie de gândire, atât una cât și cealaltă distractivă. În care orașul democratic este imaginea, unde se vede că măgarii și cățelușii revendică ceva, natural fără să știe ce. De asemenea sunt aceste suflete ușoare și dezlegate, care fac jocul și amuzamentul oricărei muzici și al oricărei picturi, oricărei doctrine, al oricărei munci și al oricărei plăceri. Această anarhie este fără răutăți; acest om este un copil bun.

Lovitura de Stat care aruncă în tiranie acest suflet rău protejat provoacă o tragedie emoționantă. Căci cum nu mai există sentințe respectate, nici prerogative, nici de citadele, marea iubire adună dorințele, orientează forțele dispersate, primind în armata sa pe cel mai bun și pe cel mai rău, se uzurpează puterea printre strigăte și fum, se înlănțuiește curajul și rațiunea ca a sclavilor abjecți, iar lor le dictează decretele pe care ei restaurează sigiliul onoarei și a inteligenței. Această ordine răsturnată este cel mai rău fapt.

Acest rezumat slab vă amintește că există o pictură adevărată a omului și un pictor care n-a mințit de loc, acest fapt va fi suficient.

Femeia este uitată, în aceste pagini adevărat celebre cu toate că prea puțin citite. Acest suflet călător al lui Platon n-a avut niciodată amintiri privitoare la o femeie. Și acest cap puternic se abătea cu idei măgulitoare și bine construite. Această prudență, ca la gânditorii cei mai puternici, face ca natura feminină nouă să nu ne fie mai cunoscută decât nebuloasa lui Orion. Ar trebui un Platon feminin, pentru a ne descrie suficient acest alt torace, legat mai bine de abdomen. Această altă onoare, această altă pudoare și această altă matematică.

Căci în mod cert spiritul este închis în închis în acel alt sac; iar care răzvrătiri se întâlnesc acolo și care gen de pace ar putea stabili el acolo, este ceea ce noi nu știm suficient. Fără să socotim că natura feminină posedă un principiu puternic de ordine și de comandament, prin funcția de a face copii care în mod necesar modifică toate celelalte și aduce spiritul pe terra. Această pacificare prin sarcina urgentă a maternității, este fără îndoială, cea care va produce din nou în furtunile umane, furnizate forțelor.

4 aprilie 1922.

IV

SACUL LUI PLATON

Un înțelept, un leu, o hidră spre o sută de capete, cusute împreună în același sac, iată deci omul la ce a zis Platon. Hidra n-a terminat vreodată să mănânce și să bea; cel mai mare dintre înțelepți se așează de trei ori pe zi; iar dacă alții nu-i aduc hrana, îndată el ar trebui să-l caute, uitând tot restul, după modul șobolanului de mocirlă. De aici înțeleptul dorește să strângă și se teme să nu aibă. Să punem toate lipsurile și toate dorințele pentru burtă; aceasta este partea de teamă. Capul pe burtă, aceea face un înțelept umilit; aceea nu face încă un om, el se păcălește bine. Leul, în acest gen de fabulă, reprezintă mânia, sau irascibilul, cum se spunea în timpurile vechi. Eu îl pun la torace, sub cuirasă, unde bate mușchiul scobit. Aceasta este partea combatantă, sigură și curajoasă, cele două împreună. Și limbajul comun îmi reamintește că în jurul inimii trăiesc pasiunile. „Rodrigue, ai tu inimă?„, Aceea nu întreabă dacă Rodrigue este slab, flămând, fricos.

Această remarcă conduce destul de departe. Omul nu este atât de temut prin dorință decât prin mânie. Dorința compusă; dorința schimbă; dar nu se poate compune cu un om ofensat. Îmi pare că aceasta este principala ofensă pe care o pot face pasiunile. Refuzul unei plăceri s-ar aranja. Viciile sunt pacifice, poate ele sunt esențial fricoase. Dar cine nu vede că un refuz de plăcere poate să fie o jignire? Îndrăgostitul poate să fie decepționat; asta nu este decât o foame; asta nu este decât tristețea burții. Dacă este ridicol, drama se leagă. Demnitatea și mânia împreună. Această mișcare depinde mai mult de cap decât de burtă. Acesta este curaj adesea că vine această idee de evaluare a altuia; dar de asemenea și din judecată. Înțeleptul și leul vor fi de acord să nu suporte disprețul. În fapt omul trece foarte multe lucruri. Dar există o manieră disprețuitoare de a refuza împărțirea; cea prin care lucrurile se deteriorează.

În pasiunile de iubire se ajunge adesea ca dichisita să refuze ceea ce ajunge, uneori nu fără întristare s-o facă dorită. Oferiți crucea sau academia unui om care nu solicită nimic, ajungeți să-l faceți s-o dorească,

Astfel este uneori dichiseala unui ministru și permanent a Celimenei. Asta este umilire de două ori. Asta este de a se distra. Lucru demn de remarcat, mai ales ceea ce s-a promis este prețios, agreabil și frumos, mai mult poate să deranjeze; este ceea ce s-a dorit. Atunci leul a răcnit.

Este o idee destul de comună că revoluția și războiul sunt fiicele sărăciei. Dar acesta nu este decât un semiadevăr. Aceștia nu sunt săracii care sunt de temut, aceștia sunt umiliții și ofensații. Stimulentul nevoii nu face decât un animal periculos; gândul hoției, nu gândul răzbunării. Și gândirea se ocupă complet să caute un repaus după altul. Cap și burtă. Se crede că foamea conduce la mânie; Dar acolo este gândirea omului hrănit bine. În faptul unei foame extreme încetează mai întâi mișcările de lux și prima mânie. Eu aș spune atât nevoia de a dormi, poate mai imperios decât foamea. Astfel mânia n-ar fi natural în serviciul plăcerilor, cum se dorește să se creadă mai întâi.

Pentru ce îmi conduc gândurile într-acolo? Asta că Platon a spus un lucru impresionant despre subiectul mâniei. El a spus că ea este mereu aliata capului și veșnic împotriva burții. Eu am respins inițial această idee, dar am zărit acum că există indignare în multe din mâni și în fine că aceasta este ideea unei in justiții presupuse, cu nedreptate sau rațiune, care aprinde toate. Că omul are nevoie de multe lucruri și nu conduce asupra dorințelor sale decât cedându-le puțin ceea ce nu explică încă pasiunile. Această condiție, comună tuturor nu umilește pe nimeni. Munca nu umilește. Mai mult, nu s-ar găsi un om din mii care nu face nimic și să fie îndopat ca un hrănitor. Să-și câștige viața, el nu face nimic și chiar îi face plăcere. Ceea ce enervează, este ideea că acest salariu bine câștigat nu vine numai din muncă, ci depinde de voința și judecata unuia. Ideea unui drept este în orice mânie, iar Platon n-a vorbit de întâmplare.

Ceea ce interesează aici să fie înțeles, este că mânia este încă un principiu de ordine, în care se vede imediat că el conține o contradicție. Eroarea este să calculăm asupra mâniei și să luăm drept bune rațiunile sale fără să ne temem destul că mijloacele lui sunt obișnuite. Și iată de ce, din toate proiectele de pace se vede că se revine la război la care principiul este exact într-o mânie susținută de aparența unui drept.

15 februarie 1926

LEGEA SOMNULUI

Toate acțiunile noastre sunt reglate după mânie, oboseală și compensație: Copilul se trezește pentru a alerga și nu pe scurt ci cât mai mult. Certărețul se încălzește vorbind și combatantul lovind. Pasionatul se enervează gândindu-se; cum să se depășească. Se observă această agitație care crește în adunări. Dar oboseala are sfârșit în rațiune dacă se poate spune, din aceste mișcări explozive; un gen de somn toropit și dezlegat. Asta este atunci când mușchii care au servit mai puțin să intre în joc la rândul lor reglează mișcările și gândurile noastre după compensație.

Aceasta este astfel că un om care ar cânta liber după corpul său ar găsi inițial plăcerea de a sări până la vârful sunetului; se simte această mișcare între dispute ca între jocuri; cântecul este de asemenea mai miraculos; dar mașina corpului îndată îl readuce. Legea somnului, pe care Homer n-o uită niciodată, nu se arată numai prin ritmul zilelor și nopților; există somnuri scurte care vin să umbrească gândurile noastre și să coboare tonul nostru. Un rege al operei este foarte atent să caute repausul. În cea mai ridicată dintre revendicările sale, eu ghicesc că el a zărit deja reîntoarcerea la grav, cea care este un fel de oază filozofică. Iar în momentul când eu merg să mă distrez de acest cântăreț, care o face pe gânditorul, eu observ că el este imaginea foarte fidelă în aceea a regelui adevărat, care n-ar ști să țină totdeauna, nici chiar timp îndelungat, să amenințe sau să sfideze; căci, toată socoteala făcută, chiar când el ar domni asupra a mii de locuri pătrate, el n-are totuși decât sacul său din piele; el este limitat acolo. Când a epuizat fibrele mâniei, el vibrează natural după dibăcie sau după blândețe. Puterea acelora pe care Sfântul Simion îi numește valeții interiori și care depășesc toate previziunile, vin fără dubiu dintre cei care acționează obișnuit contra unei majestăți obosite. Ei le trag cizmele; acesta este momentul destinderii și al consimțământului.

Vulpile adunării sunt oameni care dorm în timp ce se dispută, ei se află încă destul de proaspeți când ceilalți nu mai gândesc decât să le scoată cizmele. Iar avocații destinați procedurilor atât de bine descriși în Balzac, nu liniștesc mai întâi disputele; arta lor este să nu se arunce mai întâi acolo; această indiferență provine din profesie; ei așteaptă seara zilei homerice; ei fac patul eroilor; ei îi culcă la sfârșit și îi leagă.

Eu nu știu pentru ce am observat la antrenarea și după ceas, ultima criză politică. Citind numai comunicatele, am remarcat mai întâi mișcările reglate, repauze înțelepte, un refuz de aducere, o moderație în fine luată a cursei în picioare. Și apoi un pic de convulsie și indicii de nerăbdare; o oarecare precipitație, un pic de oboseală depășită; în momentul când eu scriu, este asfințitul. Un om care ar fi dormit în timpul agitației era maestrul; astfel este că la sfârșitul unei bătălii o trupă proaspătă n-are decât să se arate. Această manieră de a vedea nu face decât să readucă ideea marxistă, de importanță imensă, după care biologicul, foamea, setea, oboseala reglează totul în final și totdeauna, ba chiar tresăririle idealiste. După mânia se oferă alt regulator, urmare a mâniei și care este oboseala. Ca reformator nu încetează să construiască pe baza mâniei, astfel conservatorul construiește pe oboseală, bine asigurat că totul se va îndesa și va dormi. Acolo se află fără îndoială toată inteligența politică care constă în a aștepta. De acolo vine toată seducția partidului conservator care sfârșește adesea de a avea dreptate.

Totodată această idee, trebuie să fie considerată la distanță de vedere și nu să ne aruncăm acolo.

Arta de a gândi și de a voi să semănăm arta navigatorului; omul este mai puțin puternic decât Oceanul, dar el sosește chiar de a-l traversa; el se servește de o hulă sau de un curent, dar nu imediat cum ar voi curentul și hula. Corpul uman are de asemenea mareele sale regulate, pe care el trebuie să ridice și să coboare bine gândirea proprie. Și este sigur că asta nu înseamnă că el nu se putea guverna prin mici variații suficiente. În acest fel el ajunge să cânte în loc să țipe. Artele frumoase sunt poate cel mai bun model al voinței reale; căci totul depinde de inspirație; trebuie numai ca inspirația să fie guvernată. Nu se poate face poem împotriva naturii; dar de asemenea natura nu face poeme; și pentru că trebuie a se ține ferm între două folii, una de a crede că se poate totul și alta că nu se poate nimic, operele de artă ar fi deci de consiliere bună pentru adevărata politică.

5 noiembrie 1929.

VI

A DORMI

Eu am remarcat, asta este o lege a războiului, se doarme mai bine cu pantofi decât fără pantofi. Adevărata pregătire de somn constă în a se culca real, adică a se pune în poziția de unde nu s-ar putea să cazi întreg. Lipsa acestei precauții, se poate compensa printr-un mic efort și o ușoară supraveghere de sine care sunt deja contrare somnului. Dar mult mai bine, dacă a adormit într-o poziție puțin stabilă, somnul face să se destindă și astfel se poate cădea ușor, care-l trezește. Fiecare a observat că un om care doarme așezat este în fiecare clipă trezit instantaneu printr-o cădere a capului său; iar cel care adoarme citind cartea sa va fi trezit de aceasta. Ori este suficientă o mână care n-a căzut mai jos, ajunge puțină rezistență, de puțin echilibru tensionat pentru căderea în somn să fie o simplă căzătură dar care să ne trezească, după aceea eu concluzionez că nu se doarme bine decât pe spate; asta se întâmplă când corpul nostru este mai apropiat de forma lichidă și nivelat prin greutatea sa.

Iată-ne pe noi cu pantofi. Căci în această poziție etalată și indiferentă, picioarele sunt strânse și acționează contra cuverturilor, iar pantofii fac boltă și protecție; atunci greutatea, care este inamicul nostru în orice clipă, greutatea care este deșteptătoare, încetează să ne mai avertizeze; totul a căzut mai jos; prin aceasta numai noi dormim. Dar pasiunile, amintirile, grijile, proiectele? Eu cred că noi ne înșelăm acolo sus, atunci când noi credem că putem încă să formăm gânduri când corpul nu mai lucrează. Odihna corpului este, imediat, somnul spiritului. Noi încercăm uneori să îndepărtăm grijile; desigur este numai să gândim la asta. Dar dacă numai corpul nostru nu luptă, pacea este imediat în gândurile noastre.

Aceasta este pentru că noi dormim atât de bine pe un pat dur, și chiar numai bine, după ceea ce cred eu pe o scândură; această suprafață plană și dură ne invită încă și mai mult să ne etalăm și ca să zicem așa să ne împrăștiem. Baza noastră de odihnă se lărgeste după suport; în loc ca perfidul sprijin al unui pat moale ne invită să ne conservăm forma arhitecturală, eu înțeleg ridicată contra greutății și să ne ținem încă prea în poziție verticală. Rămâne puțină incertitudine; toate lucrările sunt posibile, cum spun fizicienii, nu sunt făcute. De asemenea noi căutăm ce este mai bun și această problemă minoră trezește gândirea.

Este o problemă adesea să dormim și noi o preluăm așa cum luăm noi rău toate probele mele omenești.

Noi uităm permanent de corpul nostru, care este locul puterii noastre. Se așteaptă să avem gânduri dispuse; dar dacă se pune corpul la muncă, gândurile vor fi imediat dispuse. Se așază, se ridică, scrie, astea schimbă ideile. Omul naiv își scutură capul, își retrage brațele, își ridică umerii atunci când vrea să-și schimbe ideile; și această metodă este bună pentru toate. Dar cum s-ar crede asta când se caută o soluție pentru gânduri? Nenorocirea este că el n-are soluție pentru gânduri ca acestea. El este practic pentru că sunt îndepărtate gândurile penibile; totuși el trebuie să știe să le ia; și cum este o descoperire de a ști că s-ar imobiliza el va dormi, căci este una de a ști că a se imobiliza înseamnă anularea gândurilor. Și iată cum omul ajunge să se mențină liniștit nu schimbându-și opiniile ci reglându-și acțiunile sale. Nu-ți închide pumnul dacă dorești să înlături o idee supărătoare. Pacea interioară reglează pacea exterioară. Trebuie să-ți dai un obiect adică să-ți miști corpul. Singurul gânditor care reușește este cel care face. Chiar dacă face imperfect, se apropie de regulă, pentru că el observă un oarecare lucru. De asemeni vedeți cum matematicianul știe bine să-și dea obiecte. Adevărul este că, fie că desenează, fie că socotește, fie că el combină și transpune, el gândește totdeauna cu degetele; eu nu văd decât pasionatul care gândește cu capul său; în rest el nu poate; gesturile sale poartă gândul său și caută lucrurile; dar lucrurile lipsesc. Nebunul este remarcabil prin gesturile sale și înțeleptul prin acțiunile sale. Artistul trece de la nebunie la înțelepciune, modelând obiectul după gestul său, care face să treacă gândurile sale la existență. Corpul agitat nebunie, corpul care acționează, înțelepciune; și în sfârșit, cel care revine la propunerea mea, corpurile inerte, somnul. A învăța să nu mai gândești, aceasta este o parte și nu cea mai mică, a artei de a gândi.

10 martie 1925

VII

SEMNE

În timpul când păsările își hrănesc puii lor, există ocazia de a observa un semn miraculos. Hrana, pe care o privește hrănitorul, își ridică puțin aripile sale și le imprimă o tremură de sărac, în felul prin care se recunosc de la prima aruncătură de ochi cel care cere și cel care va oferi ceva, cum la noi oamenii o fac cerșetorul și bogatul. Orice cerșetor se face tremurător, deci din această cauză noi vom înțelege semnul păsărilor. Dar se poate înțelege un semn fără să ca acela să fie explicat. Însă nu este atât de ușor să se spună de ce un om tremură când îi este frică; totodată este clar că o mișcare ezitantă reținută și reîncepută fără ca ea să conducă la rezolvare, este totdeauna un semn de slăbiciune. Această viziune este cea care în cazul unei catastrofe noi disringem mai întâi pe nefericitul are nu știe ce să facă, de cel care aduce ajutoare, ale cărui mișcări sunt, din conra, prompte și decise, și numai cu semnele ele însele.

Totuși aceste aripi tremurătoare nu sunt slab. Apropiati-vă; puișorul va zbura ca tata și mama. Această tremură este deci bine un semn un semn și nu numai un efect. Este necesar acum de a descoperi o oarecare cută a costumului și în sfârșit istoria acestui semn, cum Darwin a dăcut pentru calul care mușca când acesta era țeșălat. De când s-au observat doi cai la pășunat, care își scarpină unul altuia coama, totul este explicat. Acest exemplu, cât și atâtea altele nu mai puțin celebre, au angajat inteligența pe căi noi.

Eu aș dori să înțeleg puișorul prin aceleași cauze. Eu n-am cum să explic pentru ce el deschide ciocul îndată ce el a zărit hrana; acest semn nu este decât o acțiune. Cum să înțeleg că tremurătura aripii este de asemenea o acțiune, dar o acțiune depășită și conservată? Trebuie să văd cum sunt dispuși puișorii în cuib și cum se agită la apropierea ei la apropierea hrănitorului. În acest pat scobit unde greutatea lor totdeauna îi aseamănă, este natural că ei se ridică și se apasă prin mici mișcări ale aripilor; care sunt ca brațele lor. Astfel sunt primele acțiuni prin care pasărea se apropie de hrană. Dar eu cred cănici pasărea, nici omul, nici o altă ființă nu uită vreodată aceste mișcări. Ei rămân atașați senzațiilor de foame întrucât hrana este primită și nu cucerită; ei sunt încă legați de orice plăcere, dar a căror îndeplinire depinde de o altă ființă. Toți cei care observă iubirile păsărilor în prima primăvară pot verifica această supoziție dură, care veste deja în Descartes.

În speciile mici cel puțin, și de reținut la vrăbie, silvia, pițigoi, gușă roșie, cintezoii, semnul dragostei este aceeași tremură de aripă care se

vede la puișor. Copilăria revine aici căci problema iubirii are ceva asemănător. Astfel imaginea antică a lui Amor copil este mai adevărată decât nu s-ar dori a se crede. Cel care dorește să redevină copil, înseamnă pentru el însuși, prin semne vechi și foarte emoționante pentru el, că el este din nou în cuib și în dependență. Această întoarcere a semnelor provoacă scandal într-un om, care își dorește să guverneze.

Timiditatea se explică suficient prin întoarcerea la copilărie, exprimată cu forță și fără permisiunea noastră prin mișcări ale corpului care exprimă altceva decât putere; pe scurt, mimica noastră merge totdeauna dincolo de gândurile noastre, iar uneori contra; în genul în care trufașul Alceste se află în fața Celimenei, dar fără voia lui se aseamănă cu acei puișori care tremură. Uimirea nu este departe, această fricăde sine nu mai mult, care anunță mânie. Și întrucât curtezanul este supus anumitor menajamente în situația de amoretat, iar fiindcă limbajul nostru comun o cere este destul de plăcut să ne gândim că semnele copilăriei ne revin chiar în fața unui rege sau ministru, în momentul în care am dori să încercăm puterea sau vârsta virilă. Eu sar de la saluturile de la curte, care înclină omul după cele maivechi atitudini. Și printr-un salt încă și mai îndrăzneț, greșeală de priviri suficiente, eu revin la saluturile cintezoiiului îndrăgostit, care sunt reglate ca la un menuet, trei pași mici, un salut și așa de mai multe ori, într-un semicerc foarte exact trasat. Aceste ceremonii uimitoare, care se sfârșesc prin a observa că se știe să rămână imobil, trece mai departe psihologia noastră; dar de asemenea ele caută adesea răul ocupat să tortureze natura ca un copil care taie burta păpușii, atunci când condiția evidentă a acestor observații sunt dificile ca el să fie liniștit. N-ar fi existat nicio dată astronomie dacă noi am fi putut pune mâna pe sistemul solar și să schimbăm ceva acolo.

Marea lecție de astronomie este că trebuie să contemplăm totul astronomic, totul chiar și pe dichisita chiar și pe ministru. În toate cazurile când ăntindeți mâna zboară un adevăr.

10 iulie 1925

VIII CULTUL ANIMALELOR

Nu este uimitor că un castor roade arborele care se afla la malul apei; nici că roade țărnul apei; nici că arborele cade transversal pe pârâu; nici că se formează un baraj; prin toate pe care le transportă râul. Pentru a ajunge să explicăm această industrie celebră a castorilor prin cauze de genul ar trebui să fie observat fără să fie admirat. Un gen de religie du-te natural la animal, iar gândurile naturalistului sunt totdeauna prea egiptene. Un vânător a decis generos pentru câinele său. Un păsărar face conversație cu păsările. O pasăre găsește să se îmbăieze și în continuare cântă. Vrea să se cradă că mulțumește. Țesătura cuiburilor este un obiect extraordinar; pasărea a împletit rădăcinile, stuful și crinii de maniera unui împletitor de coșuri. Eu declar la acest subiect că crinul unui văr bătrân, mult timp jignit, era un gen de fetru; el ar fi fost împins la o dibăcie pentru împletirea firelor așa cum sunt, dar acestea se fac prin elasticitate și tasare, fiecare fir strecurându-se pe unde găsea pasaj. Un câine își face culcușul în iarbă și rotind-o pe el de mai multe ori înainte să se culce; firele de iarbă se aranjează după cum este posibil și după forma acestui rotitor; și el face un fel de coș, care pare construit în vederea unui sfârșit, cu toate că se explică prin motive. Eu aș zice tot atât despre cuib și pasăre, care de asemenea se rotește în toate sensurile și scormonește salteaua sa, trasând un fel de cerc fără a se gândi la asta. Mai evident viermele de mătase care secretă un fir imediat uscat și rezistent, care-i limitează mișcările și în final se autoîncarcerează. Se înțelege că el își face coconul. Dar a face să se nască un cocon, nu înseamnă să gândești totul. Trebuie ca totdeauna, peste tot, pentru ca eu, unde ajung să comentez. De asemenea din precauție a metodei, eu voi prezenta mai întâi ideea severă a lui Descartes după care animalele nu gândesc. Această idee ofensează toată lumea. Totuși ce se spune când se explică un fapt printr-un gând? Când se spune că pasărea își face cuibul pentru a oua și a cloci, ce vrea să explice prin asta? Ea trebuie să vadă cum îl face, adică să considere forma sa, mișcările și lucrurile din jur.

Instinctul este inventat în întregime; noi ne imaginăm câteva necesități care s-au trezit în interiorul animalului. Dar este ocazia cu care o face instinctul; acesta este terenul pe care se schimbă într-o mișcare. Nu există deci în animal nimic care să fie admirat, nici un suflet care să fie admis acolo, nici o prezicere în așteptare; animalul este deci o masă materială care rulează după forma și planul său. Observând astfel cu un ochi gol zborul păsărilor care apar într-un zbor planat. Acțiunile noastre au preț

mai mare decât instinctul și când noi am eliminat cu o problemă fizică tot ce se afla în afara fizicii, noi avem soluția dacă o lăsăm să treacă; ea este în fond istoria tehnicii.

Bossuet, în istoria lui celebră, a arătat că poporul roman și-a extins cuceririle conform unui decret prezidențial și în vederea pregătirii monarhiei spirituale, căreia îi făcea patul și cuibul într-un anumit fel. Iată deci o gândire pentru o operă. Dar trebuie să vedem cui îi revine să considere climatul, terenul, producția, industria, regimul fluviilor, estuarele. Asta este foarte evident, că un om nu poate acționa unde nu este, nici să taie un arbore cu dinții săi, nici să înțepe pădurea cu unghiile sale; că o navă cu chilă mare nu va naviga pe o mlaștină; și s-a gândit că lucrurile au fost făcute cum a dorit Dumnezeu, asta trebuie gândit totdeauna că ele au fost făcute după locuri și după puteri. De exemplu această fierbințeală datorită ceții nocturne care explică acest forum, care nu este locuibil decât ziua. Este remarcabil că Bossuet și-ar fi condus gândurile sale pe adevăratul drum; pregătind pe Montesquieu și marxismul, care ne învață în sfârșit cum este făcut un cuib, lăsând deoparte pentru ce.

O bătălie îl surprinde mai întâi pe istoric, prin întrețeserea cauzelor care duc la rezultat. Și cum acest rezultat era sfârșitul urmărit de unul dintre generali, toate mișcările sunt orientate pornind de la ideea care o conduce; astfel gândesc teologii încălțați. Dar naturaliștii caută pasajele adăpostite; pe care trupele au înclinat prin aceea că explucând mișcarea rotativă prin obstacol și recunoașterea cavaleriei după furaje. După cum Tolstoi a explicat geniul generalului prin aceea că el vrea cu încredere ce fac trupele sale. De unde se vede că el alunecă de asemenea din antropomorfism în studiul omului.

8 mai 1923

IX

OBICEIURI ȘI COSTUME

Animalele nu gândesc prea mult timp. Dar trebuie să se gândească dacă omul însuși n-ar gândi mai mult că o oarecare putere superioară, ca aceea a Marțienilor a lui Welles, le-ar reduce existența la a unui șobolan. Observați că situația unui obligat sau a unui prizonier este chiar mult mai îndepărtată decât existența unui șobolan. Prizonieru exercită un fel de funcție; el este centrul unei grupe omenești de paznici, de grefieri și de judecători; el este chiar de o anumită manieră președintele; și această atenție de a ghici totul este încă un omagiu, și chiar de înaltă calitate. În revanșă, totul conduce să se creadă că omul separat real de oameni revine la condiția animală; tot de asemenea prompt cum o vacă născută în păduri, ia obiceiurile unei tinere bivolițe. Ceea ce exprim eu în alt gen spunând că nu este nimic ereditar decât structura și că tot restul este din costum.

Costumul este obicei; dar eu voi explica al doilea sens prin primul; în loc să spun că costumul este din obicei; eu voi spune că obiceiul este din costum. Animalele n-au costum; maniera lor de a fi depinde numai de forma lor. Halebarda elvețianului îi schimbă toate acțiunile; fără a socoti gândurile; ciocul păsării conduce de asemenea pasărea; dar diferența este că ciocul este din structură, în timp ce halebarda este din costum; și lopata este din costum; fluierul agentului de asemenea și peruca magistratului englez.

Casele noastre sunt de asemenea din costum, iar Balzac n-a ignorat nimic din acest raport admirabil care a făcut ca o rampă de scară, un scaun, lambriuri vechi, o luminătoare mai mult sau mai puțin menajată, sunt părți ale caracterului nostru; ca și corsetul; rochia, pălăria, cravata. Omul nu s-a dezbrăcat de majoritatea gândurilor sale, eu aș spune aproape de toate; dar omul nu este încă subțiat de costum. Vila; casa, terenurile cultivate, opinia și chiar scandalul, toate acelea încă îmbrăcate. Toată istoria îl abilitează, și cărțile, și poemele, și cântecele. Ștergeți totul, lui nu-i mai rămâne altceva din memorie decât structura; și aceea readuce, îmi pare, toate acțiunile pe care noi le numim instinct. Gândirea este despre costum, sau spunem de instituție, mai mult că nu voim s-o credem.

Este o idee puternică aceea a lui Comte despre animale. El spune că noi nu putem ști nimic din ceea ce ar gândi și ar face caii și elefanții, dacă acestea se fac, prin societate, monumente, arhive, ceremonii, un costum în

sensul unde am auzit eu. Faptul este că omul nu le lasă timp. Kipling a imaginat, după poveștile vânătorilor, un bal al elefanților, într-un luminiș foarte retras, amenajând chiar printr-un dans; acest luminiș care păstrează forma dansului este un început de costum; dar vânătorii au descoperit imediat templul, și i-au dispersat pe fideliile acestei religii începătoare. După toată verosimilitatea, animalul care n-a avut răgazul să danseze n-a mai avut nici ocazia să mai gândească. Și cum nu rămâne nimic de la o generație la alta; dacă nu există structura biologică, acolo revin totdeauna acțiunile. Asta nu pentru că albinele formează stupii care se poate spune că ele formează societatea.

Cooperarea nu este încă societatea; acestea sunt arhivele și monumentele, în fine toate formele de obiceiuri și costume, care fac societatea. O albină se agită după forma sa; prin aceea ea continuă ceva; dar ea nu știe nimic. Ceea ce facem noi prin structură, noi o facem fără să gândim; dar ce facem în fața indiciului, prin religie și cult, noi ne gândim acolo cu adevărată atenție.

Iată deci ce nu se găsește la albine. Ar trebui ca un stup vechi să fie obiectul unui cult și în sfârșit că morții, după vestita expresie a lui Comte, să-i conducă pe cei vii; totodată să-i asculte bine; nu prin structura transmisă, dar prin costum, care este templu, unealtă și bibliotecă. Tradiția este obiect, nu ideea.

Istoria umană este deci istoria semnelor, sau în alți termeni, istoria religiilor. Spiritul s-a trezit printr-o continuă formare a limbajului, adică prin interpretarea semnelor. Acțiunile nu constituie un obiect suficient; trebuie semne pentru a reflecta. Semnul, mare ca sens, iar mai întâi misterios, iată oglinda gândurilor. Iar poetul încă știe bine să dea poemului său aerul unui semn înainte de a trezi spiritul printr-o sonoritate a lui Dodone.

28 aprilie 1923

X

DREPTURILE OMULUI

La Comitetul Ligii dreptului câinelui, s-a pornit o mare dezbatere pentru drepturile omului. „Se poate întreba, a spus canişul dacă starea de domesticire unde vedem noi că trăieşte omul după atâtea secole ține la o insuficiență reală a naturii sale, ori bine la câteva jafuri violente ale căror amintire nu s-a păstrat. Ei bine, nu s-a văzut niciodată un câine să-și construiască cotețul, nici să-și pregătească supa, nici să-și taie și să-și frigă carnea; tot-deauna omul se află obligat cu aceste lucrări servile, până la punctul când s-ar putea spune că-i fac plăcere. Se poate chiar spune că, fără instinctul admirabil al fratelui său inferior, câinele n-ar fi cunoscut niciodată să se hrănească cu grâu sau cu sfeclă, niciodată câinele n-ar fi cunoscut nici pâinea nici zahărul. Din timpuri imemorabile noi extragem din aceste provizii ale omului, care ne sunt plăcute, în aceeași manieră în care omul despoaie albinele, dacă trebuie să-i credem pe observatorii perseverenți. Numai că trebuie să se recunoască că industria omenească le importă de departe aceste albine. Omul face miere și dulceturi de toate felurile; și dacă a fabrica era același lucru ca a ști, ar trebui să spunem că omul este foarte savant. Totodată această sclavie pe care noi o menținem fără prea multe sancțiuni, cu toate că este mult mai puternică decât noi, se lasă să se presupună că nu mai gândim la toate scornelile, atunci când albinele produc miere.

Spiritul se pierde în conjuncturi când se analizează aceste lucrări uimitoare, aceste edificii imense, acest foc binefăcător, aceste pavaje, aceste iluminări care prelungesc ziua, în sfârșit toate aceste bunuri de care noi ne bucurăm domol. Sunt fructele unei inteligențe prinse de propriile capcane sau trebuie spus că aceste industrii rezultă din structura minunată a mâinii omenești, cum s-a propus? Fapt este că specia umană lucrează, în timp ce câinele se odihnește, visează și contemplă. Dar este de presupus că o astfel de suită de lucrări, când fiecare este exigent imediat cu altul și totul este supus unei vigilențe, ocupând din acest punct atenția de a nu obosi nici odată și de a reflecta asupra ei însăși și în sfârșit această stare de fapte paradoxale, când câinele este hrănit, așezat, protejat și răsfățat de om fără să-i aplice nici o constrângere.

„Desigur zicea câinele, este ceva să poți să gândești. Dar se poate să te întrebi dacă această fericită libertate a spiritului ar fi posibilă fără cooperarea inteligenței înlănțuită. Ce ar fi existența noastră, și mai ales nocturnă, dacă acești monștri ai vechilor povești, lei, hiene, șacali,

mistreți, ne-ar pândi în fundul tufișurilor de nepătruns? Fără îndoială am fi ocupați să luptăm, să pândim, să fugim, fără aceste îngrădiri prețioase, fără aceste bariere, acești pereți și aceste porți, în spatele cărora trebuie să convenim că noi încă veghiem printr-o frică ereditară. Ce instinct de paznic și de protector trage omul în somnul său, trece în alarmă și supravegheare la primul apel al câinelui? Domnilor eu remarc în toate o armonie uimitoare, căci propria inteligență este să prevadă de departe și să formeze chiar ideea unei primejdii posibile, după cele mai ușoare semne; în loc ca instinctul să-și vadă de treburile sale cu o securitate stupidă. Astfel pe căile naturii, prudența și puterea se găsesc separate, cum se convine pentru perfecțiunea uneia și alteia și în același timp puterea este subordonată prudenței. Spiritul, tatăl fricii, are paznicii săi fără frică. Acest aranjament nu este efectul hazardului. O providență superioară se arată aici. Era necesară această șiretenie umană și aceste activități constante pentru ca existența să apară în sfârșit la ea însăși, în timp ce câinele se ține de omul său chiar de lesă, iar omul, eliberat de griji, alege să ghicească mișcărilor ingeniosului animal, în loc să le schimbe.,,

„Foarte bine, zise câinele gras, dar să nu uităm că greșeala, care se referă la om, este de a-i presupune gândurile. Eu cred că toate lucrările sale sunt urmarea mâinilor sale, un joc al mâinilor sale și care sunt atașate de noi printr-o zgardă înainte de a înțelege ceva. Pentru mine, eu iubesc această naivitate și îi fac bucurie. Activitățile sunt acumulări; ele sunt făcute totdeauna și gândurile vin prea târziu; omul și câinele constituie un compus foarte vechi. Să ne luăm partida noastră acest compus este o amiciție de fapt mai mult sau mai puțin recunoscută și este în drepturile omului.,,

10 octombrie 1925

XI

FAMILIA

Un om, după un an de căsătorie a plecat la război. După trei ani, privind exilul său, el a spus:;; M-am căsătorit cu o femeie pe care n-o cunoșteam,,.Comte a analizat cu rigoarea pozitivă relațiile și sentimentele care se dezvoltă în grupul familial; dar rămâne s-o spună. Hegel, mai curând poet, iar în germană, se spune că unitatea soților nu se realizează decât în copil. Nu există de obicei înrudire, nici conveniențe, nici asemănări, între un bărbat și o femeie decât iubirea oarbă să-i unească. Ce se produce la început, este mai curând, o opoziție această dorință de amestec, totdeauna mai mult sau mai puțin înșelat; căci o natură care trăiește se dezvoltă numai după legea internă, căutând regimul de echilibru care-i perfecțiunea proprie; când ea se îndoaie și se deformează, ea revine totdeauna; orice experiență o afirmă și o arată. Armonia diferențelor nu se află la nivelul umoarei biologice. Politețea, care contribuie acolo mult, lipsește prea mult în căsătorie. Cultura profundă este rară, ea este fructul timpului. Din aceste cauze, familia va tinde în curând la separare, contra acestui fapt există o precauție bună jurământul; dar nu există o magie care să amestece apa cu uleiul.

Legăturile de rudenie sunt mult mai puternice. Aici natura susține jurământul. Între mamă și copil legăturile sunt la început intime;separarea, după această viață riguros de comună, nu este niciodată decât de aparență; dragostea maternă este cel mai eminent dintre sentimentele egoiste, sau pentru a spune altfel, cel mai energic dintre sentimentele altruiste, după cum a arătat Comte; iar această rudenie, care ocupă imediat orice loc, este în același timp contagioasă, prin această natură amestecată care trimite fiecăruia dintre soți propria imagine, inseparabilă de a celuilalt. Divorțul nu poate să se producă în copil; prin pas grăbit și care readuce lucruri și oameni la ei înșiși prin forța credinței. Copilul se distrează cu divergențele și digeră cuplul.

Aici este adevăratul început, Aici se formează sentimente imperioase, căci copilul nu poate să aleagă între tatăl său și mama sa. Care să fie efectele unui război privat, împăcarea este este făcută totdeauna și prezentă, ea trăiește în acest copil. Este de asemenea adevărat și trebuie s-o spunem totdeauna, că natura nu ajută la nimic în existența noastră dificilă. Aristotel, prințul filozofilor, a zis în trecere că fiecare iubire este ușor tiranică. Parolă de a medita. Oriunde este instalată o iubire mare, trebuie așteptată și o mânie mare. Căci dragostea neagă dreptul și

socotește ca nebulos ceea ce se primește privitor la ceea ce i s-a refuzat; astfel prin natura sa el pândește ofensa; de aici se pot prevedea momente dificile, de unde jocul sentimentelor nu este destul de susținut, conținut, împodobit. Cel puțin copilul atinge ființa sa biologică. Și chiar, copilul care crește, încă mai bine prin societatea copiilor, se stabilește o politețe interioară în mod natural.

Copilul imită și îngroașe grșelile, deoarece asemănările profunde susțin imitarea; de asemenea nu este posibil ca părinții să crească copilul acceptabil dacă ei înșiși nu se ridică. Până la detaliu, se vede că copilul învață să-și respecte tatăl prin exemplul mamei și mai ales să-și iubească mama prin exemplul tatălui. Contagiunea sentimentelor nu încetează niciodată să acționeze familial, creind ființe pe care străinii le ignoră, care sunt imaginare, astfel ca un tată fără defecte. De aceea în afara legăturilor de familie omul nu este definitiv om.

Școala reacționează aici pe o cale deturnată. Căci acolo copilul găsește o altă disciplină și o umanitate mai puțin pământească. El aduce acolo un lucru în micul său sac de piele; caietele și cărțile intră în casa familiei în alt fel, serios și cu prețioasă liniște. În aceeași ordine părinții sunt repuși la studiu și revin la ceea ce credeau depășit, dar e care le află că sunt corecte și care le convin. Cine ar voi să dezvolte acest subiect important, al educației părinților prin copiii lor?

29 august 1921

XII

GÂNDIREA FEMININĂ

Acțiunea impune o înțelepciune bărbătească, care să aranjeze faptele cum este posibil, care să nu holbeze ochii, care nu bombănește, care nu deliberează asupra ireparabilului.

„Ce dracu să facem în acest infern?„, Suntem acolo, trebuie să acționăm să ieșim. Ruinele sunt făcute, greșelile sunt făcute, datoriile sunt făcute. Este necesară deci sfidarea în acțiune; și acesta este războiul care ne învață în fiecare moment. Cel mai mare conducător care nu ține atât de mult la ideea sa nici la planul său, dar care ușurează situația, calmându-se de orice alt gând. Deci acțiunea asana spiritul, dar în alt sens îl corupea. Ceea ce ar fi dorit să facă, ce gândea c-ar fi mai bun, ceea ce real în sfârșit n-a permis, este cu toate astea de păstrat. Dar omul de acțiune ar fi sfârșit de a-si regla gândul său totdeauna asupra situației însăși. Eu nu-i dau cincisprezece zile omului de Stat înainte de a se simți adus să nu mai vrea ceea ce poate. Această politică a fost condamnată altă dată sub denumirea de oportunism; numele nu este mai frumos decât faptul; sub orice nume ar fi, politica va fi blamată totdeauna, nu atât pentru ce a făcut ea, ci pentru ce a voit. Este fapt neiertător, este inuman care există în toate acțiunile, revine natural și totdeauna prea mult, asupra gândirii. Cum se vede de la acești convertiți sau renegați, pentru că n-au putut face justiție sau pace, au venit să spună că este degeaba să vrei una sau alta. Această încovoiere a spiritului în fața faptului este scuzabilă de o parte, pentru că este prea ușor să decizi fără probe și când tu însuți n-ai de răspuns de ordine publică sau de siguranță. Dar fiecare simte bine că nu trebuie totuși să ierte prea mult. Asta după ideea dublă că trebuie judecați autorii presupuși ai războiului, eu înțeleg prin asta că ei erau la putere când a survenit el.

Ar trebui numită feminină această opinie de neclintit care spune nu faptului brutal. Feminină în sensul întreg și puternic al acestui cuvânt frumos. După calculul meu, eu n-am avut niciodată ideea de a numi sexul slab sexul care face copii. Dar eu aș zice mai curând slab despre starea sexului activ și întreprinzător care caută pasajul, care ajunge prin șiretenie și deturnare, ajungând astfel să nu înceteze niciodată să asculte. Și dimpotrivă, după funcția biologică eu aș vedea în femeie acea forță invincibilă a speței care, cu toate eșecurile, căci nimeni nu este pe deplin om, reproduce totdeauna umanitatea intactă, rezistentă, rebelă. Da, după atât de mari de renegări de sine, după atâta refuz de a fi om, omul revine același la fiecare naștere, anunțând această pretenție admirabilă de a fi un

om. Și pentru că femeia este aceea, care din toată ființa și timp îndelungat, a susținut această obstinație, nu se poate ca gândirea feminină să nu revină acolo, după o neobosită speranță.

N-ar fi nici un progres fără acest refuz esențial, fără această grupare a sa, care face ca adaptarea să fie totdeauna disprețuită. Această funcție este conservatoare; și este bine de privit, este revolta care este conservatoare.

Este deci o gândire o gândire feminină care este mult deasupra industriei masculine și care este foarte sigură de ea însăși pentru că ea se sprijină pe conservarea formei umane, la care bărbatul nu se gândește de loc. Astfel gândurile noastre despre subiectul femeiei sunt toate inexacte și injuste.

În același timp iubirea ne avertizează aici și ne redresează, dar în contra rațiunii în ceeace ni se pare. Se ajunge chiar că femeia să se mire de a fi evaluată deasupra ei zămisbind, iată ce ironie. Ca și cum domnia ei nu era decât un joc al naturii. Și nu este decât copilul care ar putea da socoteală despre acest mister și să-l facă să iubească natura și în sfârșit această forță a naturii omul.

Astfel este tema meditației feminine. S-ar dori să se nege asta, după observație; dar după ce se gândește, se vede că observația din contră o confirmă. Asta face ca vechiul ordin al cavalerilor s-o exprime foarte bine. Când cavalerul cerea; regula de a acționa, doamnei despre gândurile sale, el vorbea strălucitor; aruncându-ne o doctrină bogată de a se descurca. Căci această regulă feminină, nu era să urmeze posibilul și să se adapteze, ci contrar să fie pe deplin om sau de a muri. Geniul propriu al femeii strălucește chiar mai puternic în ceeace iubirea ar hrăni speranța și propunea cum obligația mai întâi certitudinea de a învinge și a reveni. Femeia trebuia deci prin natura ei și prin gândurile ei reale sursa vie a acestei opinii invincibile, care neagă mai întâi faptul și în final trece la fapt; cu forța hărțuirii prin elogiul și de a blama dur pe fabricantul de unelte și arme.

20 august 1924.

XIII

GENIUL FEMININ

Se întreabă care lucrări, care profesii, care funcții convin femeii. Doresc numai să reamintesc câteva observații luate din structură și din care se pot denumi funcțiile nepotrivite ale celor două sexe. A vâna, a pescui, a dresa calul și câinele, lucrător, constructor acestea sunt funcții ale omului; acestea se referă la apărare și cucerire. Dimpotrivă, creșterea copilului, amenajarea interiorului după forma copilului și a omului, acestea sunt funcții de femeie. Sau meseriile noastre de civilizați sunt împărțite la fel, după acea idee că femeia știe mai bine ce convine ființei umane, iar bărbatul mai bine ceea ce pretinde lumea, lumea inumană, care n-are considerații. De unde se deduce că spiritul bărbatului este fizic și al femeii moralist.

Eu voi aplica aceste diferențe în meseria care o cunosc. Auguste Comte vrea ca un copil să fie instruit numai până la doisprezece ani de mama sa și numai despre sentimente prin mijloacele limbii materne și ale limbilor învecinate, folosind mai ales poeți mari, care sunt martori de nerespins ai armoniei umane, să zicem chiar psihologic. După această primă civilizație, unde se pot recunoaște amenajerile interioare tradiționale și spiritul de conservare al omului, inventator și inovator, s-a cucerit întreaga tinerime, instruită din toate științele, după vestitul ordin enciclopedic, matematici, astronomie, fizică, chimie, biologie, sociologie. Cine nu recunoaște aici studiul necesității exterioare, aceea care nu ne întreabă de ceea ce preferăm, dar care ne forțează fără nici o ceremonie? Și când dulgherul se schimbă în fizician, eu recunoștem foarte bine pe dulgher, omul fără iluzii.

El este omul care face acoperișul, nu după om, ci după ploaie, și barca după apă, și capcana după animal. Îmi amintesc acest plan, care are viitor. Dar, în prezent este firesc ca dulgherul să lucreze pe acoperiș și femeia dedesubt.

Sub acoperiș se agită convingerea; pe acoperiș domnește proba, proba jignitoare; căci, de exemplu, geometria care nu încetează să ne instruiască despre ce noi nu putem schimba. Astfel se vede că femeia, chiar cea mai instruită, acceptă mai bine să-și modeleze copilăria după modelul uman, în loc ca adolescența celor două sexe să treacă normal în mâinile bărbatului, mai aspre pentru că ele exprimă întotdeauna nevoia de a asculta forțele exterioare, dacă vrea să se păzească. O fiică de șaisprezece

ani este instruită mai bine de bărbat și un băiat de zece ani de către femei. Această presiune a naturii își bate joc de reglementări, de drepturi și lucruri asemănătoare, care sunt abstracte. Și de a ști care este rolul cel mai frumos, care nu mă neliniștește de loc. În același timp că femeia a primit aceeași instruire ca și bărbatul, eu aș spune că ea s-a însărcinat cu ce ne interesează mai mult, să știe regula internă de ființă umană și a civilizației veritabile. Dar recunoaștem de asemenea că perfecțiunea morală nu contează de loc dacă acoperișul se prăbușește.

Medicina se divizează chiar între sexe, presupunându-se egal instruiți și aici nu există obscurități. Acum, se poate urmări aceeași diviziune în diverse meserii? Eu cred că se poate. Nu există femei de pilotare. Ele ar fi adevărate regine; dar cu această nuanță este mai convenabil femeilor decât de armată. La ea cunoașterea bărbaților și a femeilor, la bărbat manipularea nevoilor exterioare, pe care el trebuie să le depășească și care nu se pot face prin convingere. Observați că armata și poliția ia omul antagonist absolut ca pe un obiect, sau ca pe un animal puternic, vedere străină spiritului feminin. Femeia să fie mai sensibilă din milă; este mult mai bine; femeia reîncepe totdeauna prin gestul de a aranja copilul, gest intim sau exterior, dar care, în tot felul, este deasupra milei.

Luând deci, drept ghid destul de rotunjit, se poate înțelege pentru ce femeia nu coase ca bărbatul, nici, prin consecință, cu plăcere aceleași stofe, nu este capabilă să le vândă nu interesează cui. De exemplu, stilul feminin la costum tinde totdeauna să se regleze pe corpul uman, în timp ce stilul masculin consideră mai curând greutatea, ploaia, soarele. Măsurați încă, în fiecare piață, partea de convingere și partea de probă; voi veți găsi cu ușurință că această femeie face de bună plăcere și că ea face contra voinței lui. Succesul ține cu siguranță de multe din aceste cauze psihologice, care sunt pentru puțin, dar care acționează de mii de ori pe zi. Nimic nu face plăcere să se vadă o față constrânsă.

10 august 1933.

XIV

CUPLUL UMAN

Prudentul Aristotel remarca faptul că orașele sunt fondate mai curând pe amicitie decât pe justiție. Astfel observând mai întâi liniile naturii, lui îi plăcea mai mult să cerceteze ce gen de justiție convenea fiecărui gen de amicitie, decât să coboare din cer idei, de un anumit fel, o justiție fără diferențe. Căci spunea el ar fi smintit a se crede că nu există justiție între tată și fiu, iar de asemenea să crezi că justiția între ei, ar fi de același gen ca între doi frați, sau între doi negustori. Amiciția naturală între mamă și fiu este alta și în consecință o altă justiție. Ei bine ar trebui să spunem că, între nu se știe cine și nu se știe cine aceleași fapte apărute ceea ce nu este rezonabil. Eu datorez mai mult și altfel amicului meu decât primului venit. Fiul datorează mai mult și altfel propriei mame; altfel încă propriului tată. Mult mai puțin datorează sclavul stăpânului și stăpânul sclavului, noi am spune prizonierului de război, pentru că aici nu este de loc amicitie, chiar dacă el rămâne încă.

Justiția părintească definește justiția regală; cea frățească definește pe cea democratică. Justiția tiranului, dacă se poate vorbi astfel, seamănă cu cea a stăpânului față de sclav. Dar să considerăm pe cea mai apropiată între soți. Care este cea constituțională și care este justiția politică cui îi seamănă? Asta este a zis el, aristocrația, adică guvernarea cea mai perfectă și cea mai rară, unde cel mai bun guvern, înțelegeți cel mai bun al fiecăruia, și pentru acțiunile căruia fiecare este cel mai curat. Acela nu se întâlnește nicăieri în societățile omenești, dacă nu cumva pe vreo navă, unde cel mai bun pilot reglează natural navigația, iar cel mai bun pescar reglează pescuitul, cum de asemenea cea mai bună vedere este cea care anunță țărnul. Dar, în cuplul omenesc se vede bine repede care sunt sarcinile fiecăruia, că nu sunt aceleași, ca a alăpta sau să îngropi un stâlp. De unde se poate spune că, în această societate, fiecare servește pe altul, iar fiecare guvern pe altcineva, după acțiuni. Ei sunt simultan egali și diferiți; egali pentru că ei sunt diferiți. Eu imit mai curând dacă nu traduc, înainte de a continua această mișcare și de a o apropia de problemele noastre, fără a mai pierde din forța noastră rustică.

Orașele noastre sunt mari și nu seamănă de loc familiilor; amiciția care țin adunările par deci mai curând cu amiciția fratenă, și încă slăbite; și asta pentru că noi reglăm justiția acolo după egalitate, iar noi n-avem nedreptate. Dacă asta nu este decât, în cazurile remarcabile, unde justiția

ține de o inegalitate iubită, ar fi absurd să dorim să aplicăm încă regula egalitară; revenind atunci fără prudență către cuplu, atât de bine fondat în natură, și acestuia voind să-i trecem ca un colier, această justiție inferioară, care convine pietelor și pereților despărțitori, nu este totul pentru a confunda? Sigur se poate susține cuplul prin această justiție exterioară, dar ca un arbore cu o frânghie sau o grindă; acela va împiedeca să se slăbească; dar aceasta nu este nici grinda nici frânghia, care vor face să trăiască împreună cele două ramuri ale furcii. Nu, dar o țesătură și o întrepătrundere mai perfectă, a fibrelor și a vaselor. De asemenea justiția negustorilor este foarte grosolană în comparație cu justiția la cuplu și intimitatea lui, rezultând din amicitia corespunzătoare, fondată pe funcțiile și diferențele lor, în sfârșit aristocratică, după cuvântul Filozofului. Și remediile legislatorului se aseamănă cu ale medicului, comparate la alimente. Să fie permis aici prin câteva formule, că exista Aristotel demn încă de a ne instrui. Remediile convin bolnavului, dar asta prin alimentul pe care îl vede și care îl bucură. Dreptul femeilor este cert un oarecare fapt, într-atât că reglează societățile politice; dar ideea dreptului, născută din schimbări, este profund străină societății conjugale; acolo nu se intră ca medic. Și fiecare știe că ideea bolii nu este bună pentru sănătate. Feministele noastre se aseamănă prea mult cu Knock, care preventiv ar fi dorit să țină tot orașul la pat, fiecare cu un termometru în gură.

Sănătatea are reacții foarte fine și condiții mai eficiente. Și acest exemplu arată în ce ar ar fi fost un Platonism mai puternic; este acela care ar fi gândit că ideile dau viață; în loc că viața este dată și atunci când ideile ajută. Există chiar același raportul dintre Platonism și salutul sufletului ca și salutul socialismului și salutul societății

26 aprilie 1924.

ȘCOALA

Școala este o mare familie; școala este o mică societate; iată metafore plăcute, dar pe care experiența le zdrobește îndată. Încercați să conduceți o clasă după voință proprie la tatăl familiei, care socotește cu rațiune asupra sentimentelor naturale și puternice, veți vedea o zarvă frumoasă. Iar experiența invers, care constă în voința de a instrui el însuși copiii săi, când are suficiență știință și de răgaz pentru a încerca, este că poate fi cel mai dăunător din toate. Se place de asemenea să se spună că familia este o mică societate, iar societatea o mare familie. Încercați după asta, de a-l lua pe fiul vostru ca funcționar sau ucenic, totl va merge mediocru, printr-un amestec al sentimentelor și al afacerilor.

Dar faceți altă experiență, care constă în a încredința pe fiul vostru unui patron care să fie amicul vostru și care jură să-l trateze pe fiul vostru ca pe propriul copil; totul va merge foarte rău, prin aceea că tânărul om spera totdeauna un gen de pardon pe care nu-l va obține niciodată; asta pentru că mersul afacerilor sau lucrărilor nu permit să fie iertate; intenția nu mai contează, nici respectul, nici dragostea. Cât despre această altă încercare care ar consta de a organiza școala ca pe un mic stat, nu este loc de tentantă, și prin rațiunile destul de evidente; ar fi absurd să-i dai un brvet exagerat în temă pentru totdeauna, sau de a face să se aleagă cel mai bun după un ansamblu de callități, pentru că arta de a place include linguseala, intriga, chiar forța fizică, în sfârșit cadourile și a puterilor că școala trebuie să se subordoneze virtuților câștigate. Se vaconduce deci la eșecuri prin metafore care se iau adesea drept idei, și prin cares-ar dori să fie altul.

Prin opoziție, dimpotrivă, există șansa de a înțelege, iar aceste trei societăți să fie un exemplu. Școala nu este nici cum o familie. Sentimentele nu pot fi luate în calcul, pentru că ele nu se pun prin relații puternice ale nașterii și ale grijilor. Fără a socoti că uniformitatea vârstelor care este o lege a școlii, este evident exclusă, prin însăși natură, a familiei. La școală lipsește de asemenea puterea mediatoare a mamei, atât de necesară între slăbiciunea copilărească și mânia promptă a îmblânzitorului de cai. În sfârșit experiența continuă ale necesităților umile, de a mânca și a se culca, se află la distanță de școală, care ea însăși n-are de mâncare, care este ca tăiată de griji și lucrări. Aceste contraste apar prin efecte. A fi scandalos că un elev să vrea să se facă valoros prin mărturisirea afecțiunii; aceasta este simțită bine și după cum spune maestrul, nimic nu șterge un barbarism; dar dacă s-ar amesteca o inimă de

tată, ar fi ridicol. Când elevul a găsit mijlocul de a pedepsi un maestru, o pedeapsă adevărată, o preapsă de inimă, autoritatea sa i s-a pierdut.

Școala nu este o societate; lucru productiv nu s-a primit, nici diviziunea muncii, nici întrijutorarea care rezultă. Astfel, necesitatea exterioară, umană sau nu, n-a pătruns acolo. Școala nu mai trebuie să se apere, cum este la națiune, decât să-și câștige hrana, cum trebuie s-o facă orice familie. Și iată pentru ce la școală nu se găsește nimic de achiziționat, nimic care să semene cu capitalul. Primul din versiune n-are avansare și nici privilegii pentru a încerca următorul. Se poate că negarea avansării și a privilegiului, pe care economia o impune în societate, să fie propriu o idee școlară. Lucrurile reale nu sunt încercări. Greșeala la cimentul armat este complet alt lucru decât un contra-sens într-o versiune. Lucrul nu încetează să se asigure contra imprudentului, chiar bine dotat, mai ales bine dotat; cel puternic în temă învață asta foarte repede, printr-o amară experiență; sau ideile aspre, dar amice prin necesitatea înțeleasă pregătesc experiența și înlătură amărăciunea.

Care este deci lecția școlii? Aceea că școala este o societate naturală care diferă de cele pe care le cunoaștem noi, prin condițiile de existență. Sentimentele care se produc între maestru și elev sunt de sigur de foarte înaltă calitate; este foarte important să se distingă alte sentimente. Acolo se află de o parte admirația, care este un gust al sublimului și de alta o fraternitate foarte înaltă, toată fondată în spirit, și care egalează, în acțiunea de instruire a celui care și care ignoră. Fericit cel care a încercat această noblețe, cea mai înaltă care să fie!

24 august 1929

ORDINUL EXTERIOR ȘI ORDINUL UMAN

Când Iuliu Cezar, a devenit marele pontif¹, a întreprins reforma calendarului, atunci se impusese, prin respect al obiceiurilor, care conservaseră un an lunar mai scurt cu zece zile, pentru a celebra în plină iarnă sărbătoarea secerișului. Anul civil, reglat după lunile lunare, alunecaseră puțin câte puțin în lungul anului solar, care indica în zadar echinoxurile sale și solstițiile sale, în zadar tinerele frunze din aprilie, adevăratele flori ale adevăratului mai și zilele lungi ale lui iunie, când soarele abia se culcă și târește crepusculul său sub orizontul nordic. Astfel a fost peste tot, în trecut, puterea legilor politice. Natura, mai ales în capitale, unde masa umană reține atenția, era eclipsată mai ales prin ceremonie și ordinul uman celebra anotimpurile în contratimp; soarele era cel care n-avea dreptate.

Ordinul uman era natural primul cunoscut. Copilul mic îi observă mai întâi pe cei care-l înconjoară, deci el primește toate bunele și toate relele; el vede mai întâi politic. Acest spirit tandru reproduce mai întâi obiceiurile, caractererele, capriciile și pasiunile; obișnuința de a subordona de departe ce este adevărat la ce este convenabil, și știința politeții, și deci ce este mai vechi în noi toți; multă rățacire; obstinații și controverse sterile se explică prin acelea. Nu ne lipsesc copiii bătrâni; dar există timp, după care se vede, unde copilăria durează toată viața pentru majoritatea oamenilor. Pontifii, care aveau într-un fel timpul în pază, ar fi considerat numai legile statului, reîntoarcerea sărbătorilor; durata puterilor, alegerile, răgazurile; ordinele exterioare nu apăreau în spiritul lor decât prin lămuriri, la trecerea acestor înorări politice. Această manieră de a gândi, dacă se poate spune astfel, nu este atât de rară după cum s-ar dori să se creadă; ea nu este mărturisită, dar se arată în aspect și ton; există de asemenea în operele de artă pentru că natura exterioară nu opune atunci decât o rezistență slabă la antrepriza artistului lingușitor. Limbajul familiar numește încă astăzi pontifi pe cei care au mai curând opinia oamenilor decât adevărul lucrului. Și cum există pontifi în fiecare prin condiția umană, aceste observații sunt bune pentru toate.

Luna, astru de opinie, a cedat puțin câte puțin în fața soarelui, putere reală. Dar marca lunatică² este încă în sărbătoarea de Paști, ca și în cele

¹ În Roma antică era preot sacerdotal suprem

² Sfârșit de zi, amurg; lunatic; capricios

douăsprezece luni ale noastre, amintire ale celor „douăsprezece lunatice”, care formau anul pe impulsul romanilor.

Astronomii care-i acordau consiliere lui Iuliu Cezar cunoșteau solstițiul de iarnă; era logic să socotească zilele anului pornind de la acesta; dar în considerarea lunii, totdeauna puternică asupra spiritelor; s-a decis să se aștepte luna nouă care urma solstițiului după câteva zile și acest obicei s-a conservat:

Eu căutam în aceste zile de iulie, care sunt triumful soarelui, pentru ce luna a domnit atât de despotic în timp de atâtea secole. Este fără îndoială că soarele rănește ochii și arată mai curând lucrurile pe care el însuși, în loc ca imperioasa lună care domnește nopțile, dar nu arată ca ea însăși; de unde rezultă că suita regulată a acestor fețe a fost totdeauna legată de meditațiile politice despre speranțe, spaima și ambiții care toate vânează somnul. Existența noastră depinde mai mult de călătoriile soarelui, decât de fazele lunii; dar imaginea soarelui este ca dispersată; lumină, căldură, vegetație, seceriș, acesta este totdeauna soarele. În timp ce luna se arată singură, și ca separată. Numai spectacol, pe malurile cu maree slabă. Spiritul întreabă această față strălucitoare care nu anunță decât aparențe. Luna scrie în cer un fel de poem care convinge oamenii de imaginație. Ea îi pune în comunicație cu alte țărături, cu alte popoare, ea face să se nască proiecte și dorințe. Inima naivă și religioasă adoră deci în primul rând astrul fără căldură, puternică prin prezența singură și semn, energic, fără ca să știe de care semn.

6 iulie 1921.

XVII

POVEȘTILE

Adevărul Poveștilor este acela că ordinul exterior este cconsiderat ca neglijabil în comparație cu ordinul uman. Distanțele sunt puțin de lucru; distanțele se trec ca într-un vis, pe covorul magic, sau foarte repede de către monștri zburători, Un obstacol material este lucru puțin, dacă puterile sunt favorabile, în revanșă totul devine obstacol dacă nu s-au putut înfrânge puterile contrare. Asta nu reprezintă atât de rău perspectiva probelor noastre și necazurilor noastre. Țăranul nu se plânge de rădăcini, când defrișează; asta este fericirea de a învinge pământul; Același om își pierde somnul pentru un proces; asta pentru că el nu vede atunci calea; puterile potrivnice opresc totul. Un vânător nu se plânge de ceea ce a piedut au aripi; dar anunțul îl mâniază. Omul în acțiunile sale se întâlnește imediat cu omul. Remarcați că problema existenței materiale este rezolvată cu ușurință prin speță; să faci drumuri, să defrișezi, să cultivi; să transporti; să schimbi; asta nu este decât un joc; noi suntem la căutarea dificultăților. Ce treabă să mergi de la Paris la Londra pe calea aerului? Dar este o fericire să reușești acolo. Numai regele aerului va găsi poate la locuință o femeie arțăgoasă, sau cu încăpățănare mută; aici încep dificultățile veritabil.

Marele rău este războiul, iar la război vin toți oamenii. Cu banii care ne-a costat războiul, unde, ca să discutăm mai bine, cu zilele de muncă pe care le-a consumat războiul și i-a folosit încă în ruine, ce n-am fi putut face noi? Parcurile din jurul școlilor noastre, spitalele asemănătoare castelelor; aerul pur, laptele cremos și găina la oala pentru toți; toate acelea nu erau decât un joc. Dar refuzul, neîncrederile, încăpățănările, mâniile, toate acelea costă atât de scump ca bogățiile lucrului sunt ca inutile în mâinile noastre. Acestea reprezintă foarte bine ficțiunile populare, la fel de vechi ca oamenii. Pământul nu este mare față de dorință. Prințul Încântătorul este deja pe drum; el va sosi și chiar va reveni, fiți liniștiți; și această călătorie sfârșește, când el o va povesti, va fi un moment apropiat. Dar când va pleca el, iată că va fi fixat de parchetul camerei printr-un decret al unei hoaste bătrâne. Cine n-a fost încântat, fără legături vizibile, prin decretul cuiva? Decrete motivate ca în viața reală, prin rațiuni care nu sunt niciodată rațiunile adevărate. Poveștile pătrund până la rădăcini. Fermecătorii și vrăjitoarele, persoanele în vârstă, se opun la tot ce este tânăr și frumos. Aproape toată tirania în această lume umană provine din persoane care se plictisesc. Pe scurt oamenii depind mai ales

de oameni. Capriciul unui tiran antrenează brusc popoarele într-o suită de catastrofe. Există deci rațiunea de a spune, cum spun poveștile, că uriașa industrie este foarte ușor compatibilă cu politica de nerezolvat. Ceea ce poveștile reprezintă de minune prin vrăjitoare nemulțumite.

Eu mai remarc încă alt lucru, acela că, după aceste picturi frapante, minunățiile nu intră în suflete. Nu există fermecător care să-l vindece pe cineva de invidie sau de ură.

Vrăjitoarea poate să-l înlănțuiască pe prințul Încântătorul fără nici o legătură vizibilă și chiar să-l schimbe în Pasărea Albastră; ea nu poate să-l facă ca el să n-o iubească pe cea care a ales-o. Păsării Albastre el încă vine să-i cânte la fereastra mult iubitei. Ceea ce înseamnă că spiritul nu servește condiția, și rămâne chiar deasupra puterilor supranaturale. În rest el sosește aproape întotdeauna în poveștile în care un încântător îl contrariază pe altul, ceea ce face ca iubirea curajoasă și voința fermă să treacă peste pasiunile incoerente și să ajungă la sfârșitul lor. Astfel fidelitatea este încoronată de hazard; și aceasta nu este fără portare, căci forțele umane sau cosmice, nu împing toate în același sens, iar acesta face ca o inimă bravă să găsească în sfârșit rezolvare. Cine va susține că poveștile sunt rele de citit, când se vede că experiența reală, atât de bine fardată, ascunsă în ochii acelora care pretind instruire justă aceste adevăruri puternice și tonice pe care eu le-am văzut în povești?

10 septembrie 1921.

XVIII

SPIRITUL POVEȘTILOR

Copilul se trezește să trăiască într-o lume minunată. Nu că totul ar fi ușor acolo; totul este acolo dificil dimpotrivă dar dificultatea nu este scrisă în kilometri, căci cel mai mic succes depinde mai întâi de un anumit număr de vrăjitoare bătrâne și de bărboși încântători, care opresc explorațiile printr-un nu complet uscat; trebuie chiar să se spună că copilul trebuie să-și păstreze amnitierea primelor sale călătorii, timp îndelungat unde este el transportat fără să facă efort. În toate felurile lui nu îi este mai puțin dificil de a se transporta în grădină decât de a atinge luna. De unde acest spirit al poveștilor, care disprețuiește distanțele și mijloacele materiale, dar se aude totdeauna, legată de cea mai mică dorință, un încântat de a zice nu. De asemenea când o zână mai puternică a zis da, el nu mai are probleme, iar distanța dintre dorință și obeiect este sărită nu interesează cum. Imaginea fidelă a acestei lumi umane unde copilul trebuie să trăiască mai întâi, transportat și reîncălzit în țesătura vie, a mamei sale, din hrana sa și ale puterilor limitrofe.

Lumea este compusă din provincii în ficare din ele câte o autocrație; bucătăreasa, grădinarul, fătătoarea, vecini care sunt bătrâni sau bătrâne ale căor atribuții sunt reglementate.

Astfel amintirile noastre cele mai vechi sunt organizate mitologic; din această cauză poveștile n-au îmbătrânit; copilăria individului este ca și copilăria speciei.

Maturitatea trăiește un lung ocoliș și o singurătate a observatorului printre lucruri. De unde se descoperă că lucrurile au maniera lor de a rezista fără nici un gând sau intenție; și că ele nu cedează la nici o rugămintă sau dorință, dar numai la lucru. Atunci se arată altă libertate care n-are curtezan, care nu trăiește ca să placă.

Atunci privirea observatorului judecă pe marii încântători ca lucrurile printre lucruri, apoi lucrurile care vorbesc; acest ochi gol caută drumuri printre oameni cum face în întuneric sau în rocile muntoase. Indulgența și a ști să trăiești urmează a ști. Dar câți oameni trăiesc după povești, permanent în rugăciune și linguşeală, totdeauna încântători contra vrăjitoriei, zaț bun contra rău. Câți oameni care sapă pentru a place și nu pentru a face acoperirea! Toți mai mult sau mai puțin copii după ani, mai mult sau mai puțin supuși la această necesitate; căci un spirit clarvăzător rupe încântarea dușmăniei; dar bunele zgrițuroaice și bunii încântători

sunt mai dificil de înfrânt. Pădurea cu ramuri sensibile și sângerânde ca în Tass. Iată de ce toate vârstele se împrumută la povești, găsind acolo stratagemele inimii. Cine n-a mângâiat lampa lui Aladin?

2 ianuarie 1922.

XIX

LEGENDE ȘI ANOTIMPURI

În această zăpadă, în această ceață tristă, în aceste zile scurte care au culoarea crepusculului, oamenii țărilor noastre se pregătesc de a cânta Crăciunul. Dacă voi le veți cere ce serbează ei, aceștia vă vor povesti că Salvatorul lumii este născut chiar exact în acest anotimp. Dar trebuie să se admire, în toate timpurile și la toate popoarele, cum comemorarea eroilor se acordă cu celebrarea anotimpurilor fericite după primele lor semne. Priviți la cer, veți vedea că aclo se naște un lucru. Deja după câteva zile, soarele nu mai coboară. Dacă ați măsurat după sfârșitul verii unui baston pe sol la ora amiezii, ați vedea că această umbră se alungește de la o zi la alta și foarte repede spre sfârșitul lui septembrie.

Dar s-a terminat. Acum umbra nu se mai lungește. O observație cumpătată v-ar face să vedeți ca la sfârșitul lui decembrie ea se micșorează un pic; atât de puțin, că într-adevăr trebuie să fii astronom ca să știi asta. Este adevărat că după atâtea observații și măsurări acesta este un lucru cunoscut de toți și pe care ni-l anunță calendarul poștei. Sau ceea ce este demn de remarcat, este că spre acel timp, precis, că este sărbătorită nașterea Binefăcătorului. Această întâlnire nu este întâmplătoare; și istoria nu poate da socoteală. Această invenție minunată este opera tuturor. Legenda atât de obscură și despre care nu s-a terminat să se discute, s-a acordat ea însăși la aceste sentimente atât de naturale care ne fac să ne bucurăm când zilele mai lungi sunt în vedere, când primele semne ale primăverii se arată pe pământul atât de dezbrăcat; dar, ceea ce este încă mai remarcabil, este că legenda s-a acordat semnelor cel mai puțin vizibile și pe care singură știe să le deosebească. Nimic nu face mai bine să se vadă că oamenii formează ansamblul unei mari ființe, ale cărei mișcări se reglează asupra anotimpurilor, aspra legendelor și cunoștințelor cele mai sigure. În această ființă mare, capul, picioarele, inima, totul comunică. Dansul primăverii, cultul speranței, socotirea anotimpurilor, toate se adună în veselul Revelion.

În timpurile vechi, Crăciunul natural era mai târziu, pentru că trebuia să se aștepte semne mai sigure. Mugurii și anemonele dădeau semnalul sărbătorilor Învierii. Și remarcați că această celebrare a Primăverii era legată totdeauna de sărbătorirea vreunui personaj fabulos ca Adonis. Și remarcați sărbătorile de acest gen durează până la întâlnirea timpului în măsură să se cunoască mai bine semnele și să se descopere primăvara de mai departe. Noi mai celebrăm încă aceste sărbători preistorice; noi le

acordăm încă cu legenda, cum sărbătoarea de Paști o face să se vadă bine. Totodată, este bine de văzut; această sărbătoare, comună la vegetale, animale și la oameni, este încă păgână. Noi așteptăm, pentru a ne bucura că am primit-o. Carnavalul, care prezice de mai înainte, cuprinde speranță; dar tradiția a amestecat ironia și îndoiala. Această sărbătoare un fel de ruină, dar unde amprentele unei gândiri umane conforme cu anotimpul sunt încă citibile. DeCrăciun explodează o gândire mai asigurată și o speranță mai curajoasă.

Simțurile sunt lăsate în jos. Chiar pe zăpadă se cântă secerișul; se celebrează triumful soarelui chiar în mijlocul unei lungi nopți. Tristețea este atunci pretutindeni, cu excepția inimii omului. Gândirea se adună deci acolo, destul de puternică prin ea însăși și trecând peste vechile semne, arbori, izvoare, seceriș, în sfârșit zeii exteriori. Se înțelege foarte bine, după acest exemplu, cum anticiparea de a ști, a depășit sentimentele natuale și cum cunoașterea s-a schimbat în voință. Spiritul nu s-ar fi născut în el însuși fără ajutorul acestei concordanțe, care marchează originea orașelor, a legilor și a moravurilor. Spiritul salvator al oamenilor, spiritul susținut de toate speranțele, s-a născut într-un grajd printre alimente modeste, sub răsuflarea boului și a măgarului. Umanitatea jură pentru acea zi de a crede în ea însăși. Ceeace admir eu, este că semnificația pe care am zărit-o se acordă minunat cu legenda cât și cu anotimpul.

20 decembrie 1925.

PREZICEREA

În primele zile ale acestei frumoase toamne, s-ar putea să existe teama de o revenire neașteptată a frigului. Stelele, în aceste nopți limpezi, aveau această strălucire hibernală aproape violentă; pământul se rostogolea fără manta în aceste spații friguroase; imaginația zărea deja ghețurile lui ianuarie. Dar, spre același timp, eu am văzut doi sau trei bondari și o libelulă; țânțarii formau dansurile lor la amurg; fluturi mici ieșeau din iarba și își încercau aripile. Eu am concluzionat din aceste semne animate că noi am fi avut zile bune și nu mă înșelam.

Acest presentiment pe care l-am remarcat la majoritatea animalelor sălbatice nu este decât un sentiment de ce este. Acesta este omul care formează presentimente; prin reflecție și care se înșală adesea. A se înșela este prețul de a gândi. În animal natura înconjurătoare se exprimă direct prin acțiuni. Remarcați că ființele umane care au conservat această putere de predicție nu fac niciodată să vadă gânduri forte. Trebuie să se aleagă. Omenirea domnește prin erori îndrznețe. Aceasta este o eroare admirabilă decât să imagineze sfera celestă care se rotește în jurul polului imobilă; eroare dificil de redresat; dar toată astronomia a ieșit de acolo. Navigatorul se orientează după aceste remarce; însă privighetorile și rândunelele sunt purtate de la un loc la altul ca norii cerului; norii nu se înșală niciodată în cursa lor, ei merg după vânt; ei se îngroașă sau se rarefiază după frig și cald; dar nu se se apreciază agerimea norilor de nimeni. Înălțimea arborilor anunță vântul, după cum mișcările animalului anunță totdeauna ceva. Un iepure care fuge îmi traversează drumul; cel care are teamă de ceva nu sunt eu; și acel oarecare lucru; care ar fi lupul sau vânătorul, merită atenție. Animalul imită alt animal și fuge în aceeași parte; omul se oprește și meditează; de acolo o lume a erorilor și a fanteziilor, care poartă totdeauna în centrul său un mic grăunte de adevăr. Omul care crede că înțelege semnul iepurelui care traversează și care intră la el de frica unei nenorociri, se lipsește de experiență și se aruncă într-o lume teologică unde se arestează el însuși. Dar vânătorul răătăcit care se încrede în flerul câinelui acționează după inteligență; căci umilul său însoțitor a remarcat o lume de mirosuri dezmiertătoare și hrănitoare, în timp ce vânătorul inventează zei și destine. Noi ignorăm prin oarecare superstiții; prin oarecare conjurații, prin care încercări, prin care conturări mitologice omul a ajuns să grupeze împrejurările și prejudiciile în câinele domesticit. Puișorii sfinți ai Romanilor sunt un vestigiu al acestei arte tatonând, totul înflorind prin erori și supraîncărcat de ficțiuni politice. Cel

care n-a desfăcut fir cu fir țesătura acestor gânduri aventuroase nu știe nimic despre om.

9 octombrie 1921

PROFEȚIA

Povestirile lui Herodot sunt aproape ridicule: Nu era un popor din Grecia sau Asia Mică (Asia Minor) în acele timpuri, care înainte de a întreprinde ceva să nu consulte oracolul delfian. Despre acestea mărturiseau daruri nenumărate și minunate. Iar istoricul recunoaște, ceea ce este destul de clar din povestea lui, că profeția nu era înțeleasă de nimeni și nu se înțelegea de el însuși. De asemenea ei acționau după pasiuni și după ocazie. Profeția îi avertiza, prin inscripția preliminară: „Cunoaște-te,, pe care o va clarifica Socrate și atâția alții până la noi. Și această înțelepciune se acordă cu această nebunie. Aceste istorii nu sunt de la sălbatici, nici de la străini, ci foarte aproape de noi și familiare; ca de la o copilărie la noi, dar deja educată și politică; fără prefăcătorie și nici constrângere; fiecare amănunt răspunde la tot restul; ca în statuile lor. Un oarecare îmi spunea într-o zi:,, În această antichitate greacă, totul este compus și complet; cel mai mic fragment este imaginea ansamblului; acesta este modelul întregii gândiri; și cine va spune pentru ce?,,

Despre subiectul oracolelor, eu înțeleg ceva puțin pentru ce.

Un om care doarme știe tot într-un sens. El este în centrul faptelor și nu pierde nimic din mișcările lor. El le ascultă pe toate și primește prin șocurile aerului și prin atâtea alte șocuri răsunetul despre tot ce este zis și făcut sub bolta cerului. Observatoarele noastre divizează și aleg, măsurând aici greutatea aerului, în altă parte viteza vântului, altundeva apa invizibilă, altundeva scuturăturile terrei, în altă parte undele herțiene; și această cunoaștere, atât de incompletă cât ar fi ea, nu este de mică importanță dacă se dorește a se presupune asupra ce va fi. Dar omul care doarme primește tot ansamblul; și cea mai mică mișcare a corpului său exprimă tot acest univers, amestecat cu evenimentele corpului uman el însuși. Este plauzibil ca visele care sunt ca percepții naive și nu alese, exprimând atât zgomotele și schimbările dimprejur, tari sau slabe, cât și mișcările și tulburările vieții. Dar cine poate să-și amintească de un vis așa cum a fost el? Noi numim vis ceea ce este deja o traducere a visului. Totodată acesta este un sentiment just că sentimentul universal și asigurat, că există ceva de ghicit într-un vis.

Pythia, Sibyle, un Profet sunt de asemenea visători, care visează nu pentru ei înșiși, ci pentru noi. Astfel ei nu traduc, dar exprimă direct, prin voce, gest și atitudine, universul indivizibil care răsună în corpul lor; mai întâi universul apropiat și din aproape în aproape universul din jurul lor, de acolo orice limită determinabilă, așa cum un fizician o poate cuprinde

astăzi. Dar când am spus la început, din aproape în aproape, departe și aproape, eu vorbesc ca fizician. În acest corp sensibil, totul este împreună; nimic nu este nici departe nici aproape, pentru că tot este mișcare în el și reacția în el. Și întrucât viitorul depinde de prezent, este suficient că Sibyle vorbește și se agită fără nici o alegere pentru că eu sunt asigurat că ceea ce mă interesează și ignor, este închis în acest tumult profetic. Dar cum să descifrezi aceea? Nici Pythia, nici Socrate, nici nimeni nu poate; mai curând să ghicim acolo ce place; să regăsim în continuare profeția după eveniment. De unde aceste consultații ale Magilor și aceste violenții cu privire la oracol, care nu alterează respectul.

A merge la profeție, este de a căuta o rațiune de a decide când nu se vede. Cel care decide din instinct se predă într-un anumit fel naturii și încearcă să se acordeze cu ea. Dar el pierde astfel direcția gândurilor sale. Din contra dacă el întreabă pe gânditor; dacă-l ascultă el poate încă să aleagă. Cel puțin el își dă rațiuni care vor fi în continuare scuze, dacă el s-a înșelat; este mai ales comod de a arunca responsabilitatea pe un personaj divin. Aceste deturnări și returnări, această mișcare sinuoasă, această împletire de naivitate și de prudență, de absurd și de rezonabil, îl desenează mai bine pe omul real care nu face predicții ale basmelor, în limbaj clar, inflexibile, abstracte, fără spirit.

Există maturitate și adevărată inteligență în această credulitate helenă, că îndoiala urmează îndată și totdeauna ca umbra sa. Și cel mai profund adevăr în aceste profeții este că nimeni nu știe să le citească, nu mai mult decât cel care le redă. Prin această inscripție delfică se acordă la templu și la trepied. Acesta este corpul unui om și bine obrazul.

19 aprilie 1921.

XXII

CONVINGEREA

Visele sunt ultimele profeții. Este aproape imposibil să faci ca acești zei intimi să nu apară. Singurul progres pe care îl remarc aici este că visele noastre scapă cel mai adesea acțiunii altora; astfel prin vise noi ne antrenăm cu noi înșine și noi ne consiliem pe noi înșine. Acolo se arată cele mai constante gânduri ale noastre, sub forma alegorică care este proprie viselor și care este și aproape imposibil de tradus. Spre exemplu un jongleur cu bile va reprezenta simultan un aer de muzcă și de amicitie; sau bine o suită de arbori frumoși va fi o conversație. Unul mi-a spus că a văzut în vis o banderolă care flutura; această desfășurare imobilă era ca izvorul unei bucurii complete; și această banderolă era un vers. Această meditație agreabilă, unde faptele sunt gândurile noastre, nu reprezintă decât imperfect prin mitologii și prin basme. Și eu țin că, pentru comun, aceasta este natura noastră sinceră care se exprimă în vise; iar visul nu este minciună, astfel în acest sens el n-ar reprezenta ce ar vrea, nu ce este. Eu aș îndrăzni să spun că sentimentele se aseamănă și se întăresc prin vise. Asta pentru că este adevărat și a fost totdeauna adevărat că visele noastre sunt oracole.

Este adevărat de asemenea că un thaumaturg poate să acționeze asupra viselor noastre și să le modifice. Această practică este cunoscută de medici ca sugestie. Eu doresc să vă spun pe scurt ceea ce am terminat să gândesc acolo mai sus. Trebuie înțeles prin aceea un somn care nu este un somn, care este mai curând plutire și indiferență. În această stare cuvântul din exterior se ametece în gândurile noastre și le schimbă puțin. Consilierii n-au decât să vorbească. Iar noi în plus ne apropiem de somn deplin, în plus noi subiecte de confundat cu cele ce vin altora. Toată istețimea umană depinde deci de o trecere subită la somnul profund sau la deșteptarea lucidă; toată prostia umană vine contrar de la o stare de somnolență, proprie animalului; unde reveriile și percepțiile sunt împreună. O mulțime de oameni au fost remarcabili prin ușurința de a dormi; s-a spus puțin și asta este același lucru, prin promptitudinea și decizia de a se trezi; singurul îi pune în picioare și în apărare. Somnul profund trebuie să fie considerat ca cea mai frumoasă cucerire a omului asupra animalului. Toate aceste gânduri nebune care s-au născut de război, în spiritul acelora care nu făceau de loc războiul, se explică destul printr-o lungă insomnie; iar în revanșă istețimea combatanților, din

nefericire aproape toată jertfită, vine din acest somn profund și din acea trezire subită care rezultă dintr-o viață dificilă dar nu izolată.

Dar somnolența, care în rest se așterne pe obraz, este un somn deschis sfaturilor. Cuvântul celorlalți pătrunde acolo fără săderanjeze și produsul viselor, care sunt profețiile. Acolo se află esențialul sugestiei; practicile accesorii au totdeauna pentru sfârșit să elimine percepțiile propriu zise, imobilizând mâinile și fixând privirea. Astfel este ultima șiretenie a convingerii și bine ascunsă. Și asta este deja prin acest mijloc ca o povestioară impresionantă și emoționantă să marcheze în noi toți de a face altceva decât o probă și bine mai profund. Asta că împotriva unei istorioare nimeni nu se pune în gardă; își rezervă de a o examina, de a o crede sau a nu o crede; trebuie deja să fii înzestrat cu o experiență mare să nu vrei să ascuți istorii care au legături cu amicitiiile noastre și cuiubirile noastre.

Din fericire cei care doresc să înșele n-ar crede niciodată că este mai bine să afirmi de de zece ori fără a proba decât de a proba odată; din fericire ei caută motive, iar acelea ne avertizează. Căci apar probe bune sau rele; care argumente pun în gardă. În loc că nimic nu este în neîncredere cu privire la propriile vise, care nu are argument, dar care afirmă. De exemplu calomniile mușcă dificil asupra amicitiei; dar ce amicitie ar rezista la o suită de vise care ar fi contrare acolo? De asemenea amicitia nu produce niciodată astfel de vise; dar sugestia, în semisomn ar putea s-o producă bine. De unde aceste convingeri invincibile pe care magnetizorul, pentru că așa se numește, produce ușor fără nici o probă și contra oricărei verosimilități, că ar putea intra în conversație cu un animal care nu este nici treaz nici adormit. Treaz, el ar lua sfat despre lucruri; adormit, ar lua sfaturi de la el însuși. Între două, el este sclavul discursului prin propriile visuri, care urmează discursul.

Știind să dormim, vom ști să veghiem.

3 decembrie 1921.

THAUMATURGIE ȘI MEDICINĂ

Eu am auzit altă dată un medic rezonabil care îi invidia pe aceia care nu îngrijeau decât animale.,,Căci, spunea el, animalele nu vorbesc. Ele nu întreprind nimic de a mă face cunoscut ce simt ele. Omul vorbește, și este aproape imposibil de a nu crede nimic din tot ce se aude dintr-o gură umană. Și s-ar fi scris o istorie frumoasă care n-a existat decât prin credulitatea medicilor. Maladii imaginare, ați spune voi. Dar nu există maladii imaginare. Ce povestește un delirant, ce crede că el vede sau ar fi văzut, aceea este foarte imaginar; totodată frica, el să poată proba, sau anxietatea, sau mânia, nu ne sunt de loc imaginare. Acestea sunt mișcări reale în corpul său, și adesea violente; totdeauna perturbatoare ale circulației, a digestiei, ale secrețiilor, cum lacrimile o fac să se vadă. Fiecare știe bine că un om poate să-și facă rău singur și chiar să se distrugă prin mișcări nesocotite. Amețeala este un exemplu bun unde este evident că imaginația este cea care face tot răul. Dar la un om care-și mușcă limba, eu văd încă mai bine cum organismul nostru, prin propriile mijloace se poate vătăma prin el însuși. Un om care se rade anulează opera medicului; și există mai multe maniere de a te rade. Noi suntem astfel făcuți că, atunci când atenția noastră se poartă asupra unei părți a corpului nostru, sângele nostru se duce și el acolo; de aceea mincinosul roșește. De unde se înțelege că cel mai bun mijloc de a împiedica tusea nu este să-ți întrebi gâtul și să-ți supraveghezi micul gratament. A se gândi la rele este exact să le iriți. Acest cuvânt al iritației are un dublu sens, care este admirabil.,, Trebuie deci, zise el încă, ca eu să mint totdeauna. Trebuie ca nu numai prin discursurile mele, dar încă prin gesturile mele, prin privirea mea, să conving bolnavul despre ceea ce știu că este fals. Totuși eu sunt om de asemenea, și construit ca toți, de un astfel de fason că trebuie să gândesc ce însemnez eu. Gândirea mea veritabilă și atenția mea utilă se găsesc deci strâns legate printr-o mimică care lor le este contrară. Eu nu pot să am această libertate promptă, această grație, pentru a spune totul, a judecății care este lăsată matematicianului, astronomului, fizicianului înaintea obiectelor care n-au ochi nici inimă. Eu alunec să conving mai curând decât a cunoaște; iar imaginația este destul de puternică pentru ca efectele s-o urmeze aproape totdeauna. Iată-mă thaumaturg fără voia mea. Ceea ce este adesea foarte bine pentru bolnavii mei.

Experiența unui medic este minunat de bogată, dar totdeauna tulbure și ambiguă. Se ajunge deci ca cei care ar fi plasați mai bine pentru a avansa știința să nu posede la sfârșit decât un amestec de a ști și de vrăjitorie. Aceasta pentru că medicina asemănătoare cu politica, nu poate să avanseze decât prin lucrări de acei care nu le practică.,

23 ianuarie 1924.

A ȘTI ȘI A CREDE

Noi credem mai puțin lucrurile decât oamenii. Nu există contabil care să dea încrederea sa coloanelor de cifre din contra, el le examinează fără partipri-uri și chiar nu se încrede în partipri-uri. El cunoaște forța obiceiului; dar de asemenea el a învățat să rupă obiceiul. O cifră rău făcută și rău citită, aceea lasă o îndoială în noi. De același fel, aceste erori de limbă și voce, care sunt pașii deformați ai calculului, dacă se greșește acolo o dată, deja se intră în obișnuință. De asemenea contabilul își impune alte drumuri și își dă alte perspective. El urcă în loc să coboare; el grupează aceleași numere complet în alt fel. În sfârșit, el nu încetează să se îndoiască. În prezența unei case de bani de reglat, suspectează grămezile de piese și teancurile de bilete. Pe același om, pe care îl vânează sau îl pescuiește, nu încetează de a presupune că lucrurile sunt altfel decât par ele. Și toate afacerile în sfârșit treuesc prin acest anchetator care nu vrea să creadă și care face turul fiecărui lucru. Silbategii cei mai naivi sunt mari isteți în lucrările lor de aceea ei înțeleg aceste invenții miraculoase, securea, ferăstrăul, rindeaua, roata, moara, nava, pânza, care sunt la fel de bătrâne ca omul. Copilul însuși este un isteț mare în cercetările sale personale, fie că el înalță un zmeu, fie că pliază o navă din hârtie. Toate lucrările se fac sub semnul incredulității.

Cu toate acestea copilul crede în ceea ce iubește. Sălbaticul srede ce crede adunarea. Contabilul sever crede mai întâi ceea ce aude și ceea ce a citit până la proba contrară. El mărturisește că asta este o mare imprudență, căci se poate concepe o infinitate de povestiri pând adevărate și care cu toate acestea nu sunt adevărate. Faptul este că omul crede omul; și când el se îndoiește de un astfel de om sau de un altul la fel, el crede formal ceea ce n-ar trebui să creadă. Ocazie încă de a se înșela. Asta ar fi prea frumos dacă mincinoșii mint totodată; și nu există verosimilitate pentru ca un om pe care eu nu-l iubesc să spună totdeauna fals.

Și sigur acela se explică destul de prin pasiuni. Nouă nu ne place de loc să contrazicem atunci când noi iubim, nici să aprobăm când noi urâm. A crede este o politețe; asta este cea mai profundă politețe. Și, potrivit, a nu crede este un fel de injurie, care ne place, chiar silențioasă. Se poate vedea până unde spiritul uman poate să se rătăcească în această politică, care este în întregime politică. Noi nu încetăm să jurăm pentru unul sau

pentru altul, contra unuia sau contra altuia. Se admiră orbește cei care neagă un fapt bine cunoscut; se admiră un adversar; nu se remarcă numai în el însuși. Mâniile, intriga, spiritul de profit, atât de banale între oameni, explică deja destul de bine că timpurile trecute ne aduc în același timp adevăruri atât de prețioase și pure. Arcul și idolul sunt două mărturii; una de idei pure și trecute la sită, cealaltă de erori ale măturătorilor.

Dar cauza principală a acestui contrast este în aceasta, că atunci când omul îi vorește omului, de nouă ori din zece lucrul de care vorbește el este absent și chiar trecut și abolit. O istorioară nu este un fapt. Aceea este complet ignorată, dar în sfârșit este evident că spiritul critic nu poate acționa contra unei istorioare.

Nu se poate face experiența, care este atât de simplă și decide totul. Nu dar mise povestește experiența, care este cu totul altceva. Toate minunile sunt povestite. Eu nu pot să înapoiez o istorioară cum înapoiez o piatră. Eu nu pot să fac încercarea. Nu servește să fie spirit dacă lipsește obiectul. Nu găsesc decât un fapt aici, acesta este un om pe care îl voi place sau nu, ca un refuz de a-l onora. Sau, că lucrul este prezent, ca această fereastră pe care Ludovic XIV o considera rău plasată, contra lui Louvois, acolo nu ține de rege sau ministru; se caută un metru și totul s-a spus. În loc ca, dacă lucrul lipsește, acolo nu mai există echilibrul pasiunilor. De asemenea asta nu este pentru că văd un om credul pe care eu trebuie să-l cred prost; și, în mod contrar, din aceea că că un om nu este prost, eu nu pot să decid că acela este capabil sau nu a crede, că lucrul este la numai două sute de metri de aruncătorul de discuri.

26 ianuarie 1929.

MAGIA NATURALĂ

Ce este Ramura de aur a lui Frazer? Cel mai frumos titlu și una dintre cărțile frumoase. Autorul descrie în numărul și varietatea lor, aceste visuri colective care au fost gândurile noastre din copilărie. Și atâta îmi amintesc, se păstrează destul despre două greșeli, una care este prea de crezut și alta nu suficient de a n-o crede; sau mai curând Ramura de aur care o protejează contra umbrelor indiscrete, care sunt crezute moarte. Luceștiu, prin vederea de poet, spunea deja că infernul este viu și real în pasiunile noastre; și el nu credea atât de bine s-o spună. Magia, religia și știința fac un lanț, nu numai în istoria speței, dar în cea mai firavă a gândurilor noastre. De unde vine că ideile noastre, în afară de această mișcare poetică, sunt false, sau, pentru a vorbi mai bine, n-au nici un sens.

Una dintre erorile comune în timpul nostru, iar aceasta este un vârf al vârstei critice care s-ar dori să fie numită vârsta ingrată, este cea de a voi ca ideile să fie adevărate. S-ar dori mai bine să se întrebe dacă sfertul de cerc și teodolitul sunt adevărate; căci acestea sunt instrumente pentru a sesiza mai bine; iar toate ideile noastre similar sunt instrumente pentru a sesiza mai bine; și a gândi adevărat înseamnă a sesiza mai bine. Ceeace este adevărat este mișcarea de la vis la obiect; în acest sens există adevăr în toate bazmele, și fals în toate doctrinele. Nu există lucru în lume care să fie cubic; dar cubul este un instrument bun să facă să se vadă în ce diferă un lucru de cub; și însuși cercul, și elipsa astronomilor moderni de asemenea. Nu există planetă care să descrie o elipsă cu rigurozitate; acolo chiar nu există punct care să-i închidă traiectoria; dar legea legilor este că trebuie gândit că ceeace nu se știe nu se știe prin ce se știe. Urcând din nou, cu această ramură de aur, până la gândurile naivilor noștri bunici, eu înțeleg că magia a fost prima fizică. Nu prin hazard. Prima lume din oricare om, este omul. Copilul se formează în țesătura umană; el locuiește acolo mai mult de nouă luni. Atâta cât el este purtat sub braț, și chiar în continuare, și chiar în decursul întregii sale vieți pentru multe lucruri, el nu obține nimic decât din bunevoințe și prin rugămintele. Bucătăreasa oferă lucruri bune după dispoziția ei; el trebuie să-i placă. El trebuie să etaleze semnele convenabile, cuvintele, promisiunile, surâsurile.

Și după o lege ușor de înțeles, copilul încearcă semnele mult înainte de a le înțelege întregul sens. A spune bună ziua cum se cuvine, sau fie, după caz, a țipa cu obstinență, sunt mijloace magice. Un comis voiajor este de

asemenea un magician; el caută semnele convenabile. Și nu importa care dintre noi obține războiul sau pacea, favoarea sau disgrația, încrederea sau bănuiala după semnele pe care le lansează în lumea umană. Noi jucăm astfel o dramă, unde cuvintele au mai multă importanță decât acțiunile. Teatrul se definește prin repercusiunile cuvintelor; de unde există obiceiul de a face atunci repercusiunea în cuvântul însuși. Versul în teatru este simbolic. El avertizează cătotul va veni prin cuvinte. Și teatrul ne face educația tuturor. Fără teatru n-ar fi avut acolo decât fizicieni prea puțin sălbatici. Noi trim toate strigătele pe care le respirăm și maestrul de școală își câștigă viața prin steigăte. Această fizică stranie, care obține evenimentul prin cuvânt, a fost sigur prima fizică. Și toate ideile noastre, fără excepție, poartă această marcă a copilăriei. Noi spunem că corpurile cerești ascultă de legea lui Newton; aceea înseamnă că ele urmează cuvintele ca copiii isteți. Dar asta nu este decât o metaforă? Fără îndoială; dar metafora este închisă în cuvântul lege. Algebristul vrea să scape de metaforă, și regăsește funcția, altă metaforă. Metaforele ne presează ca umbrele infernului ale lui Enea. Și aceste gânduri moarte trebuie să retrăiască în fiecare copil, după cum mitul lui Letel exprimă metafora deasupra metaforelor. Și aceia care disprețuiesc tinerele metafore, pe care noi îi numim pontifi, care s-ar numi preoți și ingineri printr-o dublă metaforă.

6 decembrie 1921.

GÂNDURILE COPILĂRIEI

Cineva spunea că nu există evident nici o asemănare între câinele semn ceresc și câinele care latră. Eu am căzut de acord; este acolo o manieră de a spune consacrată, și este adevărat că stelele din jurul lui sau bine a lui Procyon n-au toată forma unui câine, mic sau mare. Eu nu m-aș fi gănit acolo dacă n-aveam ocazia în aceste zile să mă scol cu puțin înaintea zilei. Cerul era clar stelele reci arătau ce scintilație hibernală au, raspundeau înfrigurării omului. Pământul trozna sub picior. Către culcare, și deja înclinat Orion, vânătorul sălbatic, părea că spune: „Ei bine asta sunt eu, iar acestaeste anotimpul meu..”,sau, în sparele lui, și mai jos către orizontul sudului, urma Sirius, cea mai strălucitoare, pe care cei vechi o numeau Canicula sau câinele mic. Metafora îmi era explicată.

Orion el însuși se afirmă ca vânător; cele patru stele frumoase, dispuse în dreptunghi ridicat, desenează un tors gigantic. Trei stele înghesuite marchează centironul altele trei sabia; iar acest dreptunghi aplecat, mai ales când se ridică sub orizontul oriental, pare să escaladeze ceva. Poate fi imaginea unui războinic. Dar anotimpul dicta o altă metaforă, căci nu când începe iarna se pleacă la război. Iarna este anotimpul vânătorului. Acesta este timpul când animalele ies din codrii de nepătruns; acesta este timpul când le atrage cursa; este de asemenea când se descoperă vânatul la traversarea crengilor, timpul când zăpada conservă urmele. Cum Arcturus, care iese acum din noapte și care va reintra acolo în martie, este semnul plugarului, după cum Orion este semnul vânătorului; marele câine și micul câine au prins forma la rândul lor. Acest puternic limbaj, care a fost prima poezie, vorbește just și va sfârși prin a explica totul, dacă s-ar considera mai bine legătura anotimpurilor, astrelor și a lucrărilor umane, prea adesea uitate.

Nu trebuie să ne grăbim să spunem că obiceiurile umane sunt lipsite de sens. A fost un timp când omul se conducea în aventurile sale după zborul păsărilor și știa să prevadă și pășunea și izvorul după stomacul cerbului pe care îl omorâse. Pipota păsării îl învăța că el putea mânca semințe până la cele suspecte sau cunoscute puțin; de unde a venit cutuma politică de a decide acțiunile importante după observarea măruntaelor animale. Iar arta politică, la începuturile ei, trebuia să rețină acest obicei, pentru că este mult mai ușor să convingi mulțimea prin semne venerate decât să arunci argumente prin tumult și pasiuni. Astfel totul va fi adevărat la locul său,

dacă noi știm mai bine istoria oamenilor. Numele și metaforele poartă
marca gândurilor noastre din copilărie; iar cine i-ar ști perfect limba sa ar
ști-o pe a oricărui om.

20 noiembrie 1921.

GÂNDURI DE AMURG

Eu nu sunt curios să știu ce gândesc câinii, pisicile, boii sau iepurii de casă. Eu înțeleg bine ce mi se zice – acela este târât pretutindeni, acela face un loc comun – de care am eu însumi, și de care avem noi toți, noi oamenii de părerile cărora nu le acordăm de fel atenția, de aceste păreri de miezul zilei, sau de amurg, ca această grijă aproape mașinală să mă țin în picioare sau să-mi conduc pana după ortograf; și câteodată eu descopăr că eu gândeam la ceva, ca un cântec pe care îl fredonez, fără să mă bag în seamă; și această gândire este cu toate acestea ceva pentru mine; iar acest frunziș ruginiu pe care îl văd tot scriind, fără să-l privesc, el este totuși un oarecare lucru în culoarea gândurilor mele. Se pot rafina cele de mai sus, și chiar atât cât se va dori descriind un fel de ciucuri sau de penumbră în jurul gândurilor mele principale, care formează centrul tabloului. Și pentru că sunt acolo aceste gânduri de amurg, care sunt de abia gânduri, iată deci de ce sunt ocupate, după verosimilitate, câinii, pisicile, boii și iepurii de casă. Semi-somn și aproape vis. Omul obosit, omul care merge să se culce, cunoaște astfel de gânduri; el este câine sau pisică în acele momente acolo. De unde se concep gradele de infinit în toată natura și gradele de infinit în noi, conștiință, subconștiință, inconștientă; și aceste ultime grade, cele mai obscure, care conduc chiar a spune că gândurile fără a ști că le ai, a iubi fără a se ști că se iubește, a urî și a vrea să rănească fără să știe că urăște și că se dorește să rănească. Acela este destul de emoționant și dă chiar o mare priză asupra spiritelor slabe, la care se descoperă prăpăstii de intenții și de proiecte. Eu am întrebat de mai multe ori cântăritori de aur, pe care îi vedeam pricepuți, să facă să sune orice monedă falsă; dar ei n-au îndrăsnit. Inconștientul este pentru ceremonie pentru a deținea în vile, ca și obișnuitul costum negru.

Trebuie cu toate acestea o exactitate severă în aceste lucruri, sau să nu se amestece. Că se va întoarce chestiunea cum se va dori, conștiința slabă sau difuză este un fapt al atenției cea mai trează. După cum lumina lanternei face să se vadă în jurul centrului pe care ea îl luminează alte umbre și cum schițele oamenilor și lucrurilor, astfel omul care reflectează descoperă el însuși astfel de gânduri ale colțului de ochi, dacă se poate spune așa, și chiar le trage un pic spre ziuă, plăcându-i să le repună îndată în prima lor stare. Dar eu îl prind aici asupra faptului; aceste gânduri aproape larve, este el, gânditor strălucit care le formează. Este un mare sofism, prin care eu aș dori să-l fac de rușine, dacă el susține că aceste

gânduri, când lipsește lumina centrală sunt încă gânduri viabile care trăiesc și se dezvoltă prin ele însele și chiar pentru ele, ca animalele ciudate. Asta este ca și cum s-ar dori să se spună că formele întrevăzute în penumbră în jurul lanternei, păstrează această lucire fugitivă ca o fosforescență de a ei proprie, când lanterna este deja stinsă.

Altă partidă, în care l-am văzut pe Descartes, puțin urmărit, puțin îngrijorat de a fi urmărit, celălalt partid hotărât, după această vedere, că o gândire care nu este formată în plină atenție nu este o gândire a întregului. De exemplu suma lui trei și doi, care face aceeași sumă ca patru și unu dacă acolo nu dau mai multă atenție, asta nu este decât un semn gol și o parolă mecanică, în fine o mișcare a corpului care zice: „trei și doi fac cinci.” Și a susține că, atunci când eu spun aceea fără să mă gândesc acolo, eu for mez încă numere, asta este ca și cum am spune că mașina de calcul care este la băcan formează de asemenea numere în interiorul ei. Urmăriți deci această gândire; clarificați erorile, prostiile, pasiunile, nebuniile de acea parte. Cine n-are decât vise n-are de loc vise, iar cine gândește pe jumătate nu gândește de loc. Mii de regrete; dar nu faceți conversație cu pisica dumneavoastră.

Ceeace lipsește, în conversația pisicii, acesta este foarte precis numărul veritabil pe care nu-l mai formează decât nu face mașina de calcul. Gândirea este luminată prin dedesubturi, iar subtilitățile aritmeticii sunt cele care susțin conversația între casier și plătitor. Gândurile sunt recunoscute în spiritul uman, după cum Malebranche le vede pe toate în Dumnezeu. Aceste notații sunt echivalente, iar aceasta prin presupunerea aceea că omul are spirit.

20 noiembrie 1928.

XXVIII

PREJUDECATA SUBSTANȚA OMULUI

Îmi place această idee a lui Comte după care nu le-a lipsit probabil elefanților, cailor și lupilor decât ocupația de a construi mausolee, temple, teatre și de asamblarea lor în jurul sau în interiorul acestora. Aceste animale nu fac să se vadă o structură inferioară aceleia a noastră. Insectele sunt foarte diferite de noi; dar lucrările lor ne uimesc, ceea ce face să se vadă că ele n-au simțuri mai puțin delicate decât ale noastre, iar mecanica corpurilor acestora este foarte bine reglată. Este bine să privim, ceea ce lor le lipsește la toate este monumentul, ascultați lucrul care rămâne, și care instruieste generația următoare, și la numărul monumentelor care trebuie socotit sunt uneltele. Animalele nu lasă nimic după ele decât ființele care le seamănă, și care organizează din nou viața lor după forma corpurilor lor. Stupii albinelor sunt o reîncepere ca albinele ele însele; iar aceste cooperative uimitoare nu sunt ale tuturor societăților.

Ceea ce face societatea umană, care este societatea la propriu, este un gen de moștenire. Aceasta este casa, templul, mormântul, lopata, roata, ferăstrăul și arcul, boena, inscripția și cartea, legenda, cultul și statuia, în fine această conducere a morților aspra viilor care face ca, după un cuvânt celebru al lui Pascal, umanitatea este ca o singură ființă care învață continuu. Dacă omul ar fi trăit la fel de dificil ca un șobolan, dacă trebuia să reînceapă totul, se poate paria că el n-ar fi ajuns prea departe în durata scurtă a unei vieți. Se cunosc puține exemple de oameni care să fi trăit singuri într-o insulă doi sau trei ani. Darwin citează unul, pe care l-a regăsit, un ingenu ca imaginarul Robinson, mai curând maimuță, care-și uitase vorbirea, decența, reflexia, memoria gânditoare, în fine tot ce face omul. Există cea mai puternică rațiune să se creadă că, dacă omul ar fi fost redus de o oarecare speță mai puternică, la condiția șobolanului, totdeauna alergând la cel mai presant, totdeauna amenințat, totdeauna înfometat, el ar fi putut să fie un vânător abil, ca și animalele, dar fără cea mai mică urmă de reflexie asupra sa. Gândirea ar fi fost deci un ansamblu de lux și pietate.

Această gândire conduce foarte departe, și până a o lua în serios sociologii acestui timp, cu toate că nu ne ajută acolo cu nimic. Și mie îmi pare că ei nu văd nimic mai departe de nasul lor, dispunând pe documente obscure sau incerte, și formând două sau trei școli care se devorează între ele. Totodată asta nu e decât aparență. Impulsul dat de Comte, strămoșul

lor comun, era atât de bine condus, planul cercetărilor este atât de clar trasat, încât, chiar dacă ei își păzesc ochii la două degete („măsură veche de lungime,,) de piatra care se mișcă, edificiul se va ridica prin aceste lucrări ale miopului.

Eu revin la acest mit frumos al lui Comte, care este, îmi pare, ce s-a spus mai bine despre frații noștri inferiori. Lor le lipsește să reflecteze, sau, dacă se dorește, să contempleze. Toate mărcile de inteligență practică, le sunt oferite; sunt ingenioși, pricepuți, marcați de experiență. Ei au un fel de limbaj, în acest sens că, dacă un corb zboară, toți zboară. Lor le lipsește să adore semnele. Lor le lipsește de a le schimba în răgazul unei ceremonii sau al unui dans; lor le lipsește să se oprească în fața mormântului, tatăl semnelor și să adauge o piatră. Lor le lipsește respectul sau dacă se doreștepolitețea; care face ca să se rețină de a acționa; în fine acest acord de politețe care face ca să se formeze ansamblul unei idei, de altfel falsă. Animalul nu se înșală, pentru că el nu gândește. Propriu omului este fără îndoialăde a se înșela în companie, și de a nu renunța ușor. Această încăpățănare, care diferă complet de a câinelui care ține osul, a făcut toată știința, prin necesitatea de a acorda ansmlul credințelor fantastice și experiența inflexibilă.

Dacă se întreabă ce este spiritul, se găsește un corp de tradiții și un Coniliu al morților, exact un ansamblu de superstiții care face religia și fără care n-ar avea nici un gen de probe; de unde acest fel de axiomă, care n-are nici o probă contra spiritului. Toate controversele se eidică de acolo. Prejudeata este substanța omului.

15 decembrie 1925.

XXIX

COMEMORAREA

Animalele au memoria la fel de bună ca noi. Un cal recunoaște, după ani, turnanta care duce la hanul bun; și câinele care a găsit un iepure într-un frunziș nu lipsește niciodată să privească acolo și e foarte surprins că iepurele lipsește. Animalul se înșeală deci prin a fi prea fidel. Omul are singur amintiri și o fidelitate de complet alt gen. Suvenirile sunt un amestec de fals și adevăr, pe care visarea le compune cu bucurie. Memoria este adaptare; eu învăț o mișcare pentru fiecare situație. Suvenirea este mai curând un refuz de a se adapta și o voință de a ține omul în situația regelui. Cine își amintește faptele nemuritorilor.

Ce se remarcă în animale, este că ele nu fac comemorare, nici monumente, nici statui. Ele celebrează sărbătorile ca noi și mai bine decât noi; în rest anemona și toporașul celebrează primăvara nu mai puțin decât o fac mierla și grangurul. Asta nu este totdeauna decât adaptare. Aceasta pentru că societățile de animale fac să se vadă o uitare uimitoare în același timp cu o memorie minunată. Fiecare furnică știe ce trebuie să facă o furnică., dar, atât cât noi știm, ea nu face onoare unei furnici moartă de timp îndelungat. Și asemănător caii galopează după structura lor, fără să se vadă opriți vreodată și să mediteze în fața imaginii unui cal în galop, ce ar fi făcut-o ei. Încă mai puțin se văd animalele în fața unui mormânt făcut din pietre îngrămădite; și totuși nu este dificil de făcut un mormânt. Dar strămoșul este uitat de când a murit. Se reîncepe, fără a se gândi vreodată la el. Sau, dacă gândirea nu este puterea de a gândi, la ceeace nu mai este, este ea gândire? Și această societate a animalelor, care nu este decât de prezență, este ea societate?

Auguste Comte, care a împins foarte departe acest gen de remarce, a concluzionat că nu există societăți de animale, iar în final, a definit societatea prin cultul morților, idee uriașă, și care n-a fost urmată. În rest este foarte util de a se lipsi de o idee, iar eu chiar cred că, fără pietate într-un oarecare fel filial care caută idei în cele ale precursorilor, nu vor fi de loc idei. Iar aceasta este prin aceea că societățile noastre, chiar cu toate mașinăriile riscă să recadă la animal. Dar trebuie să ne temem? Omul se întrerupe de a zbura deasupra oceanelor pentru a-l celebra pe primul om care a zburat. Astfel nu trebuie să se rătăcească de toate aceste statui, care sunt în mod adevărat gândurile noastre.

Ce gânduri? Gânduri străine care își râd de adevăr. Căci cel mai vechi dintre inventatori și de precursori, noi îl voim plin de geniu, mai curajos decât noi, mai just decât noi. Trebuie probe mari contra lui pentru a ne deturna de a-l face un zeu. De asemenea ce cult fericit ca acela a lui Homer, despre care noi nu ști nimic decât operele sale.! Se poate ca marii oameni să fi fost buimăciți, capricioși și slabi ca noi. Dar ce? Dacă noi plecăm pe această idee, noi nu mai avem deci de a ne imita decât pe noi înșine? Trista psihologie ar domni?

Eu vă. invit căci nu este prea ușor să admiri un om care trăiește. El însuși ne descurajează. Numai din momentul că este mort se face o alegere. Pietatea filială se restabilește după șansa de a admira, care este consolarea esențială. În fiecare cămin se alcătuiesc zeii căminului, și toate aceste eforturi, care sunt rugăciuni, se grupează pentru a ridica statuile oamenilor mari, mai mari și mai frumoși decât noi. Ei sunt modelele noastre, în viitor, și legislatorii noștri. Orice om imită un om mai mare decât natura, fie că acesta este tatăl său, maestrul său, sau Cezar, sau Socrate; iar de acolo vine că se trage puțin deasupra lui însuși. Progresul se face deci prin legendă; și dimpotrivă prin istorie exactă s-ar ajunge repede deasupra sa; de unde o mizantropie care, după ce i-a deprecia pe inventatorii de idei, ar pierde îndată ideile ele însele. Comte este el însuși un exemplu; căci eu am remarcat că aceia care gândesc rău despre el pierde cu ușurință ideea prezentă, cu toate că ei cunosc celebra formulă: Morții îi conduc pe cei vii. Și ei nu știu să găsească altă formulă mai explicită: Greutatea crescândă a morților nu încetează să regleze din mai bine în mai bine existența noastră instabilă.

Adesea se înșeală profund în a admira.

25 noiembrie 1935.

LAMARCK ȘI DARWIN

Unii gândesc după Lamarck și alții după Darwin; faptele nu decid. Unii vor gândi că beția este în fiul bețivului, ca o acțiune performantă, ca un germen anvelopat și care se va developa. Destin sau fatalitate aceștia sunt zei care revin. Ceilalți vor economisi acolo mai sus, știind că zeii apar îndată ce sunt chemați. Astfel ei nu vor presupune gratuit că fiul bețivului este mai dispus decât altul să se consoleze prin beție; bine mai curând ei vor judeca faptul că această dispoziție este în toți, prin structura comună, și prin alura comună a necăjitului, plictisitului și al excitației. Nu că ei ar ignora diferențele și asemănările; dar lor le-ar plăcea mai mult un tată bețiv într-un fiu sobru. De asemenea ei vor explica acțiunea prin circumstanțe, și nu numai prin structură. În loc să spună că copilul moștenește, ei vor spune că imită, că lui i se toarnă să bea și că își bat joc de el, dacă el găsește că vinul este prea tare. Aceste cauze exterioare nu le lipsesc niciodată, iar ele sunt suficiente.

Fabre considera insectele după ideea mistică a instinctului, admirând cum anumite viespi știu să paralizeze printr-o picătură, dar fără să omoare, o larvă pe care ele vor s-o conserveze ca hrană care trăiește. Prin coincidență eu am putut să observ în același timp o mare cantitate din acești chirurghi cu aripi fiecare ținând o larvă între labelle sale; eu am putut să văd că fiecare avea marcată larva într-un mod diferit după prindere. Animalul acționa cum putea el, nu cum știa el. Mie îmi place să concep lucrurile astfel; Fabre iubea și cerceta ceea ce numea el minunile instinctului. Istetism limitat și garantat. Dar de mai multe ori, când eu am observat mișcările animalelor, eu am remarcat un oarecare aspect de convulsie și chiar de nebunie și care nu reușea decât după un număr mare de încercări, după cum se vede că o insectă care este sigură privind spatele său ajunge să se întoarcă. Animalele câștigă deci să trăiască printr-o cheltuială ruinătoare ale forțelor lor și printr-o risipă nebunească a descendenților. În rest este ceea ce se vede în zbaterea fără sfârșit a sălbăticiunilor în cursă; ele nu încetează să ocolească obstacolul; asta este obiect contra obiect; nu este spirit contra obiectului. Darwin remarcă faptul că un câine ar fi murit de foame lângă o grămadă de grâu, dar că ar mânca foarte bine pâinea. La exemplul său, mi-ar plăcea mai mult să consider forma dinților și forma alimentului decât să presupun un instinct care te conduce de la el însuși spre o pradă sigură și a le respinge pe toate celelalte.

Dacă eu interpretez războiul după ideea mistică a instinctului, eu nu pot să mă mir că omul tinde totdeauna să se arunce asupra omului; că se poate că noi toți să descindem din antropofagi; și este cu ușurință și este cu ușurință să se interpreteze de această manieră că anumite râsete feroce ar descoperi dinții canini. Asta este adorarea lui Mars. Dar eu sunt încă Darwinian.

Eu nu cred că fiul unui vânător pedestru care a făcut războiul să fie cel mai dispus din lume să fie vânător pedestru și să facă războiul. Dar eu îl văd mai curând capabil să facă războiul la fel de bine decât să trăiască după pace; structura sa nu-l mai dispune să omoare oameni decât să păzească pădurea. Numai securea care-l sfătuiește să păzească pădurea, iar mitraliera îl sfătuiește să omoare. Încă mult mai bine antrenamentul, imitarea, opinia, fără a uita constrângerea, care închide toate drumurile cu excepția a unuia singur. Să te miri de ce un om face război, asta este să te miri de ce cade o piatră. Să presupui un instinct războinic, este aceeași eroare de a presupune, cum s-a făcut timp îndelungat, că piatra dorește să cadă, sau cum a zis Homer, că sulița este avidă de carne omenescă. Soldatul nu este mai feroce decât sulița. Este doar mai complicat, prin această putere de a guverna, de a acționa și de a iubi care face ca, în câteva necesități el să se afle prins, el ia parte de a voi ce face și a iubi ce dorește.

Există deci în fiecare chestiune două grupe de spirite. Lamarckienii cred că ei au de combătut o tendință pozitivă și să schimbe omul. Darwinienii socotesc în întregime asupra circumstanței care va șterge instinctul presupus. Se vor remarca Darwinienii sunt Englezi. Englezul nu zice că tinerele lor trupe sunt nerăbdătoare și alte fapte similare. Dar el spune că ordinul dat va fi executat la ora zisă, oricare ar fi dificultatea!

Structura și situația vor fi suficiente.

22 decembrie 1922

RASISMUL

Zeii rasei sunt zeii noroiului și sângelui. Jupiter, zeul politic zeul cu balanța de aur, a putut să-i învingă și să-i încătușeze; el nu i-a omorât. El nu putea. Animalul poartă gândirea. Rasa este animalitate. Omul a făcut rase animale, printr-o alegere, printr-un masacru, printr-un dispreț perfect al preferințelor. Mama porubiță îi iubește egal pe toți puii ei; însă Darwin prelevă puii încălțați, și face căsătoriile. Însă omul nu se lasă tratat astfel. Nici un om n-are rasă decât adorația chiar a rasei sale, deci de propriul animal. Când se spune că rasa vorbește, se spune că inferiorul vorbește, și că forța este considerată prima valoare. Deasupra gândirii, aceea trece fără să se zică, dar chiar deasupra onoarei.

Egalitatea forțelor și a armelor este deja o idee. Rațiunea găsește în duelul aranjat un mijloc sigur de a evidenția curajul. De unde s-au născut cavaleria și sfidarea, lucruri care nu trebuie să fie judecate barbare, fără minte; barbaria este foarte dedesubt. Eu văd acolo un amestec de foame, de frică și de mânie, care tinde ănzadar să se ridice deasupra diafragmei. Onoarea nu s-a menținut nici odată fără rațiune. Totdeauna duelurile au fost nedrepte și crude printr-o beție de forță; totdeauna curajul a fost murdărit de câteva lovituri secrete, sau de armuri forjate mai bine. Spiritul războinic n-are nici o rușine de a opune o sută de oameni la cinci zeci; dimpotrivă el ar dori să-și facă glorie, dar nu poate. Trebuie ca onoarea să aleagă între justiție și violență; nu poate să rămână între două. Și acest gen de raționament în care scriu acum este din acelea care fac ca onoarea să recoboare la furie; căci fiecare fapt după cum este judecat. Astfel trebuie prevăzut că această mânie, care se voia nobilă, ar fi coborât cel mai jos.

Nu există onoare în persecuții. Nu mai rămâne cea mai mică parcelă de spirit cavaleresc, ci mai curândun delir de lașitate, după cum se vede în sacrificiile umane, unde mulțimea se îmbăta cu spectacolul de care ea se temea. Această beție se regăsește în anumite crime. Și asta nu este decât natura joasă să fie mai abjectă în unele decât în altele; dar asta este că partea de deasupra lipsește. Totodată omul este mai crud decât animalul pentru că partea de deasupra nu lipsește niciodată complet. Imaginația inventează totdeauna chinuri, pentru că ea vrea să omoare într-un alt fel spre rușinea călăului. Nu se remarcă umilirea iepurelui; simplu este omorât. Ceeace nu se ghicește acolo asemănător, judecătorul, este cel cre vrea să se sinucidă. Căci animalul care gândește se teme de gândire,

ceea ce este încă un fel al onoarei. Există acolo iubirea în ură; de unde se vede că relele omenești depășesc toate excesele. Să ne păzim deci față de om.

Evidenta slăbiciune a celor dreپți nu este că ei se tem pentru ei înșiși, ci mai curând pentru că ei se tem să nu fie răutăcioși. Sfinții se roagă pentru călăii lor. Sau această perfecțiune, poate să fie imposibilă, poate să fie legendară, nu se desemnează mai puțin un oarecare lucru care este adevărat pentru toți, cași barbaria care este adevărată pentru toți. Este foarte adevărat că cel ce iubește justiția recunoaște asemănătorul, și îl caută, și îl ajută, foarte departe de a voi dezonoarea. Și admitând că violența încă revine, și totdeauna la fel, în ceea ce se combate pentru rațiune, totdeauna aceste excese sunt condamnate pri principiul însuși. În final torturile sunt toate de aceeași parte, ceea ce reprezintă calvarul, tortura spiritului.

De ce mă tem eu, este o idee dementă de progres, după o ignorare a naturii umane, care nu este toată dulce. Mai mult în anul patrusprezece, se credea că trecuse timpul războaielor; și astfel ele se pregăteau acolo fără să se creadă. Iar noi credeam că a trecut timpul torturii, și al taurului aerian din Phalaris. Dar omul nu s-a schimbat. Și când eu ridiculizam un fascist, jignitor în spiritul lui care ar fi vrut să mă desconsidere, forțându-se a nu o face, eu am trebuit ziua unde el mă va ține, zece contra unu, acela va fi precis, spiritul care judecă și care voia să umilească; iar el va sosi acolo.

Asta este pentru ce eu vreau totdeauna să-mi imaginez o sticlă oarecare de ulei de ricin în buzunarul său. Căci logica sa va merge până acolo. Și dacă eu știu, dacă eu cred în adevăr, atunci eu voi juca forțat contra uleiului de ricin. Iar eu nu voi aștepta să fiu de acord metafizic cu amicii justiției pentru a face falange (grupări politice fasciste) cu ei. Prin falangă eu înțeleg mase care rezistă, mase disciplinate de loc bune. Prin ce vom învinge noi, dar totdeauna penibil și mediocru. Cum nu va fi astfel pentru că, așa cum s-a zis de o sută de ori, noi nu încetăm să oferim chiar în luptă, libertatea și justiția și chiar în luptă oamenilor care ne refuză atât pe una cât și pe alta?

1 iunie 1933.

COMEDIA UMANĂ

Se vorbește de această reconciliere extraordinară a partidelor, sinceră pe moment, și fără durată.,,Care mobilitate, zise medicul, care instabilitate în pasiuni! Omul nu este ca vioara, scârțiind sau sublim după arcuș? Zece ani la scârțit, printr-un atac nepotrivit, iar pe neașteptate sublim ca și cum nu scârțâise de loc; de altfel totdeauna mulțumit. Ce nu este de loc miraculos dacă s-au divizat și descris fibrele musculare ce fac asasinul și salvatorul, căci aceștia sunt aceeași. Entuziasmul de a urî și acela de a iubi fac să răsunе aproape în aceeași manieră cușca toracică; și în cele două cazuri este plenitudine de viață, toate canalele deschise, aerația, spălarea și fericirea. Nu contați pe buni, nici pe cei răi.

- Nu este nevoie, zise Darwinianul, de a privi la fibre; atâta timp cât nu sunt cunoscuți decât în mare. Observați comportamentul, el vă va spune totul, dacă aveți răbdare. Este suficient să observați o mamă care-și mănâncă din săruturi pe micuțul ei, cum se spune atât de bine. Se cunosc insecte care-și devorează foarte bine soțul. Iată că acolo nu sunt două maniere opuse care ar însemna că se iubesc și se urăsc. Îmbrățișează și sufocă sunt același gest. Și, în excident, ce se mănâncă cu șansă, se poate spune dacă se iubesc sau se urăsc? Îl iubește pentru că îl dorește, îl urăște pentru că îl distruge. Pumnul mâinii este de asemenea o prindere a mâinii și o încercare de forță, iar râsul descoperă dinții feroce.

Ambiguitatea pasiunilor explică surprizele existenței umane; și există puține diferențe între luptă și reconciliere ca între a se scula pentru aceste lucruri sau a rămâne culcat. Schimbările care par imposibile în imaginație sunt ușoare în fapt; și cum spunem noi, mijlocul face totul; și să nu uităm că el însuși se schimbă prin om, și chiar mai mult decât omul. Politica mea este de a nu se face decât la schimbarea însăși.

Politicul visa:,,Bicicleta, zise el, se ține în echilibru pentru că ea rulează. Asta este astfel că eu văd navigatorii noștri pricepuți pe elementul instabil; și prostia altora, a noastră alții, este poate să aștepți că se poate merge pe apă. Există acolo resursa în oamenii care nu-i mai ia în serios.,,

Poetul urmărea altă idee.,,Eu știu, mă distrez de acești oameni, zise el, de acești oameni mecanici; totuși numai în proză. Cântecul face să pară altul jumătate al omului. Eu am văzut oameni mai șireți decât voi nu

spuneți, și mai abili să manevreze la propria lor harpă. Căci ei sunt totuși ca actorul, care știe bine să răcnească, să tremure, să plângă, să roșească, să pălească, să leșine și să renască la propria sa comandă; ceeace nu m-a împiedicat că el depășește puțin limita pe care a marcat-o. Totodată Othello adevăratul este înșelat de propriul său joc, până ce voi strangulați totul ca urmare a unei simple amenințări, cum el va plânge curând pentru necazurile voastre dacă el a început să-și apere scuza. Eu sunt de acord că acela ar face o lume absurdă, în care bețivii și schimbările și reschimbările lor ne-ar da vreo idee; da, dacă n-aveau acolo teatrul, care este școala prinților și a subiectelor și singurul conservator al rațiunii. Căci actorul, care merge tot în același pas spre disperare, formează publicul să nu fie vreodată înșelat; astfel că actorul și publicul învață să simtă împreună.

Se spune că nu mai există teatru, iar asta este de regretat; căci mi se pare că arta ecranului nu poate să conducă de o manieră de asemenea eficace această educație mutuală. Noi am avea deci trágedienii scăpați în străzi.,,

- Cel puțin, zise politicul, că noi nu venim să estimăm peste toate pe nepăsător, cum fac englezii. Și fără îndoială există încă teatru veritabil în parlamentul lor decât în al nostru. În orice caz eu îi plâng pe jurnaliștii noștri dacă ei se amestecă să raționeze.

Loviturile din teatru se urmăresc ca acelea din tunete, iar hârtia lor se distruge sub stiloul lor. Asemănători câte odată lui Javer salvat de Jean Valjean, ei ar fi mers să se arunce în apă, dacă nu erau reținuți de un rest de educație teatrală.

- Voi vă jucați cu toate ideile voastre, zise înțeleptul, ca oameni foarte vicleni ce sunteți; eu cred bine că toți oamenii sunt ca voi. Ei se ascund într-un rol, și, printr-o gaură asemănătoare găurii din perdeaua copilăriei noastre, ei observă foarte bine fără să fie văzuți. Mărturisiți că totul socotit, liniile nu vor putea sfârși decât prin gestul nobil care au fost încercate. Căci ele văd bine că ele n-au număr, și că numărul se organizează prin ele și se vor găsi, și armate când ele se strâng. Chiar un om fără imaginație poate să prevadă bine întoacerea la garda națională, această instituție eternă. Care dintre acești domni ai dreptei n-a înțeles că, dacă ei continuă, revoluția ar fi făcută prin propria lor greșală? De unde acest gest atât de repede reluat, dar mai sincer pe care nu-l voiau.

- Periculoși comedianți, zise politicul.

- Nu de loc, spuse înțeleptul, dar mai curând sincer fără voie. Unde am zărit observația și calculul de interes, eu respir.

Eu nu mă mai las tulburat de pumnal și de cupa otrăvită, când eu văd că actorul gândește la trenul său de la de la miezul nopții și patruzeci de minute. Omul este un explziv periculos de la care ar trebui așteptate surprize. Din fericire noi gândim în sociate și noi suntem ca și Corul de la Comedia Umană. Noi încercăm opinii, și de preferință în versuri, căci versul moderează evident reacțiile. Asta după încercările de acest gen pe care noi știm să le gândim. Noi suntem spectatori formați. Trebuie să se lase să meargă bine dacă se vrea popor.

Astfel este cum înțeleptul a făcut partea poetului.

14 decembrie 1935

XXXIII

FILOZOFIA CULCATĂ

În timp ce ei gândesc, ei se privesc gândind; iar în timp ce ei încearcă, ei se privesc încercând, așteptând astfel, la ceea ce cred ei, natura umană astfel cum este ea. Dar ea nu este de loc astfel. Ea n-a mai format o gândire pe care s-o schimbe și s-o redreseze.

„Că eu eram prost! Că eu sunt prost!,,;acestea sunt discursuri frumoase despre sine. Și un astfel de om nu gustă frica, nici mila, nici tristețea; dar el le respinge, le scutură de pe el; el le judecă. Da omul cel mai simplu; și asta pentru că el este rege peste animale. Este frumos că rușinea de a-i fi frică schimbă îndată rușinea în mânie. Este frumos că mila să fie imediat activă și țignită. Este frumos că ura se schimbă în dispreț prin jurământ; căci este drumul bun; același care conduce de la iubire cu suspine la iubire activă; generoasă, poate tirană. Prin discursurile sale pentru sine, prin gândurile sale, prin gândurile sale energice, omul cert nu este ușor; și chiar eu îl vedeam de temut. Dacă el nu este temut, el n-are de ce să fie bun. Virtutea nu este sub pasiune, ci deasupra.

Omul de cabinet este prea isteț și prea țeapă. El învinge în loc de a construi. El scrutează începutul, început inert. El își zice:„, Să mă schimb, trebuie ca eu să vreau, trebuie să acționez, eu nu mai sunt adevărat. Eu am văzut să vină să se ciocnească de această idee, care este toată minciună, într-un om cum este el de care nu se prinde. Ei făceau turul lor bâzâind și revenind să se lipescă acolo ca o muscă la ferestre.În cea mai slabă gândire, în cel mai slab discurs, ei văd încă artificul; asta este înaintea gândirii pe care omul sincer, o are în reflexie. Viața este bogată, gândirea este săracă. Acela se desfășoară fără a se ridica cândva; asta este filozofia culcată.,,

El ajunge la același obiect la aceia care observă visurile. Căci, spun ei, unde sunt eu mai naiv, mai sincer, mai redus cu mine însumi decât în vis? Aceasta este natura care se arată. Asta-i ca dacă se discuta că erorile unui om sunt ale lui, adevărurile nu.Dar asta-i să râzi. Adevărul somnului, este trezirea care o va spune. Spre dimineață eu dorm, sau mai curând, eu mă trezesc pe jumătate, gândind că un oarecare spectru scutură lanțuri și face un zgomot teribil. Dar în sfârșit eu vin la ancheta serioasă, iar eu cunoșteam că trezirea mea matinală este cauza întregului acest zgomot și al ridiculelor supoziții pe care le făceam eu. Omul devine veritabil în acest

pasaj, în același timp în care somnul devine veritabil. Un somn înseamnă că eu am perceput greșit ce este.

Da, se spune; dar se poate ca acest gen de erori să-mi dezvăluie natura mea profundă și gândurile mele adevărate. Admirați aci, că gândurile mele adevărate să fie gânduri false.

Spinoza, care merge adesea la fond, a auzit într-o zi un om care spunea:,, Curtea mea a zburat în cea a vecinului meu,, Și, reflectând asupra acestui exemplu admirabil, căutând ceea ce avea acolo admirabil, cercetând ce avea adevărat acolo, în interior, el n-a găsit decât o mișcare de nervi, de gâtlej, de limbă, în care, printr-o culbută la care mecanicii sunt specialiști, începutul se află la sfârșit. Trebuie să râdem. Dar atenție mare că același joc al mecanismului care face să se spună copilului:,, Trei ori nouă fac șaptesprezece, ceea ce sigur nu se gândște, ar putea să facă bine în visele sale sau în reverii, formule stranii care ar avea o aparență de sens, sau care vor face enigme mișcătoare. Eu am ales să zic, ca Descartes, că animalele nu gândesc, iar că el nu este mai mult rezonabil să caute mari secrete în propriul animal, decât în puii sacri și în măruntaiele victimelor, cum se făcea în timpurile străvechi. Se înțelege că eu nu vreau să aud filozofia culcată, chiar când ea face să se vadă o subtilitate rară, și o rigoare a expresiei cvazimiraculoasă.

În alți termeni nu-mi plac gândurile care abia se ridică și care sucombează înaintea efortului. După opinia mea gândirea este vie ca pudra și energică. Ea nu se miră de erorile sale, ea merge la fapt deliberat.

Ea este aceea care va salva omul și civilizația.

13 iunie 1929.

XXXIV

NĂTĂFLEAȚĂ

În timpurile când eu îmi făceam studiile, eu îl considera pe Taine ca regele nătăfleților. Această specie forfotea la Școala Normală, și de mai multe ori maestrul nostru era exemplare remarcabile. Nătăfleții garantează tot, fapte, idei, texte și comentarii

El restituie acelea în idei, dacă se poate spune așa; și cum eu pot să știu, deschizând stomacul unei păsări, care lucruri comestibile le-a întâlnit el, astfel în zborul său de nătăflet arată rămășițe încă discernabile ale adevărilor pe care le-a întâlnit în zborul său de nătăflet, cu ciocul deschis, fără alegere. Eu spun adevăruri, căci totul este adevărat. Tot ce se vede este adevărat; da, chiar scrisul unui nebun; căci este adevărat că el a scris; și tâmpeniile ele însele formează o parte de opinii care este considerabilă. Se zice, se crede, și este adevărat ce s-a zis și ce s-a crezut. Se comentează și din nou se comentează comentariul; acestea sunt comentarii adevărate; acestea sunt fapte ale scrisului. Seminaristul garantează teologii sa; el n-a privit acolo; dar el este în cușcă și îndopat după o alegere. Nătăfletul este în libertate; el zboară cu ciocul deschis; el înghite totul. Aceea este înspăimântătoare.

Eu revăd în imaginație un nătăflet tânăr care s-a ridicat apoi în literatură până la un loc de semi-lacheu; demi-lacheul este majordom. Cum înghițise cu lăcomie materiile lui M.Taine, așa cum se spune, și le-a compus, dacă este permis, să vorbim astfel, un sortiment concentrat, el a fost din anul nostru cel invitat să dejeneze la ilustrul academician

Să dejeneze real, și chiar în timpul simbolic. Dacă vreți să știți unde au dejunat ei, deschideți stomacul. O bucată din Taine, o bucată din Renan, un pic mai târziu o bucată din Barres. În rest nu s-ar fi putut spune că Renan și Barres au fost ei înșiși nătăfleți; căci ei guvernau gândurile lor; fiecare după măsura sa; dar în fine ei guvernau.

Pentru acela care este Taine, eu nu aș dori să-l confund cu discipolii săi tâmpiți; asta întrucât eu i-am zis rege asupra acestei specii de nătăflet. El a dat vreme îndelungată legi acestui popor de uluiți. Totul îl marchează; el ascultă; el urmează. În timpul său, studiul nebuniilor era un lucru nou; el mergea acolo; el a văzut unul sau doi. El a fost capturat; el a crezut că vede natura umană în această amplificare. Pyreneii, războiul, Communa, atâtea lovituri care-i chemau gândurile. El a descoperit necesitatea,

greutatea lucrurilor, pasiunile, dezordinea, cum s-a descoperit un bandit la colțul unei străzi. Asta este ce face istețimea experiențelor sale; dar asta este o istețime scurtă; căci ceeace impresionează instruieste de șoc. Și, încă, dacă se face un sistem din aceste fapte primite, sau din aceste presiuni neașteptate, nu se sesizează mai mult din fiecare lucru, eveniment sau om, decât din scoarță. Acest gen de spirit nu este just decât în fața mecanicii goale; de asemenea paginile lui Taine asupra Pyreneilor sunt suficiente și frumoase. Dar din ceeace vrea să înțeleagă omul el trebuie să aleagă; și chiar trebuie să aleagă ce este mai bun; asta este o metodă de a spera și de a iubi care caută obiectele sale de acolo de șoc, și într-un orizont larg. Pe scurt, ăsta este omul de geniu care explică omul mediu; nu există decât marii poeți care luminează destul pasiunile.

Eu am recitit ieri primul volum din Mizerabilii. O dată în plus eu m-am instruit din aceste pagini sublime. Eu am învățat acolo un alt lucru decât frica. Fără să iau în calcul că, în aceste analize ale filozofiei de acest, episcop și gândiri confuze ale lui Jean Valjean, eu remarcam în locul lor just rațiunile de a spera, și de asemenea de a prevedea că nimic nu va fi facil în această lume umană. Și această lumină îmi strălucea de asemenea noaptea Revoluțiilor. Ordinea și dezordinea erau judecate împreună, una prin alta, cum stabilea el. Urmând aceste reflexii eu îmi spuneam ceeace n-ar fi îndrăznit poate nici odată Hugo, la locul său, care este astfel eminent; nătăfleții se aflau prea dedesubt, complet disprețuiți; și totuși trebuia disprețuită acumularea de a ști. Dar din fericire Hugo este poet; el este în situația de a domina. Am remarcat de mai multe ori că el este sufletul abundenței; noi am fi deci mult deasupra propriei opinii și aproape semi zei fără să o știm.

1 iunie 1928.

DISCREȚIA SPIRITULUI

Există acolo o forță invincibilă în orice om, și deja în copil, de când zărește că sentimentele sale sunt bine pentru el, și că nimic n-are puterea de a le schimba. Virtutea este forță; și nu există virtute fără această forță. Cu toate acestea primele efecte ale acestei forțe a sufletului, căci acesta este numele său, e întors adesea către rău. Noi suntem astfel făcuți că cel mai bun din noi este mai întâi judecat foarte rău; de exemplu dacă un copil se încăpățânează și se închide. Îndată ce el descoperă acest tezaur de a voi, care nu este decât al lui, îndată el se înarmează; și primul efect este aproape totdeauna un fel de răutate; căci nimeni nu crede că mai întâi el ar putea să salveze cea mai dragă opinie a sa fără violență, iar cea mai neînsemnată discuție se va vedea că face binele. În genul că a nu ceda, care este cel mai frumos lucru, trece mai întâi pentru cel mai rău. Și dimpotrivă mieluseii, care nu și-au găsit încă ființa lor, sunt natural preferați, când ciobanul ar fi omul cel mai isteț. Este chiar cursa pentru isteți, în care se lasă prinși odată sau alta, decât să-i estimeze prea mult pe cei care estimează prea mult și prea puțin pe cei care examinează; prea puțin de asemenea pe cei care refuză din principiu, din frica de a nu ști să se apere dacă dau intrarea; iar aceștia nu sunt cei mai răi.

Asta pentru că trebuie să te temi de probă, eu îl înțeleg pe acela care o ține în mână; asta nu este totdeauna decât o armă. Eu m-am mirat multă vreme de faptul că oamenii fug mai mult în fața probei bune decât în fața celei rele, și se închid la evidență. Chiar de departe; acolo deasupra ei sunt înșelați în proporție deși ei sunt instruiți; cele mai bune spirite sunt just cele care văd venind proba de mai departe, care se pun în alarmă, și ridică podul. Nu vă grăbiți să concluzionați că un om este idiot sau adormit. Adesea el veghează în liniștea sa; adesea el nu pierde o singură mișcare de a dumneavoastră; dar el o face pe mortul, ca insectele. Această discreție a spiritului este frumoasă. Libertatea este estimată atunci mai prețioasă decât lumina, iar aceea este în ordine. De câte ori se judecă omul după forma sa exterioară, nu după discursurile sale, se judecă bine. Se pierde timpul în societate, dacă nu se face acest gen de rectificare. Gândiți-vă totdeauna că omul interior își dă răgaz și reînnoiește câteva jurăminte pentru sine. Nu mergeți ca un tânăr zăpăcit în jurul cucuvelelor Minervei.

Nu se apreciază totdeauna cum ar trebui acest gen de credințe fără judecată, și care țin de practică. Cutuma nu ofensează spiritul. Pentru ce?

Pentru că ea nu cere aprobare. De exemplu războiul nu se dă ca rezonabil; de asemenea nu există un singur om de război care să nu fi judecat grav războiul; aceasta nu este decât o stare de fapt. Dar dimpotrivă pacea este o idee; pacea cere aprobare; ea lovește indiscret la cel mai înalt nivel spiritul. Aici veți întâlni o rezistență răsunătoare, și care n-are nimic josnic. Astfel se rezolvă printr-o servitute voluntară care n-ar dori nimic de la o libertate forțată. Aveți griji de gardă și o vigilență amână adesea examenul de rațiune; și mult s-ar gândi inteligent dacă s-ar presa mai puțin.

Există acolo un alt lucru decât acest animal impenetrabilitatea care reprezintă crocodilul prin carapacele sale; totodată acesta nu este un mic inconvenient dacă, prin insistență, se face alianța dintre obstinația animală și fermitatea umană.

Nu trebuie o astfel de îngrijorare de a convinge. Noi credem prea mult că o gândire nu este gândire dacă nu se restituie la somațiile noastre. N-aveți frică. Lucrul se continuă în acest interior mobil; nu există un argument pierdut. Rațiunea este un fapt de care toți au parte; prin refuz, prin liniște, printr-un gen de neglijență. Că scriitorul trece deci ca supraveghetorul, care ciocnește o cupă bună, și apoi se duce.

22 noiembrie 1923

XXXVI

ARNOLPHE

Forța are o grație urâtă; dar cum pretinde să fie iubită, ea este ridicolă. Cea mai naivă dintre femei știe aceea. Arnolphe poate s-o închidă pe Agnes; este suficientă o rotație de cheie.,, Eu știu că dumneavoastră mă iubiți,, zise moșul.,,Dacă eu vă iubesc și dacă dumneavoastră o știți, pentru ce dumneavoastră mă închideți?,, Este adevărat și-a zis moșul. Și cum ar putea ea să nu mă iubească? Eu sunt bogat, generos, plin de spirit. Mascarille încă ieri mi-o spunea. Și pe cine ar iubi ea? Ea nu mă vede decât pe mine. Să deschidem poarta.,,El rotește cheia. Dar n-a ajuns la colțul străzii când el s-a reîntors.,, Această tânără este ușor de păcălit. Ce galanterie ar putea fi până aici.Libertatea nu este autorizare. În plus eu îi dau protecție și consiliere. Sfatul meu este că ea mă iubește iar asta-i spre binele ei. Să închidem poarta.,,El revine; dă o rotire cheii.,, Nu se poate spune privind cheia că eu n-am încredere în ea. Invers eu am deplină încredere. Ce este asta decât a iubi, decât a fi iubit dacă nu a te mândri? Ea este liberă, aceea merge fără a se spune. Ce alege ea. Dar eu vreau ca ea să mă aleagă. Dacă ea ar ezita acesta ar fi semnul unei iubiri ciudate. Cineva a scris că libertatea, nu este libertatea de a face rău, nici de a se înșela. Această cheie l-a pus în gardă. Asta nu este decât o siguranță în plus, chiar aproape inutilă. Aproape. Ah, dacă eu eram sigur că ea n-ar face niciodată ceeace nu-mi place, cum aș fi lăsat-o liberă să facă ce-ar vrea ea l.,,Cu toate acestea gândirea zboară; gândirea nu este nici odată sub cheie. Cum s-ar putea recunoaște un drept celui care forțează? Există cea mai mică obligație de bună voință față de cel care vă închide? Tu vei fi înșelat, Arnolphe; tu ești deja; și tu o știi asta.

„Da, eu o știu. Eu ghicesc aceste gânduri rebele. Fie. Cel puțin ele nu vor fi decât gânduri. Eu voi închide ușile. Sau mai curând, pentru că eu le-am închis deja, eu le voi închide cu mare zgomot. Eu voi îndepărta orice speranță. Acțiunile vor fi la mine. Gândirea le va urma. Așa cum se vede că păsările în colivie cântă pentru stăpânul lor. Și n-am citit eu de asemenea că s-a început de a crede în Dumnezeuși că se va termina prin a-l iubi? Să fim tirani dar fără slăbiciuni. Oare n-am început de acolo?

Această situație a omului matur este situația umană.Arta de a iubi este profund ascunsă.Acest gen de ambiție, destul de nobil, care caută o putere de sentiment nu poate să se împiedice de a încerca, această putere, care face imediat revolta printre supușii acestui monarh înțelept. Spiritul de

rezistență nu este destul de apreciat; acela vrea să spună exact că nu este iubit suficient. ,,

Remediul pentru aceste situații este să iubim încă mai mult. Și aici sufletul generos nu ezită. Astfel autoritatea n-are dreptate și dă arme contra ei. Nu există tiran care să nu pretindă să fie iubit. Nu există tiran care să reușească acolo. Marea concesie pe care poate s-o facă el este de a lăsa poarta larg deschisă, dar ascunzând în spate un gardian, care are sarcina de a o închide îndată ce trebuie executată ieșirea. Arnolphe este ridicol, pentru că el nu se gândește că Agnes ar putea să-și formeze o opinie sau să aibă o preferință. Alceste este de asemenea ridicol, pentru că tot iubind după regula cavalierească n-a putut totuși să înțeleagă regula jocului, care este că Celimenei îi plăcea mai mult să displacă, înainte de a încerca această mare putere pe care i-a înaintat-o nobil. Astfel încât în discuțiile unde s-a convenit că se poate spune, s-au văzut să apară îndată și opiniile cele mai neplăcute. Spiritul liber, este mai întâi spiritul contradicției. Acela care încearcă să instruiască, să cucerească, să guverneze, în fine sub semnul libertății, trebuie să-și facă provizii de înțelepciune. Iar mie îmi pare că prima precauție care trebuie luată aici împotriva lui însuși, dacă nu-și poate permite orice, este de a separa acțiunea și opinia; căci acțiunea se ciocnește natural forțelor, și totdeauna trebuie să compună, ceea ce face tiranul acțiuni mai puțin jignitoare; în loc că opinia nu vrea să se schimbe decât prin adevăruri; aceasta este întucât bastonul aici, chiar numai arătat, ofensează și fără remediu.

5 iunie 1928.

XXXVII

FIDELITATEA

Când se vrea să se spună că există voința în iubire, totul rezistă, după antici ideea unei fatalități a pasiunilor. În ce există acolo adevărul; căci nu se alege de a iubi sau nu, nici de a iubi pe acela sau aceea. Dar trebuie spus de asemenea că ideea unei voințe care alege este o idee de profesor. Nu se alege a se naște, nici evident părinții săi. De asemenea voința bună, voința adevărată, este de a pleca de acolo și de a se dezvolta ceea ce se arată. Astfel pentru iubire, ea depinde de fiecare de a o conduce la un sfârșit bun, cala un elev un copil drag. Căci nu se aleg nici copiii săi; dar acesta nu este un motiv de a-i accepta cum se acceptă ploaia sau grindina.

Iubirea fatală place în primul moment. Dar dezvoltarea acestei boli după ideea că nu se poate face nimic face să se vadă mai curând o ofensă decât un dar. Imaginați-vă acest discurs al îndrăgostitului hipocondru:

„Eu sunt forțat real să spun că vă iubesc și nu pot și nu pot să fac altfel. Am căutat zadarnic un oarecare simptom care să anunțe vindecarea, dar n-am găsit. Iată deci omagiul pe care vi-l fac. Eu sunt legat de dumneavoastră printr-o necesitate a naturii; aș dori să mă dezleg și nu pot. Eu nu vă promit nimic, decât să fug bucuros dacă aș putea... Acest discurs este într-adevăr jignitor; el cuprinde atât ură cât și iubire. De asemenea se găsesc efectele acestui amestec în jocul pasiunilor. Dar acesta nu este sentiment. Noi nu găsim încă aici decât doi inamici, care se pândesc. Iar întrucât vârsta îi despoaie zi după zi un pic din această putere magică, se vede cum se produce acest joc crud, unde fiecare încearcă un pic în toate zilele coarda pe care o ține și coarda care îl ține. Asta este cea care-l va înfuria pe primul.

Julietta, când îl vede prima oară pe Romeo, găsește acest cuvânt sublim: „Doică, zise ea, dacă nu mă căsătoresc cu acela eu voi muri virgină... Sigur ea nu alege să iubească; dar mai curând ea reia această dragoste necunoscută; ea o face de la sine. Ea jură maiîntâi, ceea ce o conduce la sentimentul cel mai de sus. Se va spune că aceasta este voința care nu poate să împiedice. Stoicienii erau acolo când spuneau: „Destinele te târăsc dacă tu rezisti, dar dacă tu consimți, ele te conduc... Asta înseamnă că un om poate să meargă la chinuri în loc să se lase târât. Dar acest exemplu este prea violent; el anulează toate gândurile reale. Ce ia omul de bun sau rău este totdeauna de a muri. Din contra, dacă este vorba

de a trăi, bine acolo există diferența între a accepta și a îndura; acțiunea însăși este schimbată.

Eu n-am înțeles prea bine la început în ce sens destinele ne conduc; ascultați că ele ne oferă în fiecare clipă pasaje în care omul zdrobit și trist se descurcă. Speranța a deschis mai mult decât o poartă.

În fapt acolo există diferența între meseria care se acceptă de plăcere bună și chiar din toată inima și aceeași meserie neașteptată. Aceasta este toată diferența între un contabil bun și unul mediocru, sau între un dulgher bun și unul mediocru. În toate cazurile, oamenii se folosesc adesea de această idee slabă: „Eu am ales greșit; aceea este fără remediu și cu atât mai rău pentru mine.” Ideea justă este din contra că toate alegerile sunt rele dacă sunt abandonate, dar că ele pot deveni toate bune prin voință bună. Nimeni nu-și alege meseria prin rațiuni bune, pentru că trebuie să-ți alegi o meserie înainte de a o cunoaște. Nimic nu se alege nu mai mult iubirile sale. Dar fidelitatea este aceea care slvează alegerea, aici ca și acolo. Trebuie să alegi să fii fidel; trebuie să alegi de a reveni la alegerea bună. Acolo pot exista romancierii buni care zăresc, la realizare, că subiectul pe care l-au ales nu este prea frumos. Și sigur este foarte ușor de a-și proba sieși că un subiect este ales greșit; dar de asemenea că aceasta nu conduce la nimic. Atunci nu mai scrie nimic. Căci acolo nu există subiecte frumoase; trebuie înlocuite frumoase prin fidelitate. Poate că acolo să nu fie o singură gândire care să nu fie o decepție, dacă se așteaptă ca ea să se dezvolte, și dacă se privește să danseze. Acolo nu există o singură gândire care să nu ne plătească pentru greșelile noastre, dacă noi o urmăm generos.

Astfel nu există fără dubiu o singură iubire care să nu poată deveni mare și frumoasă dacă se jură aceasta; și iubirea cea mai frumoasă nu merge mai departe dacă este privită cum aleargă. Dar mai curând trebuie purtată de braț, ca un copil drag.

5 februarie 1926.

XXXVIII

RĂZBOINICUL

Orice om este războinic. Nu prin cauzele exterioare; dar prin structura și prin energia acumulată. Orice om care intră într-un joc se însuflețește, fără să se gândească la lovituri de picior nici de oase sparte. Cine n-a văzut un soldat, regele cailor, încotînd un animal nebun în colțul dintre doi pereți și trecându-i lui brida? Animalul este mai puternic, dar el se încovoiaie în fața orgoliului, curajului și certitudinii. Acest împlânzitor de cai își riscă viața sa; dar nu se gândește la aceea; el nu vizează din contra, din contra, decât să-i ofere propria viață. Omul nu iubește alte lucruri decât acțiunile dificile și victoriile, după cum se vede în sălbăticie, unde omul este prompt, asigurat și neobosit. Acest erou este nu importă cine. Desbois gânditor de infanterie, astăzi prăfuitor al râului Somme:, Masacrul este una din condițiile jocului, el nu s-a terminat., Faptul este că acolo este pericol de moarte în multe acțiuni; și s-a ajuns să nu mai bea lapte care n-a fiert; asta este că omul alege să trăiască și să învingă. Lui nu-i spuneți că războiul este înfricoșător și deasupra forțelor; aceea îi dă dorința de a merge acolo.

Aici este locul ocolișului gândirii care cere atenție. Căci eu par să le dau câștig de cauză celor care spun că războiul este în natura umană și va dura atât ca oamenii. Ceeace spun eu este că războiul este totdeauna posibil și va fi totdeauna posibil, din aceeași cauză că mânia este totdeauna posibilă și înșeală chiar pe înțelept. Sau despre subiectul mâniei nu interesează cine poate înțelege că există două erori de judecată, egal fatale și de altfel aliate; prima este de a crede că orice mânie este învinsă pentru că o mânie este învinsă; alta este de a crede că mânia se naște după cauze invincibile și după o fatalitate de neînvins. Faceți numai încercarea de a râde voluntar când mânia s-a ridicat în dumneavoastră ca o maladie. Adevărat la cel care se abandonează complet mâniei și o așteaptă ca o greață sau o durere violentă de dinți este nebun. Și este profund adevărat să spunem că sentimentul unei fatalități de nedepășit este comună oricărui gen de nebunie. Totdeauna când un om sănătos vrea să fie stăpânul corpului său el crede ferm că va fi. Chiar surprins și rușinat de a fi fost surprins, el crede încă; el vrea să creadă încă; resortul voinței se află acolo.

Sau fatalitatea domină războiul. Oamenii care nu se cred nebuni individual se cred nebuni colectiv. Pentru că ei cred că războiul nu poate să fie voit, și că el este totdeauna neașteptat, ei caută în jurul lor semne

sacre. Ei le recunosc, le dau nume și astfel le lansează chiar ei fraților îngroziți. Încă mai mult îi văd în depărtare și la alte popoare, ascultând pașii Barbarului pe pământ.

„Dumnezeu o vrea,, a fost strigătul cruciadelor; dar acesta era strigătul întregului război. Ideea antică a destinului ne reia de acolo și religia prezicerilor, care este poate toată religia. Atunci nu se mai agită de a ști ce vrea fiecare, dar de a ști bine ce vor face toți. Atunci se impune o voință sălbatică tuturor și care nu este nimeni. Toate acelea prin ignoranța cauzelor. Cum se dorește a presupune că salvatorul se agită prin iubire, astfel se vrea a se presupune că războinicul combate prin ură. Dar nu. El combate cum salvează, pentru că asta este dificil. Nu există o eroare mai rea decât dacă se crede că pericolele războiului vor obosi omul și vor asigura pacea. Nu credeți nimic. Războiul nu sperie omul care nu interesează ce meserie face. Și într-adevăr toată viața umană este luptă.

Războiul fiind deci închis în omul sănătos și echilibrat și din aceleași cauze care asigură pacea, eu văd după aceea că pacea este posibilă, indefinit posibilă. Lucrătorul și soldatul nu sunt doi oameni; el este același om. Deci dacă pacea durează o lună ea poate dura o sută de ani.

Adevărata cauză a războaielor este că se crede că războaiele sunt deasupra omului și printr-un decret divin, cum se credea altă dată al viselor. O cunoaștere exactă a naturii umane va șterge orice fatalitate; căci aceasta este cunoașterea adevăratelor cauze care dă securitate și putere în toate acțiunile. Acesta prin efort dirijat prin care omul posedă tot ce posedă el și de asemenea bine lui însuși.

23 septembrie 1922.

UN MINISTRU AL SEMNELOR

Observați-l pe ordonatorul Pompelor Funebre; acesta este un rege al semnelor; el nu este decât acela. El știe să mărșăluiască, să dezmiere ochii, să numească, conform cercului uman, după părinți și după demnități. El primește semne, el retrimite semnele, fără vreo amabilitate pentru propria sa dispoziție. Obiectele grele sau ușoare, pătrate sau rotunde, care taie, înțepătoare sau alunecătoare, pentru ele n-are nici o obligație și nu se îngrijește de loc; dar de fețe și de propria față, de ordin uman în jurul său și în el, semne reținute sau schimbate, din cele care interesează prin sens, nu prin masa lor, în fine de imponderabilitate. Astfel este obligația sa. Eu spun obligație metaforic; iar el se agită metaforic; căci aceasta este semnificația că el supraveghează și pentru care are paza, nu ființa sa. Dar eu cred că veșmântul pentru semne este bine atașat pe el și îl ține ferm; acest om este compus prin meseria sa; el n-ar improviza nimic. Și oare cum opiniile sale n-ar merge cu gesturile sale? Căci gândurile noastre sunt reglate asupra expresiei. Dacă eu am gura deschisă, eu nu pot gândi.

Vânzătorul de robinete avansează în alt fel; însuși costumul său este ca un program; el poartă cutia sa de un model insolent. Pentru că meseria sa nu este a semnelor, ci reală; plumbul și cuprul nu sunt ființe care să fie convinse. Aici gestul este reglat după obiect, după cum este el dur sau moale, pătrat sau rotund, mare sau mic. De la început toate gesturile sale se reglează după obiect, ca și lumea oamenilor fără importanță. Gesturile sale anunță că el se pregătește să taie, să răsucescă sau să topească. Iar dacă robinetul merge cum trebuie, el se distrează de rest, ceea ce trebuie să știe toată strada prin aerul său cu chipiu de cavalerist. Acest aer nu este prea corect; dar el n-are rușine; din contra el se distrează; lui îi place să nu placă. Este clar că a cânta corect este deja politețe. Astfel alte gesturi și în același timp alte opinii; sau bine, pot fi, alte maniere de a exprima aceleași opinii; iar aceasta mai ales de a exprima opiniile diferite. Proudhon este revoluționar în opiniile sale cele mai moderate. Dar revenind la vânzătorul de robinete. El se distrează de opinie, dar nu chiar s-o facă imediat; căci el trebuie să fixeze prețurile după ânfățișeri.

Există fără îndoială o dibăcie manuală care scutește îndată de politețe. Ceasornicarul care fabrică nu discută cu asemănătorii lor care vând. Eu am amintirea unui sculptor în lemn, foarte abil să copieze obiecte

obiectele vechi care bea puțin prea mult și care se distra de toate. El mergea ca un vagabond din oraș în oraș, fără pudoare sau aparență de pudoare, sigur că va găsi de lucru îndată ce va apărea, căci el n-avea pereche pentru imitarea ornamentelor ale mobilelor vechi. Când se afla într-un grad sigur de imprudență, el este fără îndoială dificil de a crea idei, și mai ales idei sigure, cum cele de sentiment, de politică sau de drept. Dar dacă le formează, ele vor fi altele, atât după gesturile care fac, nu după gesturile care conving.

Aceste reflecții îmi veneau cum eu consideram un culcuș de noapte, destul de jerpelit și chiar marcat de oarecare cinism, dar care păstra o aparență de burghezie. Afacerea sa era totuși de a-și conduce caii, și nu de a place oamenilor. Și acolo intra alura sa, obrazul său și pălăria sa mare o armonie necăutată. Eu inventasem deja o biografie și cauze îndepărtate în timp ce se ocupa de caii săi; în sfârșit eu căutam într-un trecut imaginar originea acestui rest de burghezie pe care i-l vedeam. Eu am înțeles că nu trebuia să caut atât de departe, când caii s-au apucat să se muște culcând urechile; căci el, atent la semne, îi privea atent, nu fără maiestate; el avea acel aer de autoritate pe care sculptorii o dau leilor; și caii s-au așezat îndată ca niște copii cuminți. Burghezia nu era cu un fel al culcatului, ci mai curând a situației stăpânului și a sclavului pentru care culcușul trăgea ce putea; el se forma după burghezie, învățând astfel meseria de stăpân și semnele pe care le folosește un stăpân. Fără îndoială acestea nu sunt puncte de vedere imperioase ca să se închidă un robinet sau să facă să funcționeze un ceasornic.

9 aprilie 1921

MESERII

Aprilie, lună înșelătoare. Jocul tradițional al primului aprilie ne avertizează destul. Dar toți se lasă prinși, în jocurile soarelui ca și în jocurile oamenilor. Locuitorul orașelor își ridică gulerul și merge la afacerile sale. Uzina este închisă mai bine lumii; omul recoltează aici exact conform cu ce a făcut și suferă conform greșelii sale; acesta este ciocanul său care lovește pe un deget al său și el nu se acuză decât pe el. Dar țăranul primește grindina sau înghețul și nu poate acolo nimic. În tot lucrul său el așteaptă, fără nici o metaforă, ordinul cerului, neputând să care prin noroi nici să lucreze în tren uscat. Bine mai toți cu grijile lor nu sunt decât începutul; aceasta este natura care termină; iar eu nu regăsesc aici proporția exactă între lucru și produs, după care spiritul proletar se găsește redresat, pe care el îl veghează sau nu, conform justiției, fără să se teamă vreodată nici să spere mai mult decât el însuși. Ideea de justiție se desenează după meseria pe care o face el. Burghezul, care trăiește de plăcere, nu poate concepe salariu egal pentru muncă egală; aceasta este că acolo nu există măsură între acest gen de lucru și rezultat; avocatul care pledează rău este adesea cel care muncește mai mult. Opus proletarul a izgonit speranța; ceeace va câștiga, el știe înainte, căci acesta nu este decât produsul muncii sale; fiecare lovitură de ciocan are o valoare bine determinată; de unde lucrătorul este înclinat totdeauna să-și regleze sortile; acesta este legislator născut. Acest gen de atenție și această rugăciune de aprilie nu este a unui sărac care cere caritate. Acolo-i o mândrie și o asigurare a țăranului care are totdeauna lemn pentru focul său și pentru a fierbe o supă. El este adesea neliniștit; privind însă totdeauna mai departe decât existența sa imediată. Și totdeauna formând un viitor frumos fără disperare adevărată, întrucât nu poate să prevadă dincolo de două zile. Dezastrul care îi este lui propriu este speranța înșelată, s-ar zice chiar ambiția înșelată. El se află în hazarduri; dar ideea unui destin regulat rău nu se naște din experiența sa; este mai curând fatalitatea pe care el o imaginează sigură la obiecte sigure și la un timp sigur. Perioada câmpenească este vârsta vrăjitoarelor și a sortilor, și probe trecătoare care nu omoară vreodată speranța. Ceeace poveștile populare exprimă foarte bine, prin acei încântători cu puteri limitate și acei eroi ai lucrului, la care obstinația este fără limite.

Ideea unui destin invincibil este mai curând politic, eu înțeleg potrivit acelor care extrag subzistența de oameni de a place și de a convinge.

Căci este adevărat atunci când un succes anunță altul; dar este adevărat de asemenea că un prim revers omoară încrederea în toate, în cei care dau și în cel care cere; ceeace exprimă elocvent fața tristă a solicitantului. Aici domină șansa; și această zeiță nu va muri. Acesta este proletarul care se amuză, destul de puternic de unealta sa și de brațele sale, și țăranul de asemenea, dar de o altă manieră, pentru că el crede în alți zei, iar astfel se va păzi totdeauna de a-l ofensa pe zeul vecin. Ruga poetului, aici, nu ruga săracului. Totuși lucrătorul este altul; el lucrează și cântă; iar dacă lucrurile merg rău, mici sau mari, îndată îl veți vedea cum întinde mâna pentru a le schimba. Mâna puternică și ruga puternică. De unde se ajunge să se înțeleagă că aceste reuniuni de avocați, de țărani și de lucrători a căror nici o idee comună nu se poate forma, pentru că visele sau rugile, cum se va voi să se spună, ale unora sau ale altora nu se acordă de loc. Când se vor acorda, burghezii, lucrătorii și țăranii, asupra justiției, fiți siguri că fiecare concepe justiția după meseria sa.

Țăranii ar dori un sistem al proprietății inalienabil; lucrătorii o piață publică a produselor, și un salariu reglat după prețuri; burghezii, un beneficiu secret și mijloace de a juca în sus și în jos. Căci omul gândește la visele sale și zeii săi și să nu gândească la nimic altceva.

30 aprilie 1921

STRUCTURA ȚĂRĂNEASCĂ

Există acolo un contrast violent între țăranul care își completează domeniul său și stăpânul unei întreprinderi mari care participă de sus la industrii, la bănci, și care își marchează prezența, prin jetoane, pentru un singur an, din care poate plăti pământurile pentru zece țărani. Care este raportul între lucrătorul care se plictisește și se epuizează într-un gen de cazarmă mare, și stăpânul de departe care n-a atins niciodată un ciocan? Aceștia sunt două specii de oameni; inamici deja prin costum; și acolo există mai mult decât o asemănare între puterea industrială și militarul; care amândoi acționează prin subofițeri: Contramaistrul cunoaște truda oamenilor; dar el nu este liber să micșoreze ritmul inuman; el însuși este reținut de alții; ingineri sau șefi de serviciu, care nu sunt decât delegați ai puterii. Și, cum generalul șef face să avanseze infanteristul pe care nu-l cunoaște decât după nume; astfel o putere încă mai ascunsă, face cu un consiliu al marilor cămătari, dă sau retrage lucrul; angajează sau disponibilizează; reduce salariile, și aruncă în șomajul disperării după combinații și proiecte care sunt profund secrete: Proprietatea individuală acoperă atât de bine cât și de rău instituții atât de profund diferite: Cei care speculează abstract astfel de noțiuni nu pot decât să se înșele. Există două tipuri de proprietăți și două capitalisme:

În timpul fâneții sau a secerișului, nu veți distinge decât pe stăpân și pe lucrător: unul și altul sunt uscățivi și răscopți de soare; cu aceeași mișcare ei precipită lucrul, dacă amenință ploaia; este bine de observat, stăpânul este acela care se dă mai afectat și de aceea este cel care-i împinge pe ceilalți. În afară de amenințările cerului, lucrul se face după un ritm balansat care convine corpului omenesc; în rest totul este temperat de cal și de bou, pe care el îi menajează; totul este temperat de pământ; căci, câteva culturi care sunt prelucrate, trebuie să fie ascultate; nerăbdarea omului nu poate să avanseze în epoca secerișului. Lungile nopți ale iernii invită la repaus, sau la această semi lenevie a veghei. De unde se formează spiritul țăranesc, totdeauna aderent la natură, fără să fie antrenat vreodată la combinații abstracte. Câmpul pe care îl dorește, el îl vede în fiecșre zi; el vede acolo lucrările; această bogăție nouă va fi o ocazie de a se obosi mai mult. Leneșul nu este invidiat niciodată; și lucrătorul agricol care are dorința de a avea câmpul său, nu încetează să vadă modelul, cu picioarele în gunoi ca el însuși. Aici egalitatea este prezentă și sensibilă.

Și inegalitatea n-ar merge mai departe dacă pretorul, lacomul pretor, n-ar veni strice ordinea lucrărilor.

Se concepe o politică care ar defini proprietatea legitimă, sau mai puțin favorizată, care s-ar defini prin condiția ca stăpânul să fie îmbrăcat ca lucrătorul și să facă același lucru ca lucrătorul. Meseriașul din sat, tâmplarul, dulgherul sau fierarul, este format după modelul țăranului fiind el însuși semi-țăran. Trebuie așteptat pentru a avea o poartă pe care tâmplarul s-o facă la secerișul său. Orice sătean, stăpân sau lucrător posedă un mic început de grădină, curte pentru păsări, coteț de iepuri. Nimeni nu se desparte de lucrul antic care-l hrănește pe om. Orașele sunt făcute din sate. Pictorii, zidarii, tâmplarii de mobilă sunt toți îmbrăcați la fel, iar patronul este ridicat primul. Soarta este legată de muncă; asta se vede; exemplul este în fața ochilor. Astfel este făcută lumea oamenilor în principal. Și legislatorul ar trebui să lucreze după natură, având totdeauna sub ochi această eternă structură permanent pe fond țăranesc. Partea de uzine și de locuințe muncitorești este dimpotrivă monstruoasă, cum este de asemenea partea orgolioasă și fortificată unde locuiesc rentierii.

Nu se va schimba niciodată ordinea nevoilor. S-a trăit multă vreme fără automobile și fără fonografe; nu s-a trăit niciodată fără pâine, fără păsări de curte, fără cirezi. Marea dezordine umană, dacă se gândește bine, este antrepriza imensă care au adus în primul rând semnele monetare, și de acolo s-a adus ceea ce este nou, la ce a dat pentru un timp scurt profituri nemăsurate, cum s-a văzut pentru ciclurile de început, sau pentru cinema, sau pentru radio. Se înțelege că acest gen de industrie a atras mai întâi lucrătorii și au transformat chiar pe fiii de țărani și de lucrători. Toată aceea este temerară și în afara naturii. S-a putut prevedea că prin producția nebunească, concurență, saturația pieții, se va vedea că cei capabili se retrag, micile economii sunt ruinate și țăranul este transformat în șomer. Toată politica rezonabilă va fi deci rustică. Îmi pare că această idee circulă în lumea întreagă.

25 iulie 1936.

MARINARI ȘI ȚĂRANI

Când marinarul este ridicat cu nava sa pe spatele valului, el cunoaște direct o forță cu mult mai puternică decât a omului; dar de asemenea când el navighează cu totul împins de vânt și astfel se îndepărtează de recifi către care vântul chiar îl împingea, el a cunoscut faptul că industria dă mijloace de a învinge vântul și valurile; iar experiența sa l-a făcut să vadă că el are manevre contra tuturor loviturilor mării. Pe scurt, există totdeauna forța mecanică, și doar mecanicul. Totul este clar; iar legea se arată chiar în dezordine, în aceste legănări fără sfârșit. Reîntoarcerea fidelă a mareelor pare să zeifice pe zeul furtunilor și lemnul plutește totdeauna pe apă. Agricultorul, cu toată aparența este cel care disprețuiește elementul perfid. Aici joacă elementele biologice compuse cu capriciile anotimpurilor. Aici este atentă răbdarea și apoi decepția; trebuie să fie purtat punctul său de vedere pe un șir lung de ani pentru a întreprinde ceva util, irigații aici, desecări acolo. Un an este secetos și cu arșiță; anul care urmează este ploios și cu putreziciuni. Între semănături și seceriș câte schimbări! Împotriva cărora nu există acolo manevre, dacă nu există prin provizii și compensații; într-un an cele care plătesc sunt fânul și vitele, în alt an este grâul.

Cea care salvează este tradiția și imitarea; orice invenție este suspectă, pentru că această istețime țărănească nu se oprește la primele rezultate. Se văd terenuri cu grâu presărate cu pietre plate. Bouvard și Pecuchet ridicau aceste pietre cu cheltuieli mari; dar acest mineral susținea paiele, iar pietrele se poate că făceau scurgerea. Ei fumau prea exagerat, secerișul lor degrada iarba moale și grâul lor se conserva rău. Să așteptăm finalul, acesta este cântecul țărănesc.

Marinarul acționează chiar în acel moment; o lovitură de bară salvează sau pierde; acestea sunt luptele succesive și victoriile asigurate în fiecare moment; un singur pericol o dată; iar dacă este în port se distrează Neptun. Îndrăzneala și industria trebuiau să se nască pe aceste borduri decupate unde flota obosește; tot acest zgomot fără rost lângă portul liniștit totdeauna trebuie să modereze imaginația.

„Lăsați să treacă râsul e,, aceasta este o expresie de marinar și este de asemenea o regulă a vieții într-un anumit fel. În orașele maritime se vede că plăcerile marinarilor sunt de a face scandal în ochii infanteriștilor înțelepți, fii de lucrători. Adică furtuna nu tulbură secerișul marinarului;

din moment că el se salvează singur, el a salvat totul. Dar țăranul nu poate să-și conducă bogățiile sale în port; ele sunt etalate și expuse totdeauna; astfel focul bun nu-l consolează de loc pentru îngheț.

Nu este el acela care-i va spune vreodată poetului. „Este plăcut să fii la adăpost când vântul este dezlănțuit asupra pământului.

Din aceste cauze, China este masivă și impenetrabilă. Din aceste cauze agitatul Occident ros de mare, plimbă legile și invențiile în lume. Aceste observații pot explica câte ceva din subiectele industriale și fiziciene, iar de această politică pe care Montesquieu nu s-a lăsat s-o explice prin forța mareelor și a profunzimii estuarelor; căci spunea el portul profund, care permite navigatorului vasele cu pânze bune, rezistența laterală a chilei scufundată profund, care permite navigatorului întreaga presiune a vântului. Din aceste cauze, Veneția nu putea să învingă Anglia; și toată băătăia navală era reglată deja de ape și țărmuri. Goethe pământeanul nu agreea deloc aceste explicații prin cauzele exterioare; dar meditațiile sale mergeau mai curând glandei stejarului centenar, urmând această dezvoltare din interior, asupra căreia omul n-are apreciere. Goethe era țăran în aceea. El gândea ideea ca pe un germen care poartă legea sa în el; această idee este mistic

Ea este obiectul contemplației mai curând decât raționament; ea pune spiritul în mișcare mai curând de a-l clarifica. Astfel pământeanul visează la lumina italică. El pleca deja în voiaj. Astfel continentul împingea trupele sale de idei nebuloase către insulele scăldate din toate părțile; iar Darwin marinarul care le tunde.

3 septembrie 1922.

XLIII

PROLETARI ȘI BURGHEZI

Balonul a căzut în grădina acestei doamne bătrâne. Acolo este o ușă de deschis, obiect sacru; și se pot prevedea reproșuri tăioase. Fizica lucrului este toată simplă, dar politica este dificilă iar copilul pune în operă poltețea, scuza, promisiunea, în fine toate mijloacele pe care eu le numesc burgheze sau orășenești. El să acționeze de a convinge iar mai întâi să placă, în primul rând să nu displace. O vrăjitoare deține cuvântul.

Același balon acum este într-un arbore; acolo nu există nici o împrejmuire, nici o interdicție nici o ființă umană la vedere. Trebuie să fie un copil pentru a ruga un arbore sau un balon; băiatul nostru nu este atât de prost; el caută o piatră de dimensiune potrivită; el o aruncă, atent numai pentru propria sa siguranță. Acolo el i-a legat o sfoară; el scutură o ramură; balonul coboară și piatra de asemenea; sfoara va regăsi ă n buzunar cuțitul, altă unealtă prețioasă. Aici copilul este complet proletar, fără vreo politețe. Eu văd pe fața sa o atenție la obiecte, care nu este dulce și o rațiune fără respect. Curtoazia este ștearsă. Va reveni oare? El se străduiește să știe dacă el va câștiga viața sa în acest joc sau altul. Fizician sau avocat, aceștia sunt doi oameni. Ei se bat în interiorul fiecăruia; nu este dificil să știm care din cei doi crede în Dumnezeu. A crede în Dumnezeu este politețe.

Proletarul adevărat este un om rar. Eu am cunoscut în lucrător cizmar care n-avea egal pentru încălțăminte de femei; el era rugat, dar el nu ruga pe nimeni; el era un filozof materialist. Astfel se găsesc zidari, terasieri, mașiniști, ajustori, în perioadele când merg antreprizele. Materialismul este de atitudine și de costum pentru cei care n-au niciodată de cerut. Din contra aceia care trebuie să -și ofere lucrul și să-l laude, revine burghez. Zdrenerosul este burghez în cerșetor. Se poate spune chiar că cerșetorul este burghez pur; căci el nu vede decât să se roage.

Escrocul este burghez, căci el își câștigă viața sa pălăvrăgind, înșelând, promițând; dar spărgătorul este proletar pentru că el nu este ocupat decât cu încuietorile. Medicul este un burghez perfect, căci el trăiește din a convinge; dar omul din laborator este proletar căci el nu convinge microbii, nici microscopul, nici retorta.

Chirurgul, deși mai întâi el convinge, are o tentă de proletariat, sau ceea ce este același lucru, de neîncredere, căci el este lucrător cu mâna, cum o spune numele său.

O trăsătură a burghezului este de a crede mai întâi și din precauție ceea ce spun toți; căci nu se poate să placă și să contrazică plecând de

acolo. Dacă nimic nu este crezut, discursul nu poate să înceapă. De acolo a pornit Cicero invocând principiile sacre. Având pentru sfârșit să schimbe opinia, acolo el s-a pus mai întâi de acord. Acest gen de spirit excelează la schimbarea consecințelor respectând principiile. Astfel Dumnezeu, le aranjează iar fiecare o știe; dar trebuie început și terminat printr-un mare salut de politețe. Uniunea sacră este pâinea acestui om. Iar în plus uniunea este zeul său. Se poate foarte bine, să difere și să discute, dar la umbra lucrurilor că nu se poate discuta. Dreptul real, dreptul orășenesc, sau dacă se dorește burghez, se copune dintr-o multitudine de principii sacre, la traversarea cărora un om abil descoperă un drum de politețe care permite ca nimic să nu se strice. Într-un salon orice ceașcă de ceai este egal de importantă și orice mișcare vie este periculoasă. Acolo se învață mișările ocolitoare. Se concep armata politeței, care face să se împuște pentru lucruri care au existat mereu și armata impoliteții, care face să se împuște pentru lucruri care încă nu s-au văzut, ca libertatea și justiția. A doua armată ascultă dar mai bine visează. Ea este fiziciană și magiciană.

Straniu este că șomerul redevine burghez; asta pentru că are nevoie de a convinge. Abilitatea manuală devine o valoare disprețuită, toată ființa omului este atacată în centrul său. Iar cutezanța meseriei este prima împușcată. Să cauți un loc este burghez. Această schimbare nu așteaptă; ea se face imediat; aceasta nu mai este aceeași privire. Astfel șomajul va fi cea mai abilă dintre manevrele politice, dacă aceasta ar fi fost o manevră; dar lucrurile merg orbește, iar burghezia găsește acolo drumul său născut orb cum este, urmărind șansa, favoarea și norocul, care sunt zeii. Astfel adaptarea răului este pentru el. El, oare de frică și câștigă. Astfel este această față dyspeptică ce conduce lumea.

1 octombrie 1932.

MATEMATICIANUL

Matematicianul este proletar de o parte. Ce este un proletar? Acesta este un om care nu poate încerca politețe, nici din lingușire, nici din minciună în genul lucrului pe care îl face. Lucrurile n-au considerație și nu vor considerație. De aici rezultă cine caută trecerea pentru unealtă. Simultan nu există proletar perfect; atâta vreme cât el trebuie să convingă, el este burghez; că acest alt spirit și această altă șiretenie se dezvoltă în șefi și prin toate genurile de politică, acesta este inevitabil și nu trebuie să mire. Un chirurg este proletar prin acțiune și burghez prin cuvânt. El se află între două și medicina la dreapta sa. Cel mai burghez dintre burghezi este preotul, pentru că activitatea sa este să convingă, fără să considere cândva vreun lucru. Avocatul nu este departe de preot, pentru că sunt pasiuni și nu lucruri care hrănesc procesul.

Unde l-aș plasa eu pe fizician? Cu toată aparența de lucrător pe care și-o dă, eu l-aș împinge un pic de partea burghezilor, căci eu îl văd convingând și pledând. Pentru ce? Este faptul că nu-și ține pasul cu obiectul; el presupune, el inventează, el releagă; dar acolo există mai mult decât o manieră de a inventa, de a presupune sau a relega; disputa nu este departe; trebuie pledat. Eu mărturisesc de asemenea că experiența o readuce. Totuși sub acest raport chimistul este mai aproape decât fizicianul, prin această bucătărie fără lingușeală care este meseria sa. Totuși obiectul nu este încă destul de gol. Pentru ca un pic de elocință să nu-l poată folosi. Teoriile sunt fiice de retorică.

Bine. Dar matematicianul se află atunci teoria pură, și apărător mai mult decât nimeni? Se simte clar că nu și chiar se vede pentru ce nu. Matematicianul nu gândește nici odată fără obiect. Eu am spus că nu; eu am spus că este singurul om care gândește un obiect complet gol. A defini, a construi, ca acestea să fie figuri trasate sau expresii algebrice. Nu este mai puțin adevărat că acest obiect odată propus, acolo nu există speranță de a învinge, eu înțeleg să-l topești, să-l dizolvi, să-l schimbi, în fine să-l redai stăpân printr-un alt mijloc pe care dreptul cunoștințele exacte și conducerea corectă care rezultă.

Dorința, rugăciunea, speranța nebună pot acolo încă mai puțin decât în lucrul asupra chiar a obiectelor însele, unde ele se reîntâlnesc mult mai bine decât unde nu se știe, iar în sfârșit o șansă fericită care poate face succes din mânie. O lovitură disperată poate să rupă piatra. Obiectul matematicianului oferă un alt gen de rezistență, inflexibil, dar prin consimțământ și eu aș zice chiar prin jurământ. Atunci aceasta este cea

prin care se arată necesitatea exterioară, care oferă priza. Matematicianul este din toți oamenii cel care știe cel mai bine ce face.

Se spune adesea că acest gen de lucru asupra problemelor abstracte deformează spiritul. Eu n-aș crede nimic. Desigur acolo există pericol și pasiune pretutindeni; dar eu nu cred că adevăratul matematician riscă să uite cândva natura lucrurilor; el este acolo mult mai bun decât se poate crede; oricare ocolire pe care el o face, acolo el va merge și purtat de experiența cea mai constantă și cea mai comună. Trebuie deci relevată judecata tradițională asupra spiritului geometric. Căci, da, el n-are finețe, dar în opoziție ce văd eu sub drapelul fineții atât de lăudată? Actori bătrâni. Lingușitori triști. Oameni care înrudesesc ideile lor ca pe manechinele croitorului, permanent cu ochiul asupra cumpărătorului, veșnic întrebându-se „Acela va plăcea?„, Curaj, conștiință, onestitate, lucru, eu le pun toate egale. Rămâne ceva de curățenie și puritate pe care un altul a pierdut. Da, există în matematician ceva care este modelul proletarului, ceva de incoruptibil care surprinde spiritul de finețe. Trebuie finețe pentru a construi societatea producătoare cum este ea; rentierul trăiește din finețe. Revoluția este deci matematiciană; se constată; nu este urât de a o înțelege și de a adăuga în Platon ideea abstractă cu visarea socialistă.

24 iunie 1924.

TEHNICĂ ȘI ȘTIINȚĂ

Nu există tehnică dacă nu există unelte, instrumente sau mașini; dar aceste obiecte, fabricate în felul de a regla acțiunea și care sunt ca metodele de solidificare, nu fac ele însele tehnica, cea care este un gen de gândire. Un lucrător care se lasă condus prin obiect, obicei și unealtă, nu este încă un tehnician. Un tehnician exersează cea mai înaltă gândire și cea mai bună ordonată; un tehnician descoperă, reflectează inven-tează; numai gândirea sa n-are alt obiect decât acțiunea însăși. El nu încetează de a încerca. Toate ideile sale sunt idei de acțiune.

Se place să se spună că experiența decide de toate; iar asta este adevărat; dar asta este adevărat de prea departe pentru a se determina prin aceea diferențele această mulțime de oameni care inventează. Lucrătorul aderă la experiență; el nu pierde vreodată contactul; dar teoreticianul de asemenea, cu maniera sa; dacă tehnicianul se află plasat între aceste două extreme. Palissy, atât cât se știe, era un lucrător de emailuri; dar nu un lucrător priceput, căci el cerceta. Priceperea lucrătorului este căel inventa fără a cerceta. Ghidat de obiect, prin invariabila unealtă, prin tradiție, el nu se încredea niciodată în ceea ce este nou; el inventa prin schimbări imperceptibile la el însuși. Piroga, nava cu pânze, arcul, moara cu vânt, agricultura, bucătăria, arta de a dresa și crește animale, sunt datorate acestei practici riguroase și prudente, în timpul unei durate imense, de maestru și ucenic, iar mai din vechime, din tată în fiu. Arta luthierului este una din acelea unde se poate admira un progres încet prin imitație pură. Acolo tehnica are presentimente și există tentația de a produce sunete de violoncel fără violoncel. La altă extremă, un Helmholtz analizează timbrurile și ne învață din ce sunete armonice se compun vocalele. Toți urmează experiența și interoghează obiectul. Primul urmează procedeele cunoscute; secundul inventează procedee; al treilea caută să înțeleagă, asta înseamnă să descurce propriile idei. Ce se câștigă să înțelegi? Poate simplu să nu înțelegi.

Lucrețiu, după Epicure, spunea că el se îngrijorează puțin de a alege între aceea sau cealaltă concepție despre eclipsă, prevăzut că nu se amestecă zeii. Eu mă limitez să reamintesc aici ideea imensă a lui Comte, după care știința s-a născut din teologia curățată și nu din tehnică. Această idee este livrată în discuții; dar în toate felurile ea clarifică subiectul.

În lucrurile de suflet, ca pasiuni, sentimente, aptitudini, caractere, virtuți, vicii, ea se găsește de asemenea la lucrători, tehnicieni, savanți. M. de Sacy faimosul director era un fel de lucrător; inspectorul Siguranței este un

altul. Saint-Cyran și Sherlock Holmes sunt mai curând tehnicieni. Descartes este un savant în pasiuni. Lucrătorul manipulează omul după tradiție, și devine abil fără să vrea. Tehnicianul îndraznește în plus și scutură omul, dacă pot să spun, de diverse maniere; savantul caută numai să-și reprezinte propriile pasiuni ca mișcări neabsurde; și astfel Descartes înțelege că iubirea este bună pentru sănătate, iar ura, contrar, foarte urâtă. Acest al treilea drum nu este destul de urmat. Nu se câștigă prea mult să se acționeze asupra pasiunilor cum s-ar face o sudură, sau cum s-ar manevra condensatorul în telefonie fără fir. În loc ce Spinoza a marcat punctul ideal spunând: „O pasiune încetează să fie pasiune în momentul în care noi formăm o idee clară și distinctă.”, Astfel, dacă există lucrători din astronomie, ca Egiptenii care au ajuns să prezică eclipsele prin arhive lungi și savanți din astronomie, care fac atâta cât pot idei explicative ale aparițiilor cerești, eu aș zice că există lucrători ai psihologiei, tehnicieni din psihologie și rariii savanți, mai prețioși și mai săritori în această materie dificilă decât în oricare alta.

Ce este savantul din psihologie? Descartes este acela care oferă cea mai bună idee. El leagă contemplația cu adeziunea cea mai strictă la na-tură. În orice știință, există studiul continuu al experienței; este bine de văzut cum se definesc diferențele, cum căutarea se orientează și cum se face că orgolioasa tehnică n-a dominat totul. Acesta este că formele geometrice și mecanice sunt mult mai ușoare decât uneltele. Acestea sunt umbre care limitează experiența; de abia se văd; ele se schimbă după eveniment fără ca rigoarea geometrică să cedeze cândva. Măsura-rea nu este mai puțin riguroasă în terenul mocirlos.

20 august 1930.

TEHNICA CONTRA SPIRITULUI

Puterea este mai iubită decât știința; iar aceasta este o lege stranie a acțiunilor noastre decât succesul care merge de la ceea ce înțelegem noi; astfel nu există om pe care succesul să nu-l dezonoreze. Tehnica, în toate lucrurile, este genul de gândire care se jignește pe ea însăși. Dacă zbor, la naiba cu teoriile. Acolo este o plăcere să câștigi prin știință ca la șah; există dincolo o plăcere să câștigi prin șansă, ca la ruletă; și asta în al doilea rând când oamenii au atașat fericirea. „Există fericire”, aceea nu vrea să spună că știe ce face, dimpotrivă. Ghicitorul este mult mai onorat decât înțeleptul, iar ghicitorul pășește prin mii de erori, de oarece este specia de cea mai înaltă ambiție. Simultan, în afacerile umane, unde el este sensibil că speranța schimbă evenimentul, este disprețuit cel care nu reușește, ca nerecunoscătorul. Eu am ascultat a fi condamnat un om important prin aceste cuvinte simple: „El n-a avut noroc; și eu am avut asta în dese rânduri”, care destăinuie partizanatul. Cine explică pentru ce motorul nu se rotește, îl interesează, lipsă de mai bine; dar acela care face să se rotească un motor este un zeu. Unde se sesizează foarte bine că fiecare așteaptă ocazia de a trăda spiritul. Dar tehnicianul perfect a sărit bariera; el are spiritul contra spiritului. Astfel este renegatul absolut; și există această sămânță în orice om. Fiecare invenție a umilit spiritul, și consolat. S-a făcut arcul, troliul și pânza (de corabie) fără să știe suficient despre ceea ce se făcea; în același gen motorul cu benzină și avionul; în același fel și Bertha cea grasă. S-a remarcat suficient că strămoșii noștri îndepărtați aveau o tehnică foarte avansată cu idei de copil. Descendenții noștri vor spune aproape același lucru ca noi; căci este adevărat că noi știm mai mult decât sălbaticii; dar în noi ca și în ei există totdeauna o chestiune de putere care este avans peste a ști; iar în noi ca și în ei, orice avans al acestei puteri poate să omoare o idee. Dintre doi oameni care disprețuiesc propria cunoștință, acela care știe mai mult este cel mai sălbatic. Ilustrul Poincare, în cărțile sale de filozofie, care sunt o glumă pentru el, înclină să trădeze, dar la sfârșit refuză să trădeze; nu fără regret; asta dacă este plăcut a trăda!

Dar a trăda ce? Ce se știe de nimic? Ce se va ști vreodată de nimic? Trebuie să fii copil pentru a încerca să spui aceea că nu este decât aur în el însuși, și el este făcut real; aceea care nu este decât electricitate în ea însăși și din ce este ea făcută. Și, mai simplu, cum să se conceapă chiar că se cunoaște totul din acest univers, sau ultimul detaliu al părților sale?

Două infinituri. O cunoaștere incompletă nu este adevărul; iar ceea ce lipsește acolo este imens. Astfel spiritul a dat faliment, și va face totdeauna faliment. Lăsați-ne deci să manevrăm undele, bogățiile, oamenii fără să-i cunoaștem. Și să percepem în loc de a gândi; să percepem ceea ce rezistă; victoria va face proba. Eu reiau acest loc prea cunoscut numai pentru a face să se vadă că se face război, iar asta nu accidental. Spiritul nu s-a născut din tehnică. Spiritul este teologic. Această idee mare, care este a lui Comte, închide încă un mare viitor. Omul a crezut că vede zeii și demonii; el și-a frecat ochii; el a presupus că visează uneori; el a observat, în unele din aceste viziuni, o mare parte din el însuși, iar propria lui umbră, pe care o lua drept un obiect al lumii. De unde i-a venit în câteva rânduri să-și steargă ochelarii, și să separe ceea ce credea că vede de ceea ce vedea. Aceasta era știința contemplativă, cum se spune, iar nu tehnica. Pentru ce eu văd un animal în lună? Țsta este faptul că, așa cum a zis fabulistul, exista o muscă în lunetă. Și de ce eu văd acolo un spectru? Asta pentru că mi-e frică. Pentru a înțelege bine Lucrețiu, a observat că atomii săi, ipoteză evident, nu sunt decât arme împotriva zeilor; el a zis asta foarte explicit. Considerați de această parte, progresele științei, totdeauna sărace cât despre obiect, s-a format cu privire la omul însuși, o carte irevocabil de înțelepciune. Arta de a constata, care este sfârșitul tuturor metodelor, este foarte mic în fața obiectului lui imens; dar nu este de loc mic față de erorile de imaginație pe care el le-a curățat; căci nu este puțin ca o eclipsă să îngrozească mai mult mulțimile.

Și, scurt, curățind imaginea lumii, omul s-a curățat el însuși de barbarie. Căci noi nu știm ce există în lucruri, dar noi am descoperit că diavolii, spiridușii și drăcușorii nu există. Că aceste ființe fantastice să fie posibile sau nu, aceea depășește puterea noastră; dar de asemenea toți Descartii acestei lumi ajung totdeauna să constate dacă aceea există, sau să spunem mai modest, dacă aceste apariții sunt corect astfel cum le descrie imaginația. Sau, cum Montaigne a spus deja: „Nu este nimic..”, Eu neglijez chiar că pasiunile coborâte ne lasă să vedem justiția.

Este suficient ca aproape toate relele evitabile să conducă la a crede și a face să se creadă. Astfel aceia care trădează spiritul care trădează un obiect. Ei se tem s-o știe; și asta pentru ei înșiși săpunesc apa.

Aceea face nerezolvabilă doctrina sceptică, cea care nu știe totdeauna unde duce ea, nici dacă ea se ia în serios. Ea este atât de agreabilă să nu se creadă nimic, pe care singură prelungirea acestei reguli, atât de naturală în experiență, susține încă gânditorul. Fără a lua în calcul că ea păstrează aliații de altă parte a acelor care o cred. Această politică triumfătoare face

trădătorii veritabili, care, să spună adevărul, valorează mai mult decât nu par ei. Și, cum se spune, ei nu sunt foarte răi; în cele din urmă ei nu știu foarte bine unde se află. Și știința își arată aici virtuțile indirecte; căci ea îi înapoiază pe onești cei care o ating.

Spiritul adesea valorează mai mult decât el n-o spune; aceea explică ironia.

3 noiembrie 1932

XLVII

ORIENTAREA

Eu cred că acolo există multe imitații și ocazii în ceea ce se numește vocație. Prin hazard un unchi sau un naș, la fel poate fi preotul, care ar fi fost mai curând țăran. Astfel să fi fost bancher prin prietenia de război, care ar fi fost poate mai dotat să vândă pălării sau produse de băcănie. Să convenim că vocația este de a urma exemplul paternal, care este prezent la țărani, și destul de prezent după natura respectivului. Iar, din aceste observații ușoare, eu rețin mai întâi că nu trebuie să ne temem aici de erori majore; căci diferența nu este imensă de la un șef de birou la un avocat, de la unul la altul la un judecător. Și alunecarea de la tâmplărie pe care o place, la mecanică, care se prezintă totuși mai bine, nu este o nerecunoștință de sine. Ce importă aici, este de a face diviziuni uriașe cărora se pot raporta speciile umane, iar aceasta nu este ușoară.

Eu văd o mare diferență între cei cărora le place să guverneze și cei cărora le place să producă. Nu este același lucru să inventezi un mijloc de a convinge, dacă ești avocat, și să inventezi un email la rece sau o tencuială pentru pereți. Și care este diferența? Este aceea că celui căruia îi place să convingă este de asemenea curios privind oamenii care citesc sau care vorbesc; în locul unuia care n-a vorbit despre pictură nici despre ciment, care nu-l convinge de loc.

După aceea eu văd că uneori se evidențiază, chiar de la începutul studiilor două specii, de bărbați și de femei. Unii posedă intrigă, șiretenie, prudență, iar de asemenea genul îndrăzneților care impun un sfat, care fac să se creadă că aduc cu sine și consimțământul. Preotul, avocatul, profesorul, bancherul, militarul, diplomatul, birocrațul, acestea sunt pozițiile care convin negociatorului abil. Și acest cuvânt mă avertizează aici să nu uit aici pe comerciantul atâta cât este el de convingător. Dar eu am observat că unul oarecare dintre timizi, irascibili, impetuoși, care nu suportă contradicția, care nu se adaptează caracterelor, care nu știe să asculte, care nu știe să aștepte, eu bănuiesc că această natură prea vie va reuși mai bine în fața problemelor, căruia efectul mâniei nu-i fac nimic din cele prezentate. Acela este pozitiv; el caută o oarecare cunoștință pe care să-și poată face fundația. De asemenea, el este incapabil să discute două minute fără să se supere, el va face să se rotească un motor de încercări timp de luni, sigur că dacă va eșua aici nu va fi din răutate sau invidie privind motorul. Oricine va observa.

Și iată aici alte situații care se propun celui care conduce lucrările. Inventator, inginer, ajustor, mecanic, fierar, dulgher, terasamentist iată ce îi este lui necesar. Iar ultima meserie m-a avertizat să nu uit țăranul, care are totdeauna treabă cu lucrările, deși cu încă un plus de răbdare, și un fel de respect pentru obicei, care în rest contează mult pentru cel care conduce lucrările. Sau această diviziune fiind făcută, eu cred că se înșală mult dacă se includ preotul sau bancherul cu vocație de fabricanți, dar că referitor la profesor sau dulgher nu greșește de loc. Semnele sunt numeroase și destul de facil de interpretat. Eu aș zice că arta de a descrie conducerea primei grupe, și arta de a socoti pe a doua. Observați, în casa mare care fabrică și vinde, șeful care vinde, om convingător, iar șeful care fabrică, este omul de fizică și de chimie; veți ghici spre care dintre cei doi înclină contabilul.

Acum eu aș zice că încă nu trebuie orientată instrucția după semnele unei vocații. Mai întâi pentru că preferințele pot înșela. Și de asemenea că este bine totdeauna să se instruiască despre ceeace nu-i place să știe.

Deci contrariați gusturile, în primul rând și mai multă vreme. Acela căruia nu-i plac științele exacte; care se străduiește deci pentru istorie, drept, (arte frumoase); el are nevoie mai mult decât un altul. Iar dimpotrivă, poetul, eu îl împing la matematici și la activități manuale. Căci orice om trebuie să fie luat în primul rând ca un geniu universal; atunci nu mai trebuie să vorbim de instruire (educație); să vorbim deci de ucenicie. Eu sunt sigur că rapelul, chiar dur, la vocația universală de judecător, de guvernator și de inventator, este totdeauna cea mai tonică pentru un caracter. Aceea va da această prețioasă constanță care provine din aceea că nu se crede niciodată să fi ales greșit, și din ceeace se judecă demn pentru sine de a putea mult în nu importă care meserie. Viața sălbatică a evidențiat pentru mulți oameni că ei erau pregătiți pentru orice acțiune; astfel i-a învățat să ajusteze natura pe telegrafistii și radioamatorii englezi și germani, fără să- i mai luăm în calcul pe bunii francezi. Eu aș dori să spun că aceste aventuri, care largesc meseria, largesc de asemenea sufletul, și dau peisajului cunoștința de sine. A avea suflet, asta este poate să scapi de meserii posibile în sensul de a judeca de sus meseria reală. Omul este astfel deasupra a ceeace face el; să-i păstrăm acest loc. ,

27 decembrie 1934.

XLVIII

PARALIZIA ÎNTRUNIRILOR

Am auzit că se spune că lucrătorul nu este încă în stare să formeze idei și că aceea este consecința unui sclavagism îndelungat; pe cât de lung este răul la fel de lung trebuie să fie remediul, iar zece secole nu vor fi prea mult pentru a se institui adevărata cultură proletară. Din toate acelea eu nu cred un cuvânt. Că prostia este ereditară, aceea n-are sens pentru mine, când eu observ că la toate speciile ereditatea conduce mereu la tipul mediu și echilibrat. Totuși eu pășesc încă pe această idee; totdeauna eu nu pot să înțeleg că lucrul de execuție, omul față de obiect, ar putea vreodată să redea un prost; dimpotrivă, mie îmi pare că lucrul este acela care face să ordoneze fără să înapoieze un prost. În rest, cu privire la elită eu n-o găsesc surprinzătoare; acolo nu este de văzut decât cum un stat major conduce un război, sau cum un birou de diplomați duc o negociere. Cum greșelile diplomaților, eu amintesc proiectele, obiecțiile, pretențiile, iluziile care se referă la Sarre. Cultura foarte înaltă a laureaților noștri nu-i salvează să fie oameni, să laude, să admire, să se admire, să gândească după modă, să uite realitățile. Aceste rele după cum cred eu, nu pot fi micșorate; eu aud că ne vor amenința totdeauna; am auzit că omul tămâiat va fi prost; am văzut proba chiar în structura animalului capabil de rațiune. Eu vreau să spun că nici rațiunea, nici știința nu sunt asigurate nici unui om pentru minutul care urmează. Este suficient ca vanitatea, invidia, mânia, să ridice ceața lor. Eu văd pericolul de a fi deputat, și pericolul de a fi ministru; dar un șef de birou nu riscă mai puțin, căci el are de asemenea lingușitori și camarazi. Și pretutindeni eu văd o administrație greoaie, care se străduiește să facă binele și nu reușește de loc. Ceeace nu împiedică ca acolo să aibă competențe admirabile și detalii făcute bine.

Același lucru este de spus despre ale lucrătorilor. Eu le văd lor finețea lui Esope despre care ei gândesc din spiritul lor ridicat. Maiestatea omului este în ei. și de asemenea râsul, mai ridicat decât totul. Numai că nu trebuie să se creadă că clasa lucrătorilor nu este administrată.

Divizia, coordonarea, birourile, specialitățile; autoritatea tradiției, înflăcărrarea apărare; prejudecățile funcției; infatuarea; fiecare om se regăsește acolo, și lingușeala, și intriga, și oboseala după atâtea discuții.

Congresele lucrătorilor sunt ca parlamentele; acolo problemele sunt alimentate de discursuri iar creșterea este fără limite; acolo nu se mai

regăsește omul; el se resemnează; el nu este mulțumit. Totul se desfășoară prin câțiva vicleni abili și câteva persoane oneste istovite. Clasa lucrătoare nu există, nu gândește, nu judecă.

Clasa oamenilor lumii nu mai mult; clasa militarilor nu mai mult.

Toate asociațiile de asemănători cad într-o scolastică, cum făceau cândva consiliile. Această umflare și această paralizie a adunărilor este cea care redă progresul dificil și aproape imposibil, eu înțeleg progres al istețimii; căci se vede că progresul puterii este foarte deranjat de lipsa inteligenței. Iar atunci unde se rotește? Să invoci carantina secolului, unde este evident că adunările vor fi acelea care au fost totdeauna, iar că șeful, prin starea sa, va fi inferior acelor pe care el ar trebui să-i conducă?

Acolo timpul nu face nimic. Toți acești oameni pe care vreau să-i critic, lucrători, ingineri, guvernanți, toți acești oameni, dacă îi luați liberi, fără griji, dacă îi veți lua liberi, fără comedie de jucat, voi îi veți găsi excelenți în maniera lor, judecători foarte fini, judecători foarte buni. Numai păziți-vă de timiditatea omului care vrea să-și salveze prestigiul său, sau mai simplu rolul său; el începe să pretindă; el trebuie să fugă. De când prezidează el, este mai prost decât cei mai proști. Eu aș vrea să pariez că în toate timpurile cultura ar fi fost suficientă pentru un fel de epocă de aur, iar în toate timpurile cultura a fost zdrobită prin păreri. Iar, în orice timpuri, dezlegați legăturile de păreri, de discuții, de moțiuni, de amendamente și de alte colete de prins omul, atunci cultura va curăți din nou aerul. Ceeace se vede în prezent, unde îmi pare că bunul simț va duce asupra doctrinei. Totuși atenție! Partida nu este câștigată și nu va fi niciodată imediat din greșeala acelorasi oameni, care împing atât de bine în corp gândurile profunde și frumoase pe care le formează când sunt complet singure.

Și deci ce este de făcut? Să nu slăbești niciodată critica; să nu slăbești niciodată marea amicitie. Să dezlegi individul prin toate mijloacele, să-i faci mărturisiri, să faci să răsune genul său propriu, apelând la viața sa interioară, care este patria noastră comună. Ceeace este mai bine de a-l crede pe vecin, dar să-l crezi pe vecin de altă manieră, iar mai întâi să-l crezi egal. Umanitatea se află ascunsă exact acolo, și atât de aproape!

23 februarie 1935.

VÂNĂTORI DE ORIZONTURI

Acolo nu există orizont. Această linie tăietoare între cer și apă, pe care marinarul n-o găsește niciodată nici n-o va găsi. Această linie sinuoasă de arbori și de munți, și această ceață bogat colorată, mergeți acolo s-o vedeți; peste tot este ca aici, trunchiuri, frunze, cărări, stânci. Nasul deasupra, voi vă veți mira mai puțin, sau fie în alt mod, cum se poate mira oriunde. Un mugur care crește și care va da un trandafir, aceea este admirabil; un trandafir din China nu este cu nimic mai mult sau mai puțin. Un chinez cu ochii ridați este o problemă; dar țăranul pe care îl văd toate zilele este destul de chinez pentru mine. Se va spune că imensa Chină este un mister; asta căci nu se vede niciodată toată este un orizont. Germania de departe este bine chineză; dar când ești acolo, totul este ca aici. Dar eu cunosc rău oamenii care nu gândesc decât la orizonturi. Ei nu văd sticla cu ulei de ricin care iese din buzunarele fasciștilor noștri; ei se miră că undeva aiurea sunt forțați să bea pe inamicul politic. Bolșevicii nu aveau adversari politici mai iritanți decât pe socialiștii revoluționari; aceea îmi pare absurd, dar priviți la noi. Cine a văzut brutariatul, afacerea Dreyfus și războiul, el a văzut toate chinezăriile lumii. De asemenea în toate aceste lucruri a făcut un tur al orizontului, impenetrabil spiritului, și lucruri apropiate și familiare, unde se găsea secretul a tuturor altelor ordinare, care este în fond admirabil; trebuie numai să fie redade admirabil. Vânătorii de orizonturi se minunează de este mai departe.

Acolo nu este China. Acolo este numai de descurcat când este acolo; asta nu este mai dificil, nici mai puțin decât la Paris sau la Pantin. Galileo se minuna de o bilă care se rostogolea pe un plan înclinat, iar Newton de un măr care cade din pom. Lucruri comune; dar ei au ajuns să nu mai înțeleagă nimic. Arhimede a fost surprins să se simtă mai ușor în cadă. Eu m-am mirat foarte tare într-o piață acoperită, unde nu se întâmpla nimic, iar într-o baracă improvizată pe trotuar unde oamenii se zdrobeau. Dar Demosthene, care rămâne la orizont, mă interesează mai mult decât un negustor de pateu, care este totuși un orator vioi, căruia eu i-aș putea măsura suflarea, dibăciile, sentimentele; căci el este uneori complet deschis; el lasă să ghicești; are tăceri, amicitie, uneori un dispreț, în fine tot ce este impus pentru un negustor de pate sau o moletă pentru a tăia paharul. Dar eu sunt grăbit; eu merg să-mi iau pașapoartele pentru o vânătoare de orizonturi. Voi găsi aceleași lucruri la Napoli pe care n-am timp să-l vizitez.

Voiajorii, ca el este ușor de remarcat ar vrea să ne comunice această nerăbdare pe care o au, iar această privire pe care o au asupra orizontului când nu este decât orizont. Ei reușesc acolo, căci noi toți suntem viajori născuți, și curioși de ceea ce noi încă nu vedem. Dar când trebuie să venim la solid, ei se află în încurcătură când un stăpân de bancă vine să vorbească despre finanțe.

Și dacă acest voiajor pătrunde și face să se înțeleagă, asta nu pentru că el revine de departe, ci pentru că el este bun pretutindeni. Atunci acolo nu mai există nici încântări de povești, dar surpriza reală, care nu este reală decât la purtarea mâinii. În cursul războiului eu am întâlnit un om cultivat, care venea de la Berna, unde era el în misiune: „Ce periscop!”, a spus el. Eu pariam cu mine însumi că el mi-ar fi spus de locuri comune iar eu câștigam. Locurile comune sunt aceleași pretutindeni ca aerul, apa, sarea, granitul.

Și aceste exemple mă conduc să gândesc la fizicienii noștri, care nu mai descriu decât orizonturi. Acolo se presupune mai curând ce se constată iar aceea este minunată. Căci dacă se văd electronul, protonul, și alți chinezi, cum eu văd asta ar fi de asemenea ordinar ca o grămadă de pietriș, și-ar fi să te miri după Descartes și nu după mama mea. Eu cred că ei sunt acolo și că doresc să spună că este foarte mic ca mijloc și că misterul este chiar pentru atom cât pentru o roată de trăsură. Dar ei sunt călători; ei revin de departe, și vor să ne retrimită la pragul cavernei lui Ali-Baba. Ce minuni gândesc ei, când această poartă se va deschide! Terasamentistul, mai înțelept aduce totdeauna cazmaua oricare ar fi groapa; cazmaua sa care îi seamănă.

27 iulie 1933.

GEOGRAFIA UMANĂ

A înțelege, aceasta este a înțelege prin lucruri, iar acolo nu există altă cale. Persoanele sunt prea flexibile; lor li se presupune aptitudini după ce fac ele, iar aceea nu explică nimic. Este ușor să se spună că marinarii Angliei erau mai întreprinzători decât cei ai Veneției. De asemenea Montesquieu compară estuarele engleze, săpate continuu prin marea puternică, cu lagunele și apa moartă a mării interioare. Unde vor fi navele profunde, chilele înalte și pânzele puternice, nu este dificil a se ghici. Dar fizica omului este încă în copilărie, iar ideea uriașă a lui Darwin este aplicat lent. Mi-ar plăcea să-l explic pe Ulysse și pe însoțitorii săi prin forma Mediteranei; dar ar trebui să fie dublate aceleași promontorii pe navele pe care le aveau, iar ei să țină bara cum o făceau pentru a lua puțin din pasiunile lor, din gesturile și asemănările lor.

Un lucru este de reținut din *Itinerariul* lui Chateaubriand. De cum ai prins marea, iată-te la aventurile lui Ulysse și la jurămintele de ospitalitate, prin repausuri lungi; ce se explică deja destul prin furtunile acestei mări profunde, unde valul este rapid și brutal. O navigație comună, și brusc imposibilă, redă socoteală a acestor aventuri și chiar a acestor păsări; se pleca cu opt zile de a trăi și apoi se rătăcea timp de ani. Ei bine trebuia să fie omorâți boii Soarelui. Mi s-a povestit că atunci când marinarii din insula Groix intrau în Mediterana, la urmărirea tonului ei nu erau aproape de a reveni, dar că le soseau noile documente ale poliției; ei omorau de asemenea boii Soarelui aici și acolo. Acolo este un gen de trândăvie, de nepăsare, de plictiseală, și în sfârșit de pasiuni care depind de mare, de coaste și de climat. *Odiseea* este poemul acestei mări; Ulysse, așezat pe maluri și privind marea, se cunoștea chiar pe el. Munteanul se cunoștea chiar pe el în munții săi. Jaretele sale sunt ca potecile; coșul prins de spate îi fasonază capul și-i trimite gândurile pe frunte. Cel care-i reglează ceasornicele în timpul iernilor lungi nu poate avea aceeași politică nici aceeași religie ca lucrătorul din uzină. Uzinele adună familiile în același timp și în același timp le dizolvă. Prin efectul acestei mașini cu vaporii care a schimbat mai profund moravurile decât orice predicție decât n-a putut s-o facă vreodată propaganda. Prin opoziție imaginați-vă această singurătate iernatică care restrânge la ea însăși această familie muntenească; acolo respectul și ascultarea sunt altele: sau ideile fiecăreia seamănă acțiunilor lor.

Balzac a reprezentat obiceiurile din munții înalți în opera sa *Medic de șes*; acolo familia este mai unită, mai grupată, condusă mai puternic; de asemenea acolo religia are mai multă putere. Antropomorfismul are nuanțe bune. Omul îl face pe Dumnezeu după imaginea sa; dar cetatea lui Dumnezeu este concepută de asemenea după imaginea cetății oamenilor; iar voința divină este presupusă după moravuri, adică după relațiile umane cele mai constante. Tatăl este pretutindeni primul model al lui Dumnezeu, după cum indică metaforele noastre. Dar trebuie să mergem la detalii. Nu se poate ca un conducător de cai să aibă aceleși pasiuni ca un văcar de boi. Dresorul de câini are chiar altă manieră de comandă. Copiii care încearcă această putere și o imită, iau o manieră de a respecta și de a brava, de a spune și a disimula, de a aștepta și de a îndrăzni. De asemenea munteanul nu-și mai regăsește ideile sale la câmpii; lui îi lipsesc aceste trei sau patru ore de urcare răbdătoare, și aceste coborâri galopante; fără să socotim torentul și ecoul, care sunt doi muzicieni, primăvara bruscă, și această dorință de a trece de cealaltă parte a defileelor căci acolo nu mai rezistă nimic. Dar fiecare turnantă are propria sa poezie și propriul său cântec. Fiecare turnantă desenează un gest al omului. Astfel poezia este continuu modelată de peisaj; cărarea aduce cu sine omul, scara, oprirea și așezarea; ecoul îl face să cânte; muntele sfătuiește pentru cântecul în cor; societatea este strânsă și afirmată, cea care, prin mii de cauze confirmă credințele.

12 octombrie 1923.

MAREA INSTITUTOARE

Uneori, celebrând eroul care se măsoară cu lumea și care înfruntă durerea, alunecă să lăude chiar durerea însăși, și la fel această necesitate oarbă a lumii care n-are considerații. Asta este adorarea idolilor. Neîndoielnic puterea de a suferi este semnul puterii; spre exemplu este adesea mai onorabil de a suferi o injurie decât de a fi indiferent; iar, mai precis, este o măreție dacă se suferă la spectacolul-opresiunii mai mult decât oprimatul însuși. Este perfecțiunea și nu imperfecțiunea urechii dacă este emoționat dezagreabil de o notă puțin falsă. În sfârșit se suferă în proporție de ce se impune. Se suferă în sfârșit de ceea ce se impune. Asta este că, avansând din aproape în aproape până la marginile obscururului durerea despre numita fizică, eu aș presupune acolo indignarea, eu înțeleg o luptă între ce ar trebui să fie și ceea ce este. Universul este la fel cauza, pentru că lovește surd și orb, așa cum este; dar aceasta nu este prin aceea că durerea este mare și frumoasă. Și dacă universul este slăvit pentru probele dure pe care ni le aduce, asta ar fi puțin aproape dacă s-ar voi a se lăuda războiul pentru că el face să apară eroii. Eu slăvesc eroul care depășește, nu slăvesc de loc războiul care lovește.

Mai puțin chiar nu voi slăvi acest univers mecanic. Elogiu pierdut, de el existența n-are nevoie. Elogiu van decât blam. Marea se etalează după nevoi. Marginea apei conturează cel mai puțin obstacolele desenând echilibrul mișcător; acolo lumina se joacă după soare și nor; cea mai mică cută se supune soarelui, lunii, vântului. Totul subit totul. Acea nu este nici rău nici bine. Asta așa este.

Această idee este tânără. Acolo nu este timp lung de când omul s-a încredințat lui însuși în loc de a jertfi un taur lui Neptun. Iar el rămâne totdeauna prea apropiat de acest spirit vechi, încă gravat în langaj, care presupune o virtute în fiecare lucru și ca o ofensă a fierului cald în mână.

Totul tranșant din inteligență, ca aceea a fierului, rezultă din ceea ce se adună în ea însăși și se retrage din necesitatea inflexibilă. Acolo departe există grăunțe de mineral amestecate cu această lamă de sabie; astfel ca spiritul difuz. Pasagerul se lamentează și se roagă; dar pilotul acționează, luând existența așa cum este ea.

Eu cred destul că marea a fost institutoarea mult mai bine decât pădurea sau câmpia. Se vede departe pe mare, iar această masă fluidă exprimă mai bine decât stâncile sau pământul noroiu balanșurile mecanicii universale. Iar nava martoră mai bine decât căruța de ceea ce poate omul, cu toate că mult mai periculos.

Pilotul inventează, lucrătorul imită. Este adevărat că pilotul instruiește pe lucrător; dar este de asemenea adevărat că vastele continente hrănesc încă alte idei despre natură și despre om, iar acelea care nasc și se reformează pe coastele dantelate. Aici este experiența pură care umple cupa spiritului. Băutură sănătoasă.

12 decembrie 1923.

POEMUL DEȘERTULUI

„Dumnezeu fără oameni, este surprinzătoarea idee a deșertului, pe care eu am găsit-o într-o nuvelă de Balzac. Asta nu este pentru mine decât un „din auzite, lafel ca și pentru Balzac. Fără îndoială trebuie să fi parcurs spațiile dezolante pentru a înțelege pe deplin Biblia. Acolo natura se arată imensă și neajutabilă; și acest imobil, astfel mai puternic decât noi, este ca un destin invincibil. Grădinile noastre din Ile-de-France vorbesc complet altfel. Acolo semnul omului este pretutindeni; asta este o istorie care nu poate fi împiedicată de a fi citită; chiar ruperea unui perete dă curaj; pietrele așteaptă. Trebuie continuat. În zadar echinoxul împinge norii. Ploaia mare readuce spiritul la toate aceste lucrări orientate și rezistente, la aceste pinioane care sunt viclene și victorioase. Toată aceea rezistă. De asemenea omul din aceste pinioane nu-l respectă atât pe Dumnezeu cât ar dori-o Biblia. Dar pe nisip, cum o spune poetul, omul nu scrie nimic. Vântul șterge pașii. O cărare este deci un semn sfințit; dar nicidecum un oracol; dimpotrivă un semn al omului la alt om care ne reamintește că se poate a voi. Pe aceste coaste vesele, necesitatea cântă, nu fatalitatea. Dar ce este de gândit în fața întinderii inumane? Existența se arată acolo pentru ea, nu pentru noi. Omul nu rezistă decât prin grație. Sacrificiul lui Abraham și *Cartea lui Job* sunt poemele deșertului.

Oceanul ar trebui condus la aceleași gândiri; dar nu. Această forță mobilă oferă sprijin de toate manierele. Ea deschide, iar pilotul conduce sarcina de o sută de cai, fără altă activitate decât de atenție. Acest reflux descoperă scoicile și crabii. Coasta rezistă; promontoriul face adăpostul. Nava vorbește chiar mai clar decât casa. Fără dubiu acolo există încă o înrudire mai secretă între această apă sărată, mama vieții, și fluxul și refluxul din sângele nostru. Chiar biciuitoare și furioasă, această apă ne este sănătoasă, iar gustul sării este chiar gustul existenței noastre intime; de asemenea noi vedem că sarea figurează în sacrificii și în sărbătorile de amicitie. Aici cu acest aer, cu aceste ploi vitejia se hrănește și gândirea prinde forță.

Ceeace se află în gândirea deșertică este dimpotrivă o contemplare disperată. Spiritul nu îndrăznește nimic decât la ordinul acestui Dumnezeu sălbatic. Trebuie deci ca gândirea să recadă la alte lucruri și să lucreze fără speranțe. Trebuie ca atenția, spiritul de ordine, perseverența, să fie legi de ordin moral și nu mijloace pentru o ambiție mare. După spiritul cărții *Livre de Job*, proba este arbitrară, iar virtutea nu promite nimic.

TIMPUL CARTEZIAN

Eu mă oprisem în apropierea sferei concentrice (aceasta reprezenta mișcarea astrilor) și constatasem cu proprii mei ochi, ca în timpurile vechi, că soarele ar fi luminat acum pe deasupra ecuatorului din bronz. După aceasta eu anunțam Primăvara întregii lumi, invitând pe fiecare la veselie, ca în timpurile vechi. Dar Parizianul nu voia să fie mulțumit.

„Primăvară mincinoasă, zise el; iar așa este în toți anii. Simțiți voi acest vânt furios din est? Voi vă reîncălziți la acest soare alb? Încă o lună mare, pentru mai puțin, de timp acru. Încă două luni, și chiar trei, înainte ca noi, să putem fi mândri de aer și să trăim altfel decât împachetați. Eu mă întreb de ce s-au adunat în număr atât de mare sub un asemenea climat, care ne oferă cel mult trei luni de anotimp frumos, trei luni fără foc.

„Focul, i-am spus eu, este un lucru frumos. Oamenii din țările noastre, meditează ațâțând focul; asta este o obișnuință veche și care are mai mult decât un sens. Eu i-am spus, din auzite vestitului Quinton că oameni au trebuit să emigreze mai întâi către ecuator, pe măsură ce pământul se răcea, și că ei au continuat să reurce spre pol transportând focul. Este permis de a se reprezenta mitologic lucruri imens de vechi. speranțe, oamenii ar fi trecut de două ori pe aici; o primă dată ei au urmărit soarele în genul animalelor căutând ca animalele să trăiască fără pedeapsă. Dar când ei au reurcat, dotați cu vătraiul, obiect propriu omului, ei lăsau în mod natural o multitudine de insecte și reptile; ei avansau către pământuri pe care frigul le netezea în toți anii. Acolo ei nu găseau decât animale înțepenite în timpul unei bune părți a anului; iar propriile lor pasiuni erau amortite și manipulabile ca animalele. Vestmântul, casa, vatra separau omul de animal, asupra căruia el începea de atunci să conducă, prin dublul efect al frigului și al focului. Vătraiul se alungea și lua toate formele. Meditația industrială domolea natural aceste pasiuni nebune care aruncă omul în sclavagism. Politica naștea cu ideile în aceste case bine încuiate de unde se ridica fumul. În fapt aceasta este epoca frigului care a cucerit toată Terra

Parizianul nu mă mai asculta; această rasă este, se spune, schimbătoare, prin efectul acestui climat capricios. Acolo este fără dubiu un grad de căldură și de frig perfect pentru gânduri.

Descartes călătorul l-a găsit fără dubiu. Dacă trebuie să alegem, noi ar trebui să mergem să căutăm o primăvară puțin mai aspră și ierni puțin mai lungi. Ceva mai la nord, omul ar lenevi în gândurile sale, ca marmotele; ceva mai la sud, el s-ar amesteca cu natura sălbatică, adorând pe ibis și

șarpele. Fără nici o îndoială acolo există mai mult decât o regiune favorabilă, și diferențe minunate, care țin de munți și de decupările mării. Totdeauna se pare că un oarecare grad de frig convine gândurilor, unde omul regăsește firul invențiilor sale. Să gândești ațâțând focul, asta este a cere un sfat uneltei cea mai uimitoare, vătraiul care a permis să faci focul.

Gândurile noastre cum trebuie pe acest drum. Căci animalele n-au știut maniera vătraielor; ele se ard la foc. Omul se încălzește singur; animalul se lasă încălzit, neștiind să regleze focul, nici să-l ațâțe, nici să-l modereze. Acest imperiu pe care omul l-a împrumutat este cel mai periculos dintre elemente l-a făcut rege peste toată natura. Toată chimia este conținută în foc, în focul care rupe obiectele reasamblează altfel, în focul care face rotirea atomilor și pregătește exploziile. Eu înțeleg că se visează privind focul. Dar acesta este un vis al acțiunii și al conducerii; acolo se văd palatele adevărate ale lui Aladin, diamantul și aurul cum spunea înțeleptul Epictet, eu iau primăvara noastră acră prin această toartă. Să profităm de acest timp cartezian.

15 martie 1926.

ANOTIMPURI

Îngerul Jesrad mi-a apărut în somn. Tu nu poți, mi-a zis el, să descurci istoria umană. Tu tragi un fir după altul; iar cestatea sunt fire vechi, care deja au servit; acolo rămân urmele vechilor culori, care fac o tapițerie fantastică. Eu, care văd trecând douăzeci de mii de ani pe când tu douăzeci de ani, eu deja am văzut de multe ori trupa umană urcând și coborând după anotimpuri reale, care sunt în jur de șase mii de ani. Când vara de șase mii de ani sosește, la sfârșitul său, atunci științele și artele sunt transportate puțin sub cercul polar; iar popoarele meridionale participă toate la lenevia ecuatorială. Dar când avansează toamna de șase mii de ani, ghețurile polare atacă din nord specia gânditoare și conducătoare; astfel se face o invazie din nord spre sud, nu din barbari, ci de civilizați, care aduc inteligența lor și industriile lor la popoarele meridionale, deja puțin trezite prin întoarcerea anuală a prospețimii. Și toate împreună, amestecându-i pe zeii lor, artele lor și sistemele lor politice, coboară totdeauna pe măsură ce iarna ghețoasă anuală, le fugărește. În iarna de șase mii de ani, specia gânditoare și conducătoare se află spre tropice pețind geniile hiperboreene cu idolii ecuatoriali.

Acesta este, i-am spus eu, frumoasele timpuri ale Tebei cu o sută de porți și ale Atlantidei. Frumoasele timpuri de asemenea ale Mexicului, și ale somnului Canadei?

Dar îngerul Jesrad părea surd, asemănător în aceea cu spiritele superioare, care dau răspunsurile, dar nu ascultă întrebările.

„Trebuie, zise el, ca popoarele să înceapă pe ruine; căci vine apoi iarna, primăvara de șase mii de ani, care repopulează țările nordice. Atunci pe de o parte, cele mai bune dintre popoarele sudului lasă palatele subterane și urcă din nou către regiunile temperate, aducând zeii lor, artele lor și legile lor. Dar ei întâlnesc altă invazie din nord spre sud de această dată de barbari, care se multiplică mult, mai reprede decât alimentele lor, dar căutând existență mai facilă. Din nou, amestecul zeilor și al legendelor; dar inteligența și puterea crește din nou împreună spre nord, unde vara de șase mii de ani îi fixează.

„Totul reîncepe într-un sens, dar totul continuă într-un sens, pentru că popoarele, în fiecare din aceste călătorii, au învățat încă niște lucruri. De mai multe ori Pelasgii au trezit Grecia, iar de mai multe ori niște Romani i-au trezit pe Gali, dar de fiecare dată puțin mai inteligenți, și restaurând ruinele cele mai bune; totdeauna recunoscând vechii zei și dotându-i cu

gândiri noi. Astfel ideile sunt chiar mai compuse decât tu n-ai crede, iar toți zeii sunt adevărat de o nouă manieră.

Eu m-am trezit, socotind pe degetele mele; căci mi-am zis, întrucât noi suntem de aproape o mie de veri de șase mii de ani, popoarele din nord au terminat să coboare și este momentul să pregătim epoca de aur pentru Tebaida următoarei ierni.

14 decembrie 1921.

MARILE ANOTIMPURI ALE ISTORIEI

Astronomia spune: Eu cunosc destul de rău ceea ce se întâmplă pe pământ, și chiar mai rău ceea ce au făcut oamenii înaintea noastră; în schimb eu cunosc acceptabil ceea ce se întâmplă în cer și chiar ce s-a întâmplat acolo sub ochii predecesorilor noștri îndepărtați. Iar dacă voi îmi spuneți că Thales a prezis o eclipsă totală de soare, vizibilă din Asia Mică (Asia Minor), eu vă voi spune fără prea mare pedeapsă, fără să mă expun la erori grave, în care zi, în care anotimp și în care an a avut loc această eclipsă; iar pentru voi, istoricii, să regleze cronologia voastră față de a mea. Reurcând încă mult mai sus în trecut, eu pot să afirm că acolo sunt cam doisprezece mii de ani, anotimpurile sosiseră cu mai multe grade de inegalitate decât permite sistemul solar. În aceste regiuni pe care noi le numim acum temperate, ghețarii se întindeau până la șes în fiecare iarnă; în revanșă vara era arzătoare și aproape sahariană, de unde o primăvară torențială, fluvii furioase și încărcate de ghiață, pământuri măturate și săpate, pe care soarele arzător le transforma îndată în nisipuri sterile. Sigur viața oamenilor era mai puțin facilă în Franța decât acum; mulți mureau de foame sau de frig; mulți emigrau spre regiunile mai indulgente. Eu îmi opresc aici presupunerile. Ce obiceiuri și ce poliție după aceea, eu nu știu. Ceea ce știu eu, este că circa în jur treisprezece de mii de ani înaintea acestui pasaj dificil, anotimpurile în aceste aceleași locuri semănau destul cu ceea ce sunt ele acum, că iarna era mai puțin aspră și vara mai puțin arzătoare, așa cum vedem noi și cum se va vedea în secolele care vor urma. De unde, în acest timp care precede de departe istoriile noastre, sigur alte moravuri și alte regimuri politice. Eu aș risca chiar să reiau încă mult mai departe; aș conta atunci pe milioane de ani, iar perioadele despre care voi vorbi atunci vor fi ca anotimpurile. Eu susțin, după numărul de probe concordante, că pământul se răcește puțin câte puțin, începând de la poli, iar că la poli viața a arătat, câștigând puțin câte puțin la început polii spre ecuator, mai întâi nelocuibil. Iată ce v-am spus eu din istorie.

„Asta nu este puțin, a zis sociologul. Eu am concluzionat întâi în mare că umanitatea a trebuit să emigreze de la pol la ecuator, urmând căldura convenabilă; și de asemenea că ea n-a putut reurca de la ecuator spre pol decât după ce a inventat focul. Dar această vedere este prea umară; căci, după cele spuse de voi, acolo au fost oscilații lungi ale anotimpurilor, focul chiar fiind inventat, au modificat mult migrația esențială. Cum acolo este

o inegalitate violentă a anotimpurilor care face viața dificilă și rară, acolo a existat de asemenea o constanță a verilor care abrutizează. Eu am concluzionat că popoarele numeroase și inteligente care au făcut să avanseze obiceiurile, legile și științele n-au fost stabilite în aceleași regiuni. La începutul anumitor perioade, civilizația cobora de la nord către sud. În acele timpuri Egiptul, țări fericite, care exploatau regiuni siberiene, au găsit trăsăturile unui regim uman stabil și care se credea etern, iar arheologii egipteni căutau cauzele unei decadente dificil de explicat. Dar în perioada care a urmat, Egiptul era la rândul său problemă pentru arheologii din Nord. Simultan cu această diferență, decadența Nordului s-a produs prin distrugere și migrație, în timp ce a Sudului prin somnolență, lenevie și sclavagism. Dar tradiția epocii de aur și a zeilor se regăsește peste tot și este bine fondată.'

Istoricul își continuă dialogul său interior.

„Eu am predat totdeauna, își zicea el, că adevărata istorie este istoria climatelor; dar eu am observat că eu n-am descoperit această idee în toată întinderea sa. Ceeace este acum clar pentru mine, este că progresul continuu n-a putut avea loc; că acolo el a avut întreruperi și descoperiri ale unui trecut îngropat, în felul că s-a reluat mereu într-o stare anterioară mai civilizată. Oamenii au crezut totdeauna că predecesorii lor valorează mai mult iar în aceea ei se înșelau; unii și alții se adaptează la climate diferite. Progresul a fost adaptarea.

5 decembrie 1921.

THALES

Un pictor trebuie mai întâi să-și țină pensula sa, fără care el va șterge îndată prima sa gândire, care i-a venit s-o schițeze. Chiar omul abil își va acorda timp de a-și aprecia înfățișarea operei sale care se naște. Dar toate acțiunile antrenează și-l deturnează să observe. Eu am cunoscut pictori începători și necumpătați care se înfuriau la propriile lor gesturi, în punctul de a nu mai privi modelul, dar nici chiar propriul lor tablou. Sculptorul care vrea să-și scrie gândirea sa în pământul argilos este încă mai poziționat pentru a ști ce face el, iar prin consecință ce vrea el; căci cea mai mică mișcare a mâinii schimbă forma; astfel că ceea ce el tindea să înțeleagă, el ștergea adesea.

Această nerăbdare a mâinii stinge gândirea în două feluri. Mai întâi prin acțiune el face alt obiect. Dar se face de asemenea în corpul uman o schimbare de atitudine, iar ca o mimică nouă, care schimbă prinderea în același timp cu obiectul. Asta este pentru că legenda ni-l reprezintă bine pe Thales nemișcat.

Acolo există corect diferența dintre pictorul agitat și chimistul nerăbdător care amestecă, agită, transvazează, coace și recoace. Dar este adevărat de asemenea că chimistul trebuie să se desfidă de această putere pe care el o exercită asupra apelor, terenurilor și metalelor; acest gen de acțiune șterge de asemenea gândirea celor două maniere, prin mimica inconstantă și prin schimbarea lucrului, schimbare aproape totdeauna ireparabilă.

Această neliniște care îi câștigă pe savanți și care îi dispune să dispuie temerar principii, această neliniște vine din chimie. Această furie de a spera că se vede îngroșându-se în vechii alchimiști, ține puțin de acest aparat de furnale și de creuzete; metodă războinică și cuceritoare; totdeauna puțin violentă, chiar la cei mai prudenți și cei mai reținuți; succesul îi pedepsește totdeauna destul iar purerea îi consolează rău. Orice coroană se așează pe un cap vid.

Astfel războinicii, prin nerăbdarea lor de a manipula oamenii, sunt privați de a-i cunoaște. Cum ar putea să știe ce se întâmplă întrucât ei schimbă fără atenție nici precauție. Această metodă de a lovi omul, de a-l rupe, de a-l coace și recoace, face o experiență ambiguă.

Chimistul, în această chimie, este totdeauna alchimist; numai privirea sa schimbă deja lucrul. Observați numai un copil care se joacă; dacă el doar bănuiește că îl observați, acolo nu mai este joc, ci un amestec de timiditate și de comedie, indescifrabil. Din colțul ochiului și trecând rapid, aceasta

este ceea ce surprinde uneori omul adevărat. Eu îl văd pe Mollier la pândă și nemișcat, ca pe Thales. Acesta este motivul că spiritul, istovit de a ignora și de putere, regăsește salutul său în spectacolul cerului. Din fericire mâna noastră nu ajunge până acolo. Aici omul nu poate decât să gândească.

10 noiembrie 1921.

AMPRENTELE

Experiența ne marchează în două feluri. Într-un fel noi suntem tablete din ceară unde amprenta lucrului se marchează. O cicatrice este marca jignirii; s-ar putea spune că ea este amintirea jignirii. Evenimentul a respins sau a deșirat țesăturile. Natura țesăturii este după deformare, ca o floare de broderie. Câte mărci de acest gen sunt acolo, mici sau mari, invizibile sau vizibile, care fac, să fie puse în cutie, care se cântăresc, care se îmblănesc, care clipesc, care se fandosesc; ceeace face să se sprijine de asemenea în amintiri și că ideile fac cute. Acestea sunt strângătoarele experienței.

Omul este gravat, micșorat, uzat; asta este cum îmbătrânește.

Acolo există alte mărci, nu de slăbiciune, ci de forță. Căci dacă eu alerg adesea, eu mă fac, cum se spune, picioare. Mușchiul, dacă este exersat după forța sa, nu cedează; absolut contrar, ca un burete manevrat, el vânează sângele negru, el cheamă sângele roșu; el se spală, mai întâi și apoi el se hrănește chiar prin mișcare. Îl vedeți îngrășându-se. Astfel fierarul se face fierar, mai puternic prin efort, iar mai mult prevăzut cu carne nouă chiar pe punctul lucrului său. Mult mai bine, cum toți participă la lucru, nu numai brațele, dar de asemenea spatele, și picioarele și tălpile, și cum toți profită de marea spălare prin sânge și prin hrană trimisă pretutindeni, tot corpul se îngroașe și devine mai puternic prin lucru, cu toate că mușchii cei mai exersați aduc pentru alții, moleta întăritoare pentru unii, bicepsii brațului pentru altul. Iată alte mărci, mai puțin, în scobituri, dar, în relief. Altă, manieră, de, a îmbătrâni, care este, a crește; îmbogățire.

Cum eu ghiceam, iar nu fără rațiune, alte cicatrice, care nu se vedeau și care sunt în inferioritatea fibrelor, în simțuri, și în rețea-ua nervilor, și în intersecții și în acest loc de trecere mare care se numește creier, în același fel eu trebuie să presupun și să ghicesc în toate organele marcate în relief, puterea cucerește și fixează prin însuși lucru.

Astfel acolo există două feluri de a învăța. Meseria ne îmbracă cu un costum de carne; să zicem chiar cu două costume de carne. Ofensa ne marchează. Astfel piciorul lui Epictete, după ce maestrul l-a fracturat, a rămas șchiop. Însă piciorul alergătorului păstrează amintirea curselor complet altfel, nu în ceeace ea este slabă, ci dimpotrivă că ea este puternică. Cea defectă se înscrie în scobitură; victoria se înscrie în relief.

Strâmbătura feții rămâne, printr-o cutare a mușchilor și a nervilor, de neșters ca și cutele hârtiei. Dar, prin opoziție, înfățișarea se compune prin încercările de putere și victorii. Din aceleași cauze fără strâmbătură în plus, fără scuze, fără ezitări; ideea făcută este pregătită de alții, ca în atletism, acțiunea pregătește-te acțiunea. În desene, în operele pictate, în discursuri, în scrierile unui om, eu zăresc marca în scobitură și cea în relief. Toată viața sa, el se va sprijini în același punct, cum calul se revoltă în același punct. El desenează, el pictează, el vorbește, el scrie după aceleași brazde de neșters. El îmbătrânește în aceea, iar astfel el va sfârși; la fiecare cicatrice se fac bentițe, în final mumia. Dar în toată opera trăitoare apare marca în relief, care este semnul puterii crescute, și în anumit fel linia athletică anunțând un oarecare lucru în plus, care, prin această acțiune făcută, prin această victorie fixată, devine posibilă și deja se pregătește.

Mica muzică revine pe propriile sale urme, acolo ea se înfundă. Muzica cea mare sare din reliefurile sale mari; ea prinde forță prin lucru. S-ar dori să fie ascultate aceste remarcări de poezie; căci se pare bine că un poet nu îmbătrânește. Poezia dă deci imortalitatea îndată; ea apără de a îmbătrâni. Despre un artist se spune că el face mereu ce face; marca este în scobitură. Despre un altul, se insistă că el nu va mai face ceea ce a făcut. El nu mai știe să alerge cum alerga în timpurile când el își făcea picioarele. Astfel cum acțiunea sa nu-l mai poate reprezenta ca în acele timpuri, se poate spune că l-a uitat că el nu mai poate gândi acolo.

A învăța este un fel de a uita.

21 iunie 1927.

GESTURI

Cum nu se poate gândi când are gura deschisă, astfel nu poate să fie la mânie când se întinde mâna sa larg deschisă, cu palma rotită în sus; dacă mânia nu s-a curăţat imediat, asta pentru că gestul este făcut rău. Gesturile mâinilor noastre traduc dispoziţiile noastre, adeziunile noastre, refuzurile noastre, neîncrederea noastră, şi până la detaliu, cum a putut observa fiecare; în revanşă cine întoarce numai mâna schimbă puţin dispoziţiile sale şi opiniile sale, şi foarte uşor, dacă opiniile sale nu sunt decât dispoziţii. Amuzaţi-vă să mimaţi opiniile unui moment, cum fac avocaţii; întindeţi ambele mâini deschizându-le, ca pentru a primi; iată-vă pregătit să ascultaţi tot; dacă adversarul vostru ar putea să vă sugereze; şi chiar aţi putea să-i ziceţi mulţumesc; iată un om conciliant. Dar întoarceţi vioi mâna, cu palma spre public; acesta este un alt om care va vorbi, iar care este cu opinia sa făcută; el nu va relua în discuţie ceea ce este mai clar decât lumina zilei. Aceste gesturi sunt de gimnastică şi aproape de dans; ele moderază violenţa gândurilor şi în acelaşi timp ele schimbă cursul. O ridicare din umeri ne mişcă mai profund, dezlegând muşchii puternici care se ataşează toracelui şi eliberând inima. Dar visaţi la aceste gesturi ale întregului corp de la care spectatorul nu zăreşte decât câteva efecte. Mai repede decât mâna ne întoarce, pentru un zgomot, pentru umbra unei păsări, toată masa musculară, şi aproape fără o mişcare, este cum reîntoarsă şi orientată spre alte finaluri, sau dezacordate, sau brusc încordate, cele care deviază undele de sânge, încălzesc măruntaiele, opresc respiraţia. Pe acest ocean de muşchi plutesc opiniile noastre, slabele bărci.

Eu îi spuneam într-o zi unui băieţaş care se arăta rebel şi care venea să fie pus spre raţiune prin reproşuri energice:

„Mai târziu tu vei avea copii; tu vei vedea că ei nu sunt totdeauna uşor de condus.” Micul pachet de muşchi s-a rotit spre mine cu ochii fixaţi, ca şi cum ar fi făcut efort de a gândi, zicând: „Ei bine, pe copiii mei, îi voi bate.” Asta nu era de fel o gândire, ci mai curând răspunsul dispoziţiei iritate. Eu nu voi mai gândi la alte lucruri decât la aceste opinii războinice şi de asemenea la ale mele, care urmau după mişcările dispoziţiei. Şi acum încă, în jurul acestei ţesături de război care nu vreau să se întindă, dispoziţia improvizată, ameninţând şi blamând de la Berlin şi Londra, poate chiar peste Atlantic, atât de sumbru şi imediat apoi ironic; purtat în timp de o lămurire, de o acţiune. să reziste şi să lase să facă; căci corpul

uman se întinde, se destinde și se reîntoarce după legile sale, redresând o eroare prin alta ceea ce nu conduce la nimic. Prea mult din dispoziție; război împotriva sa.

Cei care ascultă prea multă muzică, sau prea multe noutăți, sunt tentați adesea la improvizații ale dispoziției. Nu este ușor să judeci dacă spiritul este atras de patru orchestre; în schimb pe loc se poate țopăi de nerăbdare fără această ploaie de sunete; de unde se spune:

„Iată ce nu este nimic.” sau „Picant, rustic, viguros.”

Foarte savant, scris rău, sublim, plat, iată ce se așteaptă să se spună; iar oamenii decid astfel sau altfel după cum au mâna rotită, dacă sunt bine sau rău așezați, sau dacă sunt obosiți să admire, sau obosiți să se plictisească; căci corpul uman se odihnește într-o atitudine sau alta. Disciplina gestului este chiar politețea. Astfel nu se poate forma gustul său fără politețe; n-are decât să-și formeze gustul fără politețe; n-are decât impresii. Dacă se impune numai să se tacă, toate judecățile sunt meditate și spiritul se pune prin frumos, care este singura manieră, care s-a numit cultură. În afara culturii noi suntem barbari care ard un muzeu, salvând o operă, apoi alta. Un bun muzician, care nu este destul de neîncrezător de muzicieni, spunea într-o seară, după cel de al cincizecilea concert al anotomfului:

„Eu nu mai știu care este bun nici care este rău; totul este în gri și plictisitor.” Deci remediul este cunoscut; trebuie să se facă un anotimp cu opere frumoase; numai operele frumoase, cunoscute, verificate, elevate prin admirația comună; ceea ce eliberează de a alege și repune omul în atitudinea de om. Și la fel, contra dispoziției de gândire, revenind la operele verificate, care te eliberează de dispoziția de a gândi și ne lasă să gândim.

Gimnastica contra războiului adevărat, care este în noi.
Iliada de asemenea bine.

13 mai 1921. 1

FRICA FĂRĂ OBIECT

Dacă s-ar putea observa mișcările nervilor, a mușchilor și a sângelui unui om care s-a înțepat sau s-a ars din neatenție, s-ar observa o suită de salturi de la broască (*Rana esculenta*) de la parte la tot. N-ar putea să fie altfel întrucât șocul nervos saltă mai întâi plecând de la centrii inferioari, și trezește mușchii pe zone din ce în ce mai întinse, înainte ca totul să poată conduce părțile, sau, în alți termeni, partea superioară a creierului să trimită excitații echilibrate și ca temperate unele prin altele. Iată în mare ceeace aș fi observat din afară, într-un om restituit transparent pentru mine. Dacă acesta este din propriul care meu corp care acționează, el va ajunge ca eu să simt toate aceste lucruri, dar numai când centrul principal va intra în joc; asta este a spune că eu voi simți mai întâi o mare agitație a mușchilor și a sângelui, o apărare începută, o agitație totală, de unde eu mă voi descurca îndată, printr-o explorare activă și prudentă, durerea arsurii sau a înțepăturii într-un punct determinat. Spiritele atente vor observa că atunci când se află dintr-o oarecare cauză treziți, acela este mai întâi propriul tumult, adică primele mișcări ale apărării. Pe scurt, aceasta este o alarmă musculară care ne avertizează, care exprimă foarte bine tresărirea. A spune că senzația nu este decât o abstracție a sentimentului, asta este a spune același lucru. Și, de orice fel, este evident că eu, întregul, nu pot să am răul în mână dacă totul nu este mișcat de acest rău. Dacă se numește frică acest sentiment din propria mea agitație, s-ar putea spune că eu simt tot ceeace simt pe un fond prim al fricii, de care eu după aceea să descopăr un obiect, o leziune, o acțiune utilă. Frica fără cauză, alarmă pură, ar fi deci prima stare a tuturor gândurilor mele fără excepție.

Eu am pus înainte și în prescurtare, acele lucruri destul de obscure, înainte de a restabili timiditatea la locul ei. Este în ordine ca nouă să ne fie frică fără să știm mai întâi de ce; noi suntem treziți de propria noastră frică, iar frica noastră, ca gândire este primordială frica de frică.

Când noi am descoperit obiectul și am încercat acțiunea, frica s-a schimbat în teamă. Teamă măsură și greutate; acțiunea ne întoarce să gândim la noi. Fiecare știe prin mii de experiențe că un pericol cunoscut, cât de redutabil ar fi, ne tulbură mai puțin decât o frică fără cauză și că în fine ne eliberează de frică, mai ales acțiunea dificilă pe care noi știm s-o facem.

Timiditatea se dezvoltă în așteptare, întrucât, neputând nici acționa util nici a percepe distinct, noi probăm atunci în corpul nostru o agitație difuză și care se hrănește din ea însăși. Aceștia sunt pași eronați, în câteva feluri. De exemplu eu încep o conversație care are importanță pentru mine; dar, în absența interlocutorului, eu nu pot s-o continuu. eu nu găsesc obiectul. Eu cânt la pian fără pian și alte lucruri de acest gen. Toate aceste acțiuni sunt începute și oprite și reîncepute. Aceasta este o luptă difuză a mușchilor contra lor înșiși, nu fără repercursiuni aspra sângelui, care este ca vânat de aceste organe întărite și lansate în părțile moi. Și se va spune că este foarte prostesc să se ia această agitație ca o frică și să se sufere ca de o frică; dar eu am pus în față un gen de prefață, în scopul de a face să se asculte că o astfel de agitație este exact frica complet pură nu este altceva decât sentimentul tulburări fără raținune nici remediu. Să spunem că teama nu este vreodată efectul unei gândiri care privesc lucrurile care sunt de temut. Timiditatea ar fi deci o teamă fără alt obiect decât ea însăși, și cea mai penibilă din toate prin ea însăși.

Se zăresc remediile. Toate genurile de masaj sunt foarte bune contra timidității; toate genurile de gimnastică de asemenea. Dacă sunteți condamnat să rămâneți în repaus, aunci aplicați-vă să fiți pus bine în repaus; este mai timid pe un picior decât în două. Acolo există o metodă să destindeți mușchii care n-au fost neînsemnați, absolut analog atitudinii care se ia pentru a dormi. Dar cunoașterea cauzelor este fără îndoială cel mai bun remediu; căci, ca teama fricii de a crește frica fără sfârșit, dacă nu mai are frică de această frică, și în fine dacă i se refuză o gândire ea nu mai merge departe.

Nu mai preziceți de sine.

19 februarie 1931.

TIMIDUL

Timiditatea este o boală ciudată. Ea este ca o revoltă care se simte alergând în frontierele corpului; fără cauză exterioară care să fie explicată suficient; revoltă care s-ar spune aproape șireată, căci ea pare să nu aibă alt sfârșit decât să se recheme puterea care conduce și va fi ajutată necorespunzător cu toate ce le-a întreprins ea. Aceasta este ironia difuză. Bastonul vostru, omul timid, se va lovi tibia ușierului; piciorul vostru se va angaja sub covor; și dacă trebuie se împinge o ușă, natural voi veți trage. Toți acești diavoli răi de mușchi sunt în dispoziția de a nu asculta; iar această nesupunere preliminară vă pune sudoare pe frunte, roșul forței pe obraji, și mânia pe abdomen. Iată-vă pregătit, chiar bine pregătit, la o întreținere dificilă, unde va trebui să aduceți suplețea gimnastului și reținerea corpului scrimerului. Dar timidul strânge dinții, contractează mâna și tot corpul său pe mânerul sabiei, făcut să se vadă în sfârșit acest amestec de frică și de furie care reprezintă destul de bine curajul nefericit.

Când se dorește a se ști dacă un om este capabil să conducă un avion, este supus la surprize; se trag lovituri de pistol în spatele capului său; se fac basculări ale unei trape sub picioarele sale; apoi îndată un medic observă mișcările inimii; s-ar putea de asemenea să se probeze eroul dându-i un ac să-l introducă în ceva. Ar fi bine să se supună regii, trecători sau nu, la probe de acest gen. Acolo nu este nimic mai de temut pentru a avea un rege timid. Iar cei vechi, mai îndrăgostiți decât noi de gimnastică, ar râde să vadă în primele locuri de conducere un om incapabil să se conducă el însuși.

Este ușor de înșelat în cele anterioare, pentru că timidul este adesea ambițios; el caută puterea ca pe o platoșă majestoasă; căci politețea altora, și mai mult respectul, sunt balsamuri care adorm răul său. În rest nu este nevoie să lingusești, în ochii unui rege timid, să validezi un timid de bună credință.

„Eu pot provoca frica cuiva,” zicea iepurele văzând cum sar grăunțele. Astfel din grad în grad lanțul celor importanți, care sunt timizi, tinde mai sus, și de la guvernul trecător și solemn, până în timpurile de criză, când gafele revin cu improvizația.

Un om, care nu pare afectat de răul timizilor, a îndrăznit să spună că o conducere care are șansa nu este o conducere atât de rea.

Această manieră de a depune un plus de serios, care nu este necesară, aparține gimnasticii; asta este o șiretenie de mlădiere; este negarea chiar a importanței. Astfel locul este lăsat bunului simț, ca-re este lucrul cel mai comun în odihnă și cel mai rar în acțiune.

Eu am simțit un gest de acest gen într-un violonist dibaci și uneori puternic; el știa să relaxeze toți mușchii, în scopul evitării rigidității care mereu pândește măreția.

„Socrate, spunea oracolul, Socrate, învață muzica.”

24 octombrie 1921.

VANITATEA

Să presupunem că eu aş avea puterea să schimb cum mi-ar plăcea acţiunile, sentimentele şi opiniile unui om. Să se imagineze de exemplu un aparat cu radiaţii care înregistrează ansamblul secretului gândurilor mele şi secretul gândurilor inamicului meu, marcând discordanţele prin curbe; şi că ar putea, prin reglaj cum s-ar acorda o vioară după un pian, reducând gândurile inamicului meu să facă armonie cu ale mele. Iată-mă cu puteri certe cu o mare putere de a seduce. Voi fi iubit şi admirat la comandă; şi chiar voi fi sincer iubit şi admirat. Vreodată tiranul a visat mai mult? Şi totuşi această mare putere va fi toată din vanitate. Eu aş putea să cred că partizanii mei mă aclamă spontan; eu aş putea să-i cred, cu condiţia că eu am uitat de aparatul pe care-l am în buzunar. Şi nu importă cât de bine l-aş putea uita un moment, atât lauda este dulce. În fond, şi când eu gândeam la mijloacele mele atotputernice, eu ar trebui să recunosc că mă admiram simplu eu însumi şi că mă aclamam prin oameni asemănători, maşini pure în realitate.

Ambiţiosul n-are între mâini o astfel de cutie mică spre a convinge. Doritorul este cel care speră câteodată să posede una. Un actor plăteşte foarte bine claca, bucurându-se de a fi salutat la intrarea sa. Omul politic are adesea jurnalişti plătiţi şi se bucură poate pentru a-i citi. Iar nu trebuie să se creadă că un biet locotenent displace totdeauna generalului. Dar că el rămâne o presupunere de independenţă, care este ca sarea elogiilor plătite. Eu am scris un roman şi am citit o critică asta m-a costat destul de scump s-o obţin, fie cu bani fie prin intrigi; iar dacă negustorul de elogiîi îşi ştie meseria, eu îmi zic citind: „El este foarte fericit că eu am obţinut un moment de atenţie a acestui om ingenios. Căci se vede bine că el n-a putut rezista şi că corzile sale mentale erau ajustate dinainte la ale mele. Aceea se vede; tonul de sinceritate nu se imită.” Deci ce caut eu, dacă nu pe judecătorul incoruptibil, acela care decide liber, cel care nu poate să forţeze? Arta lăudătorilor de a se face doriţi de maniera cochetelor, prin mişcări de libertate şi de fugă.

Aceasta este partea de neruşinare în lăudător şi care merge departe.

Asta este de a auzi acestea: „Eu mă distrez că vă place şi nu vă laud decât dacă o meritaţi.”. Materie de comedie.

Vanitatea este un sentiment foarte serios; căci, cum ea este de mică sănătate, se îngrijește. Dar trebuie spus de asemenea că semnele sunt foarte puternice. Huiduielile vă fac bolnav, chiar dacă ați fost luat pentru altul. Iar eu înțeleg că celui care seamănă cu un om cunoscut găsești plăcerea la atenția admirativă care-i face alai un mic moment; căci acestea sunt semne plăcute direct; asta nu este decât prin reflecție că se râde. Totodată n-ar fi plăcut un fonograf pentru elogi. Asta este asemănător când se vrea a fi cucerit; exact asta este partea liberă și ascunsă a similarului care se vrea cucerit care s-a urmărit. Jocurile iubirii care sunt la început enigmatice, se explică prin aceea. Dar jocurile ambiției sunt mai pure, iar în fond, netezite de constrângere; acolo nu aici o altă plăcere decât să fii lăudat de un om liber, asupra căruia n-a existat o luare forțată. Astfel forța este zadarnică și mereu iritată. Se vrea să aibă rațiune; dar această expresie forte ia adesea un alt sens, care este complet de violență; prin care ambițiosul arată ce ar dori și care este în goana pierderii. Singura mișcare de a forța, omul fuge foarte de-parte la fundul lui însuși iar pe viitor impenetrabil.

Este aceeași manieră când Celimene s-a închis cu cheia în aparența sa, iar Alceste bombăne. Acolo nu există decât un drum pentru a fi iubit sau admirat, acesta este de a căuta și estima liber, asta este de a iubi ceea ce rezistă și ce contrariază, dar nu prin joc și pentru un moment scurt cum face infatuarea. A spune drept se descoperă aici ceea ce a fost religia reală și serioasă în toate timpurile; căci cercetările teologice sfârșesc prin a considera că liberul arbitru este cel mai înalt atribut al lui Dumnezeu, iar că imitarea lui Dumnezeu constă în a se face liber, la a adora liberul și a stabili pe pământ semi zei. Aceasta conduce foarte departe; căci se vrea să domneas- că atunci peste propriii săi egali; astfel este fondul societăților fără nici o excepție. Teroarea și corupția n-au fost vreodată decât suprafață. Cât timp nu se curăță până la descoperirea libertății și amicitiei, nu se scrie decât aparența istoriei.

7 iunie 1932.

MÂNDRIE ȘI VANITATE

Un violinist celebru, astăzi retras, care a avut între multe semne eminente, privilegiul de a da totdeauna nota justă, revenea din Italia, unde el și-a oferit vacanțe. La problemele curente, dacă el se comporta bine, dacă, odihnit și mulțumit, eu l-am auzit răspunzând cu aerul liniștit: „Aceea merge bine, mulțumesc. Eu am interpretat fals.” Acest cuvânt mi-a reamintit lecțiile severe ale maestrului meu de scrimă, care, într-un fel nu mai puțin dificil, prinsese de asemenea ultimele, secrete; dar știința sa ea însăși o conserva în modestie. „Dacă eu rămân, spunea el, numai câteva zile fără să lucrez, asta este ca și cum o pânză coboară în fața ochilor mei; aş putea după asta încă să duelez prost și chiar să lovesc, prin întâmplare; eu ghicesc, dar nu mai văd. Dacă eu reiau munca măgarului, ca un copil care silabisește, atunci voalul puțin câte puțin se ridică, iar eu văd tot ce va veni de la celălalt iar tot ce ar trebui să facă, atât de repede cât se învârtesc săbiile, la fel de clar cât vă văd eu.”

Adevărații artiști, sunt vindecați de vanitate, chiar foarte repede, căci un elogiu nemeritat mai curând irită. Dar ei trebuie să fie vindecați de asemenea de orgolii; acesta este al doilea moment al puterii. Care este diferența dintre mândrie și vanitate? În aceea că vanitosul se mulțumește cu semne mincinoase, ca și cum este lăudat un autor pentru ceeace a copiat după altul; în loc ca orgoliosul să se bucure de o putere reală, care le-au dat probele sau care le-au făcut operele sale. Orgoliul este totdeauna gol în ceeace el crede că puterea, odată ce a fost obținută, se conservă de la sine. De exemplu un om este vanitos dacă el poartă cu plăcere insignele curajului fără să le fi meritat; un om este orgolios dacă s-a stabilit prin curajul său probat de o sută de ori ca în unul bun, considerând în totdeauna acțiunile sale trecute și dorind ca ele să fie suficiente. Iar ele sunt suficiente în ochii altora, care ascultă curajul lui ca pe apa unui izvor; dar el după atâtea acțiuni se regăsește dezbrăcat dar nu ca în ziua nașterii sale, având în plus, ca sarcină și funcție, să fie deasupra omului.

Dar aceea lui îi este dificil, ca în prima zi, uneori mai dificil propria sa experiență.

Un savant este de asemenea despuiat de știința sa trecută. Dacă s-ar îmbrăca, iată mândria aruncată în vanitate. Îngâmfwarea omului ins-truit, lăudat, celebrat pretutindeni este una din surselor prostiei fără măsură. S-

ar putea spune că vanitatea este pedepsirea mândriei. De aici se redresează și se află asigurat să facă mai bine ca altul. Toți oamenii care au lucrat continuu au sentimentul că nimic nu este vreodată obținut și că totul trebuie să fie cucerit și recucerit. Un vechi înțelept, și care avea dreptul la repauz, spunea, cum se tra- tează lucrurile dificile:

„Altă dată am înțeles aceea,”

Artiștii, chiar mai mult decât alții, sunt supuși acestei legi vestită.

Căci nu este adevărat, și nu este chiar verosimil, că o operă făcută va face mai ușor opera de realizat.

Ar trebui deci să se copieze el însuși; și nu există un semn de decadență care să fie mai clar decât acela, pentru artist și de asemenea pentru alții. Asta este prin acest sentiment trist că talentul coboară imediat la manieră. Asta deoarece cel mai mic succes trebuie să fie învins printr-o dublare a muncii. Beethoven, la sfârșitul carierei sale, știa încă să se repună la profesie, scriind armonii moderne sub vechile cântece; astfel el a refăcut geniul său și a devenit capabil, prin această imitație școlărească, încă de a inventa. Operele ne avertizează de a le depăși. Așa dar gloria nu este garanție; iar gloria este o probă de temut; spiritul nu joacă decât la început; în continuare el coboară. Este un marș forțat care trebuie reluat în toate diminețile. Ca sumă gustul publicului este asigurat că prin critica geniilor ele însele, iar critica lor sunt opere- le lor. Ei singuri sunt capabili de a fi destul de severi fără să fie bănuți de invidie. Ideile salutare și care trebuie să vindece, mie îmi

par, din toate speciile de invidie, căci gloria cea mai mică este greu de purtat. Aș aplica aceste remarce unui ministru; căci, dacă el se crede ajuns, este pierdut. Încep probele sale. Dacă este mic în acest loc ridicat, asta se va vedea. Marile succese te redau modest, dacă nu te redau prost.

9 septembrie 1921

LIMBAJUL NATURAL

Cine râde face să râdă. Cine plânge face să plângă. Cine are frică crează frică. Aceste efecte atât de simple, atât de cunoscute, atât de puternice, depind de funcția de imitare, care este psihologică. Un om care-mi aruncă semnele fricii, mă dispune la frică. Eu am înțeles semnele doar prin aceea că eu le retrimite; dar de care pericol este vorba, dacă acesta-i foc sau apă, om sau animal, eu nu știu încă; eu am început prin participarea la semne și simultan la afecțiune. Totuși această acțiune care este prima, căci ea este ceacare m-a emoționat. Într-o panică, eu încep prin a fugi. Astfel eu încep prin a imita și trimite semne, fără a ști despre ce sunt semnele.

Sunt semne atârinate sau prescurtate, în continuare am emoții, cercetare, cunoaștere. Asta este prin acest drum deturnat, care este fără, că semnul este sentimentul și ideea. Noi n-am terminat vreodată să știm ce spunem.

Cuvântul Dumnezeu așteaptă totdeauna să fie explicat. Eu spun că un spectacol este divin; eu simt că eu spun un lucru. Dar ce? Calvarul este un semn mare și este simțit profund. Dar semn despre ce? Semiluna este un alt sfinx. Mult mai aproape de noi, mai familiar, cuvântul însuși de teroare este foarte departe de a-și explica tot conținutul său. Groaza spune totul și nu spune nimic; dar aici psihologia este destul de elocventă; eu simt în mine o apărare ca a acoperirii; eu am înțeles în acest sens că eu sunt pe drumul bun. Poeții au această artă de a mă dispune psihologic prin semn; în aceea ei nu fac decât să regăsească virtutea limbajului, care spune totdeauna mai mult de asta el nu știe. Noi n-ajungem aproape niciodată să vorbim în proză. Eu nu văd decât specialistul în algebră care știe perfect cecece a zis; și eu încă nu sunt sigur, căci el își arată încă profunzimile neprevăzute, atât de bine golite. Lui Comte, care este maestrul măștrilor, îi place să arate că inventarea semnelor algebrice imită, în bâjbâielile lor oarbe, în limbajul femeilor bune.

Deci nu este atât de important ce se credea, că dacă se dorea să se vorbească în câteva limbi puțin familiare, trebuie întâi a se ști ce se vrea să se spună.

Acest marș, care constă din a traduce dintr-o limbă în alta nu este natural. Asta nu este evident ca aceea pe care copilul o învață de la mama sa; el începe a zice și are toată viața de a ști ce a zis.

Inițial el n-are gândiri pe care să le comunice. dar curând în propriul său limbaj, care-l minunează, el găsește gândirile sale.

Adevărata metodă? Asta ar fi să vorbească în engleză sau în germană fără să știe ce a spus. Aceea nu este atât de ciudat. Politețele, interjecțiile, particulele, sunt semne care se folosesc fără a le înțelege vreodată bine. Se poate spune, „bonjour,” fără să gândești că aceasta este o urare, de timp frumos, de dispoziție bună, de succes bun. Primul sens al acestui cuvânt, cel care le reprezintă pe toate celelalte, apare dintr-un aer deschis, de încredere, ospitalier, toate lucrurile care asigură pronunțarea sau dacă vreți, accentul, care este important dacă se vrea ca puterea în continuare de a descoperi într-o frază engleză gândiri din Anglia. Trebuie remarcat bine că limbajul interesează organe viguroase și de primă importanță, falca, plămânii, laringele.

Un cuvânt nu se poate produce decât printr-o răsucire vitală care schimbă notabil obrazul. Astfel pentru a vorbi engleza trebuie imitată grimasa și să avem, în oarecare fel pasiunile engleze. Iar greșealșa, pe care o cunosc bine pentru că o fac mereu, este de a căuta cuvinte englezești pentru a exprima o idee franceză. Ar trebui deci să învățăm o limbă străină fără a traduce vreodată în ea sau altfel spus să vorbești engleza fără să înțelegi în franceză ce s-a spus în engleză. Eu știu că se ajunge acolo, iar filozofii greci știu bine să ne facă să gândim în greacă.

Dar ce progres, când eu începusem să imit maniera lui Socrate care amesteca cuvintele sale! Asta era să mă fac întâi Grec prin sentimente; asta era să iau ideile unui grec din acel timp prin rădă-cini; remarcați că această metaforă spune mai bine decât nu voiam.

Dificultatea este să ajungi într-o limbă la acest limbaj de genul șansei.

Asta este dificil în greacă; iar acesta este avantajul unui copil care vorbește engleza cum ar imita cântecul unei păsări.

15 octombrie 1930.

SALUTUL

Sclavagismul nu rănește decât prin puterea spiritului, care se simte liber, dar se indignază. Această gândire nu vrea să se curbeze,

decât prin propriul decret. Toate pasiunile se alimentează din această, luptă, iar prin sentiment în reușită. Nu fără ocol și dibăcii de gân -dire, care merg natural la un oarecare gen de pension sau de mănăstire; toată aceea de asemenea natural ca și cornișa, colonada sau acoperișul în pantă; căci religia are de asemenea forma omului.

Pascal, spirit regal, care nu găsea rezistență, fu adus de caii săi și de trăsura luxoasă suspendată deasupra fluviului, care îi dădea lui o frică maladivă, după cum se spune; el vedea mereu o prăpastie la fustele sale. El trebuia să înțeleagă că aceea ar fi putut să fie proba pentru un spirit obișnuit să se conducă singur, să conducă corect, să gândească rapid. Asta fu o rușine, o mânie, un dispreț pentru sine prin stima de sine; în plus toată aceea a fost o problemă, ceva mai rezistentă decât aceea cu conicele sau a numerelor triangulare (*din topografie*). De acolo el a cercetat toate mărcile corpului asupra spi-ritului, și până la cele mai slabe, care îngroașe totul și agravează totul. Strănutul, care ocupă tot sufletul; musculițele care bâzâie și asasinează gândirea; amețala mai puternică decât rațiunea, pe celebra placă unde Montaigne deja își plasase înțeleptul, înainte de alua măsura. În tot ceea ce ne umilește cel mai puțin este șocul, ca sentiment amplu și perturbator, nerăbdare, mânie, iar în fond frică.

Trebuie să fie bine înțeles că nu moartea complet goală este aceea care provoacă frica; acesta este sclavagismul iritat; asta se vede pretutindeni.

El n-ar putea sta acolo. El trebuie să sară pasul și să ajungă la un sentiment pe deplin aprobat, prin care frica și disperarea însăși să fie scrisorile lor de noblete. Orice amoretzat încearcă această eliberare de sine, iar adesea ajunge acolo prin jurământ, care este alegerea sclavajului. Dar aici problema era mai amplă, prin șocul patologic, și de asemenea prin pătrunderea gândirii, care descoperea un sclavagism mai intim, mai inerent. Trebuia să vrei aceea, s-o alegi în oarecare fel, iar apoi până o iubești.

După mișcarea naturală a fiecărui om prins de pasiune:

„Eu o voi face mai bine.” Astfel Turenne alerga spre pericol, pentru că el simțise frica. Dar fără îndoială Turenne nu avea suficientă imaginație

pentru a se face călugăr. Alta, deci, a căutat ecuația sa. Astfel de dezastre nu pot trece fără greșeli mari.

Iată-l căutând greșeli și judecând specia. Sau dacă rațiunea este abandonată rezultă că salutul este posibil. Spiritul se pierde că el se uită. El se uită la mașini de socotit, la roabă și la divertismente de acest gen. Să privim probele; acolo nu există probe ale probei; spiritul crede. În aceste fleacuri, el crede pentru distracție; să-l rea-ducem; el trebuie să creadă pentru a se salva. Asta ar fi prea absurd dacă spiritul era capabil să inventeze drepte și curbe care nu există, simplu pentru a construi poduri, iar el nu era capabil să se ducă până la ipoteza care ar salva totul. Asta-i astfel că trecând de regrete la revenire care este textul consolării complete. Pascal pășea la inventarea jansenismului (*curent social religios catolic apărut în Olanda și Franța în secolul XVII*)

Jansenismul este situația umană capturată sever; religia nu este decât o condiție de fapt. Ceeace este profund nereligios, în jansenism, că acesta este răspunsul sufletului la o situație dificilă. Nu cerul a propăvăduit jansenismul, ci pământul.

Jansenismul era în Pascal prin educație, de exemplu în jurul său.

Alți oameni inventaseră indignarea pentru a se salva de mânie și umilința împotriva disprețului. De la geamătul lui Job se născuse speranța; iar speranța cea mai dezarmată de probe mai poate fi încă salvată prin iubirea jurată. Astfel gândirea cea mai liberă fulgera de aceste imagini mari, iar mitologia creștină au fost cum sunt creta și tabla acestei geometrii superioare. Acest gen de spirit disprețuiește dreapta bine trasată în fața dreptei gândite; căci aceasta este idolatria de discutat la propriu dacă se crede că semnul ideii seamănă cu ideea. Semnul este pentru corp și destul de bun pentru corp. Astfel Socrate voia să facă libația cucutei; idolatria ridicată și conservată. Cei vechi erau geometri și modernii sunt mai curând specialiști în algebră; dar atât pentru unii cât și pentru alții există aceeași parabolă.

22 aprilie 1924.

MODESTIA

Umilitul este același om ca orgoliosul; acest om este ținut în frâu și strangulat. Modestia dimpotrivă este o forță de succes și promptă; acesta este momentul frumos al omului; iar mie îmi place să-l definesc printr-o stare a mușchilor; da, o stare comodă și fină. Cum maestrul de scrimă îi învață pe cursanți, care nu-l cred că adevăratul mijloc de a puncta rapid nu este a se încorda ci dimpotrivă de a se destinde; cum maestrul de vioară îi învață pe cursanți, care nu-l cred că mâna, nu trebuie să strângă arcușul, dacă vor să conducă, să în-tindă și să lărgască sunetul; astfel eu vreau să-i învăț pe cursanți, de nu importă câtă știință au, să nu radieze nici să strangleze prin semnele atenției și ale dorinței. El nu mă va crede; iar nici mai mult maestrul de științe nu mă va crede, el care forțează gâtul, ridică vocea și țipă imediat când vrea să formeze o idee.

Aceasta care nu este o știință mică, nici ușoară dacă se vrea s-o știi; iar aproape toți încep prin a scrâșni dinții, cum face câinele. Asta nu este decât că ar fi avut o venerație pasionată de ei înșiși, sau o gelozie, sau o ambiție feroce; poate ei o cred, iar eu aș putea de asemenea s-o cred când sunt antrenat la mânie. Dar asta nu este acolo decât că eu trebuie să mă consider, nici să mă judec, nici să mă redresez. Dimpotrivă, asta prin gimnastică și prin muzică, așa cum voia Platon, ca să devin. Repetând nu devii. Răul repetării este că te gândești mult despre tine. Mânia contra mâniei n-aduce nimic.

Asta este ca eu să gândesc mai întâi fără violență; iar aceea mă va deturna de la gândurile mele amare, care sunt toți fiii cu atenția strangulată.

Eu vreau să numec atenția dezlegată această simplă, liberă și puternică modestie care se remarcă în școlarii buni.

De asemenea avertismentul meu nu este: „Fiți atenți; priviți-mă; strângeți pumnii și mușcați-vă buzele,” ci din contra:

„Nu pretindeți; lăsați-vă să muriți; noi avem timp; surâdeți; nu fugiți. Ideea a fugit? Ea va reveni, iar noi îi vom vedea atunci înfățișarea,” iar dacă eram maestrul de cântec, eu n-aș fi avut de făcut același discurs; eu n-aș avea decât să ascult; căci invidia cea mai mică de a place o face zgârâitura pe sunet. Iată prin ce eu l-am înțeles pe Platon lua muzica drept o gimnastică mai subtilă și mai puternică.

Politețea este de asemenea un repauz și o asigurare sigură privind ceea ce trebuie să spună și să facă, care exclude timiditatea și neîncrederea. Numai politețea nu țintește la nimic; invenția este propriul său inamic; în locul căreia modestia țintește foarte departe.

Fiecare a putut să remarce că politețea deviază de a gândi; nu de frica chiar a gândirilor, ci mai curând de teama agitației urâte și proaste care este efectul obișnuit al controverselor. Asta este numai greșeala modestiei că politețea merge în locuri comune. Ei spun că ele crează ideile noi și puternice; dar eu cred că provoacă pasivitatea și ținuta urâtă; nu a poporului, dar ale lor însele.

Ei nu știu cum să le ia de acolo pentru a gândi. Astfel lor le place mai mult să riște să piardă într-un război toți copiii lor slăbiți, de parte rău decât să se arunce pe drumurile necunoscute ale păcii, un rău apropiat. Pacea provoacă războiul pentru că ea este nouă.

Modestia are deci rațiunea de a gândi departe; ea poate încă mai mult că nu crede. Acest sentiment just deschide îndată perspective fără sfârșit, care trezesc câteva lucruri mai puternice decât speranța.

Este ușor să uităm un moment acest nefericit EU, care amestecă totdeauna umilința; iar acesta dezleagă mușchii care sosesc acolo.

Astfel este așezat școlarul bun în banca sa, mai puțin îngrijorat de adevăr, de bine și de frumos decât de caietele sale și de pana sa; aerul distrat și poate chiar neglijent; puțin preocupat să se afirme, să conducă, să-și impună propria lege la lucruri la genuri; dar cu spiritul la fel de viu ca o tânără pisică.

Eu vreau să spun că el află ideea pentru un palton de lână și ia măsurile pentru a rula o cupă bună de pate. Atunci orice idee de cultură este ștersă; el vede despre Dumnezeu fără să zică mersi.

Eu recunoșteam modestul după acest surâs bun. El va merge departe, dacă își va păstra modestia.

5 decembrie 1929.

JOCUL AMBIȚIOSULUI

Eu îl plâng pe tiran, el n-are niciodată ce și-ar fi dorit. La fel cum o femeie nu este foarte mândră de a fi iubită pentru banii ei; la fel și tiranul nu poate să se bucure de aclamațiile plătite sau forțate.

Ambiția, după cum cred eu; nu este mai puțin exigentă decât iubirea, nici mai puțin prevăzătoare. Nimeni nu vrea să conducă proști, lași sau lăudători, care sunt clar de vânzare. Curtezanul abil este acela care știe să condimenteze elogiul cu un grăunte de libertate; însă tiranul, după cum cred eu, pândește libertatea adevărată, căci acesta este vânatul său. El vrea lauda liberă, venind de la un om liber. De aceeași manieră matematicianul disprețuiește aprobarea unui ignorant; el vrea să fie admirat de un alt matematician; iar dacă este zdrobit de toată vanitatea, dacă își restituie socoteala de ceeace vrea el, atunci el își caută egalul său; și nu se mulțumește cu mai puțin; tot atâta cât îi rămâne o inegalitate, aprobarea este forțată sau o prostie. Sau, chiar aceia care trăiesc aproape complet din vanitate, cum sunt comedianții, fac încă diferența între aplauze libere și aplauzele pe care le-au plătit ei înșiși. Atât de comedian cât ar fi tiranul, el va face totdeauna să vină Platon cum făceau Denysii din Siracuza. Însăși infatuarea aici orbii; și pentru că ei secred elocvenți, seducători, profunzi, înțelepți, și toți, cu acest Platon cu care ei voiau să joace jocul. Acest joc a sfârșit foarte rău odată și a sfârșit chiar de mii de ori și în plus.

Dacă există numai un fel de om liber, care se exilează el însuși într-o liniște impenetrabilă, iar dacă are deasupra sa, nu pe Denys tiranul, ci pe un simplu căpitan, se vede că adesea tiranul este cel ce face curte sclavului în care el presupune gânduri și în fine îi propune amicitie, deci egalitatea, căci plictiseala este tiranul tiranilor.

Iar sclavul nu știe să se lipsească de a încerca acest contract frumos și într-un anume fel să-l tragă deasupra, pentru a proba stofa. Astfel, el caută ocazia de a displace și a contrazice; și iată contractul din două bucăți. Eu am observat că asta este totdeauna maestrul care revine și încearcă să recoasă, sub presiunea plictiselii, și că aceste tentative sunt zadarnice totdeauna; astfel eu înțeleg foarte bine, îmi pare, istoria lui Platon și a lui Denys.

Este penibil de a fi disprețuit de însuși acela a cărui stimă este judecată corectă. Iar altul, pentru că se simte căutat mult se repune foarte repede în poziția de a displace. Eu am cunoscut doi sau trei din acești amici duri, pe care voi îi judecați astfel deasupra lingușelilor pe care ei le conduc din

baston. Vanitatea suferă totdeauna, căci orice om are părți de tiran. Dar ce? Dacă niciunul n-are putere asupra altuia aceea face prietenii posace și puternice. Acolo nu există decât amicul veritabil care se oprește complet, în punctul unde muzicianul nu mai are inspirație, în punctul în care poetul nu mai face decât tocuri de aur. Această critică este clarvăzătoare prin prietenie; iar aceea este redutabilă, căci în lucrul însuși nu încetează de a gândi la judecata incoruptibilă, a celui care nu i se poate ascunde nimic. Se imaginează artistul folosind o penetrație superioară, care-i servește să ghicească la ce sunet sever gândește amicul său și nu spune. Aceste două conștiințe formează oglinda. Sau, această blană umană, care singură ține de cald, tiranul nu este suficient de bogat ca să-o plătească. Virtuțile și perfecțiunile pe care el crede că le are, sunt ca fără rost între mâinile sale. Dacă el se dezarmează, dacă își oferă pieptul gol, el nu este decât lovit mai bine. El se re-pune în gardă. Iar celălalt, mare sau mic Platon, totdeauna destul de mare prin refuz, se ascunde din respect care face animalul care este cel mai obraznic lucru din lume. Tiranul răspândește teroarea prin sabie și sânge, dacă poate el, sau prin cuțitul de tăiat hârtia și cerneală dacă nu poate mai bine. „Ei să mă urască, prevăzut să mă sperie.” Dar acesta este strigătul disperării. Acesta este semnul că ambiția nu s-a putut dezvolta după ideea sa. Acesta este strigătul poetului mediocru, care se jură că are laudători, academia, și toate, dar care nu-l poate uita pe adevăratul lector care contează și care rămâne arbitru în grânarul său. Toată tirania este un sonet al lui Oronte.

13 aprilie 1929.

ADEVĂRATA GLORIE

Când se spune că toți oamenii urmăresc o oarecare plăcere, unul de a mânca și a bea, pentru că el este astfel făcut, altul de a se îm-bogăți pentru că el este astfel făcut, altul de a se ruga, pentru că el este astfel făcut, n-a spus încă nimic, nu se lămurește pentru fie- care om. Căci plăcerile nu sunt în expunere, să iei sau să lași, ca pe marfa de consum. De exemplu plăcerea de a citi nu este nimic pentru cel ce n-a exersat să citească; la fel plăcerea de a picta, sau plăcerea de a se cățăra în munți. Fiecare trebuie să-și câștige plăcerea iar eu aș spune în plus, să-l atragi pe el însuși prin forța lucrului; eu nu văd excepții la această regulă. Este adevărat că sunt invidiați aceia care se văd că au plăcere, iar că sunt imitați; dar această despărțire rea este aceea care-i face să se plictisească. Plictiseala vine din aceea că se crede că plăcerea este într-un anumit loc și că nu trebuie decât să fie luat. Dar această nebunie, evident, să le înghesuie fără să fi avut parte de plăcerea de a picta; iar plăcerea de amator, cu toată aparența presupune de asemenea o ucenicie; s-ar putea spune bine că orice plăcere este recompensată de plăcerea gene- rosului; căci mai întâi trebuie să dai.

Adevărat oamenii se aruncă în acțiune; acolo ei își încearcă puterile;

Ei caută pasajul pentru un geniu captiv în ei și care se mișcă. Atâta cât ei conduc acțiunile lor vor găsi acolo plăcerea; iar acolo de asemenea nu există pedeapsă decât să simți sclavagismul și neputința. Asta-i cauza că bună starea nu rezolvă nimic. Un bine primit nu interesează. Gobseck al lui Balzac nu este unul din avarii imaginați care adună; acesta este un om care exercită o putere, și care face să se miște pasiunile ca pe o scenă. Se miră să vadă că un avar nu se bucură de banul său; dar acest ban nu este un mijloc de joc ci doar un mijloc de putere. Amiciția este o putere, iar iubirea de asemenea. Fiecare știe bine la ce nivel se coboară dacă se caută numai plăcerile gata făcute, fără puterea care le ridică. Astfel toată ambiția merge foarte departe. Nu se dorește ținerea puterii unui hazard, sau al unui dispreț. Se dorește o putere adevă-rată și mare și liberă. Este posibil ca un muzician să fi prins mai întâi sfârșitul aplaudat; dar acesta nu este decât vanitate.

Neron pretindea rangul de artist; dar ideea singură că aplaudarea era plătită sau forțată anula aplaudarea. Lucru straniu, iar faptul că toată lumea înțelegea foarte bine, că se dorește aplaudarea liberă; se zice că se dorea s-o merite. Urmăriți acum muzicianul în activi-tatea sa; ceeace contează pentru el, acesta este progresul pe care îl simte și al cărui

judecător este el singur; asta este victoria chiar dacă publicul n-o măsoară bine, este dezvoltarea după legea interi-oară. Iar acolo sus predecesorul Aristotel a spus un lucru foarte profund, acela este că plăcerile sunt semnele puterii. Astfel aceasta este prin plăcerea însăși, total intimă și fără martori decât el, că artistul judecă faptul că s-a depășit el însuși. Atunci, da, aplau-darea contează, pentru că s-a judecat liber.

Ascultarea este un fel de aplaudare, care este supusă aceluiași reguli.

Căci ambițiosul vrea să fie aprobat; Ambițiosul, unei mișcări sigure, trece mereu de la vanitate la orgoliu și de la orgoliu la modestie; în sfârșit el trebuie să se judece demn, să fie sever cu el însuși; altfel, el trebuie să spună adio plăcerii; el trebuie să-i disprețuiască pe alții și pe sine, cât și să anihileze aparențele. Gloria este scobită dacă nu este decât zgomot. Ce îmi face acela, dacă eu știu că am fugit ca un animal îngrozit. Oamenii sunt astfel mereu aruncați la muncă veritabilă, de la sine la sine. Aici cel mai de jos boxer ne dă lecție; căci el nu vrea să învingă un adversar bolnav; el îl vrea puternic și liber; aproape să-l iubească. Scriitorul vrea de asemenea un cititor clarvăzător, fără favoare, fără ușurări, fără milă. Scriitorul care disprețuiește, dimpotivă, este foarte nefericit, căci el se disprețuiește. Nu există nici o plăcere prin aceea; să cauți succesul de la un public care îl crede ignorant sau prost, asta este să cobori. Iar este adevărat că plăcerea intimă este în sfârșit judecătorul și numai judecătorul, și că astfel plăcerea, sau bucuria, sau bună starea, cum se va dori să fie numită este singurul bine; numai el nu este de luat; el este de făcut. Este verosimil că fondul tuturor utopiilor politice să fie dorința de a distribui plăcerea cum se distribuie apa.

16 noiembrie 1929.

DESPRE INVIDIE

Nu este invidiat cel care se plimbă dacă poate să se plimbe singur; asta ar fi ridicol. Dar să-i porți invidie celui care a câștigat lotul cel mare, pentru că aici nu se poate decât a aștepta, a dori, a spera, nu a vrea. Imediat îmi pare că invidia în acest caz, este aproape fără venin, prin această idee a norocului orb, al cărui efect nu onorează. Pentru lucrurile care depind de voință, dar care sunt dificile, ca interpretarea la vioară sau să știi latina, îmi pare că nu se poate proba invidia, decât că există o oarecare idee despre imensele lucrări care presupun cel mai mic talent. Eu am cunoscut un bun elenist, care purta toată limba greacă în capul său; dar de asemenea în toți anii el citea multe din caracterele grecești, cum spunea el de la început la sfârșit. Să merg eu să mă plâng că nu știu ceeace n-am voit să învăț? În rest, pe băncile școlii după cele ce am văzut eu nu invidiez pe nimeni; leneșul știe bine de ce trebuie el să se ocupe. Cât despre aptitudini, eu nu văd unde o ființă, terminată cum este prin propria natură, să ia sprijin pentru a dori ceeace el nu are. Cui nu-i place să joace cu cărți de joc nu-i invidiază pe aceia care joacă cu cărți de joc; el se miră dimpotrivă că lor le place acolo. Cine nu este geometru nu-l place pe geometru; căci cum să faci o idee din plăcerea geometrului dacă nu ești tu însuși geometru? Cine nu s-a născut muzician nu-l supără muzicienii. În fond, nimeni nu dorește ceeace are. Astfel invidia ar fi fără corp ca vanitatea.

Invidia are corp. Nu numai a forței, dar de asemenea a mărimii. Acesta ar fi un fanatism, ba chiar un prozelitism. Invidia nu merge la falsuri bune, dar la adevărul bun, care este să se creadă că se poate a-l vrea. Invidiosul este cel care nu înțelege că se poate să ai curaj, iar care ar voi să-l probeze la alții, cum să-l încerce pe el însuși, că nici un om n-ar trebui să lucreze vreodată cu credința nici să fie mulțumit. Acolo există scandal în invidie.

Nu un prost uimitor în fața avantajelor exterioare; dar mai curând o mânie contra acelor care cred în ei înșiși și care dezvoltă cu bărbăție naturalor. De asemenea se vede că succesul nu vindecă invidia.

Invidiosul n-are o idee măreață despre sine, nici de nimic; iar el este asigurat că în aceeași gândește adevărat. De unde o mânie curat diabolică în fața lucrului fericit. Se știe că invidiosul nu este democrat; prin rațiuni mici el ar trebui să fie; dar prin profunda și diabolica rațiune, el nu vrea

deși ar putea să fie; căci aceasta este voința ca lucrurile publice să fie mai bune, cât conduce pacea, și justiția; iar aceasta este ultima obrăznicie în ochii săi de a îndrăzni să vrea un astfel de lucru. De unde eu nu concluzionez că el nu iubește justiția nici pacea. El trebuie să înțeleagă aceste suflute turmentate. Aceasta care este invidie, s-ar putea zice că este aproape absența ambiției. De exemplu candidatul Academiei probează invidia cu privire la cel care nu este candidat. Liberul este inamicul invidiosului; încă mai fericit este inamicul său. Ca specie se invidiază acela care nu-i dorit pentru sine. Această pasiune este chiar într-un sens generoasă; ea vrea să-l lumineze pe imprudent; ea este mai singuratică decât s-ar crede; invidiosul este invidios chiar fără rivali; el este zbârlit de invidie cum este plictisitul de plictiseală. El nu este străin ambițiilor nobile. Dimpotrivă, este această nebulă, de a îndrăzni să vrei ceea ce se iubește, care pentru el este insultă. Aceasta este pentru că ironia este arma sa.

Voința nu se probează decât prin acțiunea care urmează; trebuie deci mai întâi să vrei, iar într-un oarecare fel gratuit; Descartes spune generos, iar niciodată n-a spus mai bine. Fără nici o probă și contra oricărei probe. Dar se ajunge că inteli-geța exercitată caută probe, și așteaptă să fie asigurată de a putea să vrea. Acea este fără soluție; căci, pentru acela care nu-i pentru a voi, probele sunt din abundență; și care nu încearcă din toată inima sa, este imediat evident pentru el nu este nimic de încercat. Fatalismul, sau cum s-ar dori să fie numit, este adevărat dacă nu se dorește contra, iar acest curaj de a voi contra este cel care-l irită pe invidios. Este deci adevărat a spune că invidiosul vrea rău altora, și se bucură de răul altora; dar el este de bună credință în aceea; iar asta este pentru binele meu că el vrea să-mi dispară acest curaj prost de a vrea.

Ironia obligă la acest gen de amicitie, căci trebuie ca extrema bună să fie de asemenea extrema amărăciunii. Astfel diavolul pândește totdeauna pe cel care vrea să devină înger. Dar omul strânge catarama centurii sale, se consolidează în natura sa mijlocie, și lucrează.

7 octombrie 1922.

DISPOZIȚIA ÎN PASIUNILE NOASTREE

Noi toți suntem fataliști, și prin jocul natural al imaginației. Acesta este în prezent, dar este de asemenea puțină amețală, pentru că acolo nu este niciodată sentiment viu fără nici o acțiune. Când noi ne temem că vom cădea, asta-i că noi ne simțim deja căzând. Această tremurătură anunțatoare, care înseamnă punerea în mișcare a mașinii noastre, este atât de clară și atât de elocventă, că se uită toate discursurile înțe-lepte care s-ar putea face pentru sine, pentru a nu mai asculta decât discursul animal. Asta este că se simte mânia urcând în sine însăși ca o furtună; iar corpul trage de hăț, ca un cal neliniștit.

„Eu mă cunosc, zice omul naiv, eu simt că evenimentul se schimbă rău.” Tot atâtea greșeli sau de prostii, tot atâtea, sau aproape, de preziceri realizate.

Iată un om pe care eu trebuie să-l menajez și să-l mângâi, căruia în fine eu trebuie să-i plac; în discursuri pentru mine însumi, foarte înțelepte, eu mă sfătuiesc; dar imediat eu simt că se pregătește o îngrijorare, care constă în începutul de gesturi; eu aud în propria mea voce un fel de mormăit; în același timp observ la omul important alte semne care răspund la acelea. Frica de sine este insuportabilă; frica fricii este insuportabilă; așteptarea este o stare violentă. Eu îmi destind calul, adică eu sunt disprețuitor, insolent, amenințător; eu mă arunc; eu îmi termin dezastrul. Această mișcare este comună; fiecare are experiență. Toate mișcările de dispoziție sunt astfel prevăzute, de temut, și în fine confirmate prin conducerea interioară, care termină atunci evenimentul, care își joacă rolul său cum l-ar juca un actor.

Ăsta este ca un morocănos, și chiar răutăcios, contra oricărei rezoluții, contra orice de bun simț care ar fi. Acolo există brusc partida în omul, care ia brusc ordinul forțelor animale; iar printr-o mișcare foarte nobilă, căci asta este prin imboldul fricii care adesea îndrăznește orice. Timidul se schimbă în curajos; un fel de rațiune incendiară luminează dezastrul și-l îndeplinește. Astfel merg pasiunile noastre, mici și mari.

„Eu știam că nu puteam să fac altfel.” Să fii executorul unei gândiri de temut, al unei predici fatale de sine pentru sine, asta este una din greșelile noastre comune.

Pasiunea este o prezicere și ca un oracol care ridică din corpul uman; această cunoaștere este foarte confuză dar de asemenea foarte emoționantă; ea sosește însoțită de acțiune; iar soarta este aruncată. Omul

a ales; sau mai bine își dă socoteala că el joacă un rol sau bine el oprește gesturile și moderează mișcările. Se poate spune că el simte ce a ales; el se lansează sau meditează. El însuși își spune că este prea târziu să revină; rolul pe care îl joacă este opinia sa. Iată în ce părți se împing ei înșiși la exasperări; căci ei sunt aici spectatori și regăsesc aici vechea lor mânie complet proaspătă în oratorul lor preferat. Se miră adesea să audă amenințările de război din partea oamenilor care nu gândesc decât să se bată și care caută în jurul lor pe cei de opinia lor.

Fatalismul este o doctrină abstractă care ne sufocă inima. Asta pentru că fatalismul place. Tolstoi povestind războiul a doi împărați îi plăcea să spună că toate evenimentele, bătălia de la Borodino, incendiul din Moscova, retragerea dezastruoasă, erau fixate de înainte. Această imagine puternică conducea ideea.

Cum să pictezi pasiunile dacă nu se imită mișcarea, amețala, mirajele? Dacă noi am fi supli, reci, măsurăți, ca un om care taie arborii, ideea fatalistă, n-ar mai avea atunci nici o putere. Aunci noi schimbăm liniștii viitorul.

Dar aceste experiențe prețioase nu sunt emoționante ca altele; noi nu mai gândim acolo de loc. Puterea nu se cunoaște; cea care se cunoaște este pasiunea.

Tăietorul de lemne câteodată moare el însuși, fie că a rămas agățat de craca pe care trebuia s-o taie, fie că el a vrut să lovească în loc să sară. Se poate la fel ca o mișcare vioaie de frică să provoace necazul. În acest moment scurt zeii au revanșa lor. Și se poate ca teologia să se odihnească pe pasiuni. căci trebuie un zeu pentru a duce destinul. Acolo există dispoziția sigur în metafizică. Eu am remarcat că faimoasele probe contra libertății sunt iritate.

Acestea sunt pasiunile bacalaureate.

3 iulie 1928.

DISPOZIȚIA ÎN GÂNDIRILE NOASTRE

Nu se ajunge vreodată să găsim grade în inteligență. Problemele, reduse la simple, cum a face patru cu doi și doi sunt, atât de ușor de rezolvat că spiritul cel mai redus ar trage fără efort, dacă el n-ar fi stingherit de dificultăți imaginare.

Eu aș spune că nimic nu este dificil, dar că acesta este omul care este dificil lui însuși. Eu vreau să spun că prostul seamănă cu un măgar care-și scutură urechile și refuză să meargă. Prin dispoziție, prin mânie, prin frică, prin disperare; da, acestea sunt astfel de cauze împreună și turbionând care fac că el este prost. Acest animal sensibil, orgolios, ambițios, iritabil, i-ar place s-o facă mai bine pe animalul zece decât să lucreze timp de cinci minute în toată simplitatea și modestia. Ca cel care s-ar descuraja la pian, și pentru că el s-ar fi înșelat de trei ori să continue ar fi lăsat totul acolo. Totuși, se lucrează voluntar la game; în loc să raționeze, nu se dorește să lucreze. Poate prin sentimentul că omul se poate înșela de mâinile sale, dar ceeace nu-i este permis, fără mare umilință, să se înșele de spiritul său, care este propriul său bine și intim. Acolo există, cu siguranță, ale mâniei în capetele reduse, un fel de revoltă, și ca o condamnare voluntară. Pictorii și poeții n-au reprezentat bine, la Judecata de Apoi (din urmă), fuga condamnaților fără să aștepte condamnarea. Această mișcare este de considerat în copil, căci acolo el se află în orgoliu frumos și un refuz să fie iertat din care s-ar putea face cumva un fel de virtute moștenită. Astfel există toată răbdarea de a descurca un pachet de sforicele, care n-are totul pentru a descurca un pachet de idei.

Se spune uneori că asta este memoria care face diferența și că memoria este un dar.

În fapt, se poate observa că orice om arată destulă memorie în lucrurile de care se ocupă el. Iar cei care se miră că un artist la pian sau la vioară pot executa din memorie fac să se vadă simplu că ei ignoră perseverent munca pentru care este artist. Cel care a lucrat atâta că el trebuie să poată executa din memorie, iar aceea nu face probleme. Eu cred că este aceeași pentru toate genurile de a ști, iar că memoria nu este condiție de lucru dar bine mai curând efectul. Eu admir memoria matematicianului, și chiar eu îl invidiez; asta că n-am făcut gamele mele cum a făcut el. iar pentru ce? Asta pentru eu am vrut să înțeleg totul îndată, iar că acest spirit încurcat și

îndărătnic s-a aruncat în câteva erori ridicule cu care nu m-am putut consola. Fiecare s-a condamnat repede. Infatuarea este prima mișcare și totdeauna pedepsită crud. De unde această timiditate neînfrântă care cade la avansarea spre obsta-col, care se sprijină și refuză ajutorul. Ar trebui să se înșele mai întâi și să râdă. La ce se va spune că aceia care refuză știința sunt deja destul de neserioși. Da, dar frivolitatea este teribil de serioasă; asta-i ca la un jurământ să nu se dea nimic. Eu revin aici, că lucrările școlarului sunt probe pentru caracter și nu pentru inteligență. Ce să fie ortograful, traducere sau calcul, este vorba să înveți a voi.

Trebuie să depășești dispozițiile. Poate s-ar mira să audă prețul imens al culturii, care este o bună conducere de sine. Se întreabă la ce servește să știi latina; ea servește de a fi învățat despre dificultate și subtilitate. Dar just se refuză adesea acest gen de probă. Omul este adesea trist și mizantrop prin marea opinie că el vrea să se păzească pe sine. Eu văd mulți cărora le place mai mult să nu încerce decât să se înșele. Dar de asemenea se observă că, în politică moderația este aproape totdeauna o stare violentă. Pentru a nu putea să rezolvi și să descurci în această prodigioasă încurcă-tură se aruncă totul la a crede totul și a voi ca totul să fie crezut. Asta este să-și jure sieși că nimic nu se schimbă în nimic. Iar nu este mai furios decât războiului, prin imposibilitatea de a înțelege de ce se face. Când omul, prin pur orgoliu refuză gândirea, lui îi place să se facă atunci brută.

Și când biografii ne mulțumesc că un astfel de șef este, în fond, timid ca o fată, eu îi recunosc pe teribilul meu frate și pe amicul meu.

Descartes spunea că aceasta este adesea marea iubire pe care noi o avem pentru sinceritatea care ne lipsește.

20 februarie 1929.

DISPOZIȚIA ȘI CARACTERUL

Caracterul, este dispoziția gândului. Se poate să fie brutal prin dispoziție; asta nu este decât o mișcare. Caracterul închide mereu o pretenție. Brutalul se înțeapă pentru a fi brutal; chiar la bucurie, el o face pe morocănosul. Acest gen de bucurie vrea un public. Eu nu cred că Robinson, atâta cât a fost el singur să fi avut un caracter, bun sau rău. Caracterul se formează prin opinie. Acela nu vrea să spună despre caracter să fie mereu mai puțin vioi decât dispoziția. Este un joc printre copii să-l pună în mânie pe cel care este știut ca iritabil. Altul înțelege foarte bine jocul; el se vede de la o leghe; el ar fi un mare înțelept dacă ar râde; dar de obicei el se irită de cel care vrea să-l irite; el nu-și joacă decât mai bine personajul său.

Un timid nu este timid în singurătate. Aici toată atenția este purtată opiniei. Timidul se afurisește pe el însuși de ce este el să fie judecat rău; el își prezice lui însuși că el se va face judecat rău. Mai rău este dacă el se presupune că ei îl văd timid, că îl batjocoresc, că îi întind curse. El nu-și va juca decât foarte bine personajul său; el știe asta; nu se gândește decât la aceea.

A minți este despre toți; nu se poate de loc să se spună mereu totul cum se știe. Dar acolo există un stat de mincinoși unde este închis prin decretul altuia. Acolo omul se resemnea-ză foarte bine. Acesta este un fel de joc unde a înșela este ca o regulă. Gobseck ar minți în afaceri, vorbindu-le oamenilor care au jurat că nu-l cred.

La fel hoțul se găsește nevinovat prin neîncrederea tuturor. S-ar putea să aibă încredere într-un hoț; imediat experiența este dificilă; trebuie mai întâi să existe, fără nici o frică; și trebuie ca să-l facă pe el că are încredere. Aceste miracole, mici sau mari, reușesc prin simplitate. Se cunoaște episcopul Bienvenu, în *Mizerabilii*; se va spune că acesta nu este decât un roman. Totuși eu am amintirea unui farmacist care folosea o reluare în justiție, maestru în oricare viclenie, pentru a merge să prezinte note și să primească bani. acolo el n-a fost niciodată înșelat.

Fiecare se descurcă, și iată aproape toate caracterele. Iată de ce ar trebui să fie moderat la reproșuri, ironii și în fine de judecăți. Este prea clar că

poți să fii răutăcios, perseverent și chiar prost prin convingere. Nouă ne trebuie credit. acolo este o scuză rea.dacă se spune:

„Eu vă scuz pentru că sunteți astfel și că nu puteți nimic.”Adevărata scuză spusă contra: Eu vă iert pentru că știu că nu sunteți așa. Ceeace arătați nu sunteți încă dumneavoastră.”

Cum se va vedea bine în aceste discuții adevărate, la care Socrate a lăsat modelul:

„Ceeace spuneți nu este încă tot ce gândiți.”

Și acțiunile unui om sunt încă bine mai dificile de descurcat decât cuvintele sale. Pe scurt adevărata caritate șterge caracterul și caută omul.Dispoziția cade asatfel din nou la nivelul său. Astfel aceste scrisori distribuite, cum se spune și redată la casieriile lor, indiferente, separate, prgătite pentru alte cuvinte.Dispoziția ei bine sunt sub vicii și virtuți.

19 martie 1924.

CARACTERUL

Caracterul este categoric o marcă primită din afară. Natural amprenta depinde de ființa care l-a suportat. Caracterul în-chide deci într-adevăr temperamentul și dispoziția; dar nu s-a spus totul. Un om foarte viguros, foarte puternic, are adesea mai multă dispoziție decât caracter. Caracterul este dispoziția constrânsă. De exemplu un ceasornicar de dispoziție va lua un caracter, prin lupta între mișcările sale naturale și acțiunile meseriei sale. La fel un militar de dispoziție inegală va lua caracterul. Caracterul este marca meseriei asupra unui temperament și a unei dispoziții care rezistă meseriei. Caracterul exprimă deci bine natura, dar printr-o luptă ale circumstanțelor contra naturii; iar aceasta mai ales prin familie, negoț, funcție circumstanțele care contrazic natura. Caracterul nostru deci datorează mult societății; natura noastră explozivă, astfel comprimată, este cea care poartă un caracter. Într-o viață sălbatică există mai curând rațiune. Un spirit mare ca Beethoven are numai dispoziție. La Goethe, dimpotrivă corpul știe să salute; de asemenea natura nu se arată decât prin dibăcii și căile deturnate. Dispoziția face cucui; se culcă cu ușurință; se poate maniera fiziologică; de exemplu un fotoliu larg pentru un om gras, iată un remediu pentru dispoziție. Dar caracterul este făcut de dispoziția deghizată, de mânia revenită, de ura amânată, de dorința transpusă. O ființă slabă ca micul La Baudraye de Balzac, în *Muza*, este o enigmă adesea, pentru că resentimentele vin de departe. Chauchard, maestru absolut în magazinele sale, înapoia toate femeile roșcate; asta nu era decât o dispoziție. Dacă el trebuise să trăiască treizeci de ani cu o femeie roșcată, împrumutat din caracter.

Dispoziția n-are timp de gândire; ea țipă, ea lovește. Caracterul gândește mult; ea n-are la început decât gândiri, sau, pentru a vorbi altfel, reacțiile sale sunt toate amânate. Asta pentru că acolo este disimularea în tot caracterul, o tentă de tristețe. Unul dintre lucrurile care întristează omul, este promisiunea de a se îngriji ca să și-o facă lui însuși după o lungă experiență; iar această grijă să vină este deja grijă; iar asta este că un caracter marcat se definește chiar de fudulie. Această prezicere, de ordin moral, se realizează prin propria putere. Nu este absurd să se spună că omul este sclavul propriului său caracter.

Numai limbajul comun, care nu se înșală niciodată, mă îndreaptă aici. Căci când se spune despre un om că el are caracter, se înțelege că el știe să vrea, iar că el nu se lasă condus. La rândul său, deci, omul de caracter va imprima propria sa marcă asupra lucrurilor și asupra oamenilor. El va

conduce, prin caracterul său; el va arăta constanță, răbdare, tenacitate. Dar nu se vrea totuși să se spună că omul de caracter va suporta evenimentul. Obişnuința a adunat cele două sensuri într-un cuvânt, care ne invită să reflectăm asupra puterii unui caracter. Un om energetic conduce adesea prin dispoziția sa; el slăbește mânia sa la punctul numit, iar astfel mișcă masa inertă a subordonaților. Napoleon ştia bine să se servească de mișcările teribile ale dispoziției. Dar un caracter este o armă, încă mai bună ca dispoziția. Dorința de a schimba propriul caracter este una din aceste demersuri care aduce tristețe pentru că ele sunt zadarnice. Dimpotrivă omul de voință se recunoaște prin aceea că nu discută niciodată despre situația dată, dar că acolo s-a stabilit și partea de acolo pentru a o schimba; la fel se ia cum este ea, neavând ideea că un caracter este absolut rău; într-adevăr se face ce s-a dorit din caracterul său, iar fără să-l schimbe. Este zadarnic să fie mare, dacă el este mic; omul mic, în sala de arme face doi pași în loc de unul; în revanșă, el este mai ușor și oferă o suprafață mai mică. Acest fel este subordonat.

Dar asta este o mare artă, și de același fel, decât să se acționeze cu toate forțele, astfel cum se află; ceea ce se presupune că nu se pronunță niciodată că este prin caracter incapabil de aceasta sau de aceea. Marii negociatori nu sunt mai puțin puternici prin ceea ce se numesc defectele lor. Acolo nu este decât apelarea defectelor acestora. Acolo nu este decât a se reaminti ceea ce tata Grandet făcea din bâlbâiala sa. Un timid care se simte timid, este capabil bine să-i conducă pe ceilalți prin acela însuși; ca acești dibaci, care fac unelte din toate. Să spunem că înainte de a arăta un caracter trebuie să avem un caracter.

20 august 1931.

ZEII TRAVESTIȚI

Mizantropia nu duce la nimic. Dacă vă expuneți, veți fi furat.

Dacă disprețuiți, veți fi urât. Oamenii se grăbesc să semene cu portretele pe care le faceți voi despre ei. În rest încercați să înălțați un copil după idee, de o mie de ori repetată lui, că el este idiot și mediocr; el va fi astfel. Poate să nu fie atâta cât credeți voi; căci în aceste capete runde există resurse.

Dar el joacă similar actorului; el o face pe mediocrul. Acolo există un spirit de comedie între oameni, căci semnele fac toată religia lor. Un om avansează sub focurile încrucișate a o sută de spectatori. El dă replica așteptată. Dacă vă veți încredința lui pentru un rol de trădător, el va depăși aurenția voastră. El va fi artist de trădare. Orice om este artist. Viciile sunt de spaimă prin această perfecțiune a actorului. Proș- tii sunt proști special și admirabil. Eu cunosc o sută care se fac animale pentru că îi cred animale. Orice copil a făcut această experiență; înfățișarea severă, disprețuind, deja bla-mând, vă reamintește de un fel de temă; sunteți nerozi din politețe. Pentru cineva care evident așteaptă o minciună, el sosește ca să mintă printr-un fel de milă de temut. Morocă - nosul este de asemenea un personaj; dacă acela era dulce, el făcea scandal. Toată tragedia lumii este jucată de actori. Doar un om indiferent oprește complet curat tragedia.

Copilul obraznic așteaptă reproșul ca un drept; rolul de ofensat nu este decât foarte ușor de jucat. Dar luați dimpotrivă ofensa ca un zgomot al naturii care n-are sens, veți vedea o schimbare uimitoare.

Nu este ușor să fii indiferent; iar asta chiar nu-i politicos. Dar se poate face mai bine. Poți să fii asigurat că un om mânios valorează mai mult decât arată el. Făcându-i acest credit, asta înseamnă a-l lua drept un om. Strămoșii ziceau că zeii aveau obiceiul de a se travesti în cerșetori, vagabonzi și zdrențeroși. Metaforă frumoasă. Dar, continuând această idee, eu pot la fel de bine să-mi spun că zeii se travestesc în oameni iritați, nedrepti, trădători, în scopul verificării înțelepților.

Metafora mă readuce la o vedere de înțelept.

„Iată mi-aș zice eu, un om mult mai înțelept decât mine, care vrea să mă facă să cred că el este nebun. Atenție. Să nu fim păcăliți. Frumoasa neîncredere. Când micul sclav întrebă de Socrate asupra geometriei, a început să răspundă grăbit și prosteste, Socrate scutura urechile, spunând:

„Tu nu gândești aceea; asta nu-i gândirea ta. Asta era ce-i pregătea celuiilalt propriul său spirit. Și ce vrea să se spună când se recunoaște un om, dacă nu se recunoaște un spirit? Eu vorbesc spiritului; eu îi vorbesc mai mult decât odată, ca unuia care are somnul greu. El îmi răspunde în vis; el îmi răspunde la o parte. Dacă nu căutați decât plăcerea slabă a conversației, această probă este suficientă pentru a vă da ideea superiorității voastre. Dar această idee este nesigură atâta timp cât nu-l scuturați pe cel care doarme. Acela ar putea foarte bine, gândiți-vă, un zeu care își râde de mine. Când se gândește la spirit, se simte că se coboară; astfel spiritul este fricos; poate de acolo provine tratarea spiri-tului care există mai ales în imaginația celui care se teme de spirit. Deci acesta este momentul de a se vorbi clar, și de a-l trezi pe omul din mine dacă eu vreau să trezesc omul în el.

Eu vă spun că situația este în realitate mult mai bună. Omul nu doarme; el vă observă prin lățimea ochilor săi întredeschiși.

El își spune: „Ce comedie vrea el să joc, acest alt actor? Care este jocul? Care este trișarea? Trebuie s-o fac pe săracul, ignorantul, mediocrul, nătărăul? ; Măreția proprie a omului, este că el încearcă mai întâi să vă descurajeze. El însuși caută omul. El însuși poate fi sever, atent, suspicios, mizantrop. Asta nu-i afacerea voastră. Afacerea voastră este de a-l lua drept un om. Dacă el nu răspunde la apelul vostru, nu ziceți că este greșeala sa; gândiți-vă că mai curând este greșeala voastră dacă îi faceți efectul unui comedian. Voi aveți o umbră de îndoială; el n-a păcătuit în plus. A se îndoii omul în fața omului, iată grșeala. Luați garda, eu vă repet zeii se travestesc în cerșetori, iar ei sunt foarte buni pentru a vă păcăli. Și vedeți cum metafora este justă; căci ei cer caritate.

Da.

27 aprilie 1931.

ÎNCREDEREA ȘI CREDINȚA

Eu sunt departe de a disprețui celebrele *tests*, care fac să știi în câteva minute dacă un om este dibaci sau nervos, metodic sau violent, atent sau visător, uituc sau cu memorie sigură. Este de asemenea simplu de asigurat că el vede bine culorile. Dar nu s-a spus totul despre această manieră de a judeca. Eu am cunoscut un om care era un telefonist excelent cu o ureche aproape nulă din cele două. Se știe că Demostene se bălăbaia natural, ceea ce nu l-a împiedicat să conducă prin vocea sa. Se poate ca obstacolele de natură să fortifice voința, se vede că darurile cele mai fericite să fie anulate prin lene și nepăsare. În felul că munca de a judeca nu va fi niciodată mecanică, iar în rest, nu trebuie să fie.

Eu cred că principiul principiilor, că trebuie să lucreze un credit larg și să caute binele, adică a presupune binele. Cel care speră mai mult de la om este cel mai bine servit.

Dacă mă întreb de ce, eu zăresc imediat punctul sensibil al omului. Căci este adevărat că opinia injustă sau presupusă îl redă pe el însuși injust și îndoielnic. Cum este evident pentru copii. Există o manieră de a interoga care țintește răspunsul.

Dacă este clar că maestrul nu așteaptă nimic bun, copilul se lasă să cadă la nivelul cel mai jos. Dimpotrivă, a aștepta un răspuns bun din toată inima sa, aceasta este maniera adevărată de a ajuta. Eu înțeleg că patronul nu poate aștepta răbdarea lungă a educatorului. Dacă n-are timp. Totuși educatorul este de o anumită manieră; el nu trebuie să rupă omul sub pretextul formării. Dimpotrivă el trebuie să-i dea curaj și încredere în el însuși.

Cei mai buni sunt adesea timizi și nimiciți prin aceea; iar aceea ține adesea de o manieră rea de a conduce. Un maestru neliniștit prelungește pentru servitor timpul de a învăța.

Dacă veți putea să-i dați cincisprezece zile pentru a vedea, asculta, imita, reține atunci în opt zile el va fi gata.

Eu voi lua ca exemplu formarea alfabetului Morse, la fluier. Asta-i dificil; și, ucenicul este mai întâi hărțuit, asta-i imposibil. Dar dacă veți merge dulce pentru a începe, iar dacă veți ști să vă revizuiți greșelile, momentul de a merge repede va veni mai repede decât n-ați fi crezut. Asta-i totdeauna să acorzi încredere naturii umane; iar se zărește aici ca

peste tot că mizantropia este obstacolul principal. Dar, ce îmi pare mai ales de remarcant, că această boală a mizantropiei se câștigă; în toate serviciile se vede coborând în cascadă și a strica totul. Subordonatul vostru ia, el de asemenea, privi-rea tristă care nu așteaptă nimic bun.

În fond cea mai mică parte dintre servitori este încă stăpâna unui lucru și al unuia; de exemplu băiatul de la curse trebuie să știe să ceară o lămurire de ceea ce trebuie să fie servit; iar cum el este condus el conduce; sau conducerea mizantropică este, în jos sau în sus, mijlocul de a nu prea reuși. De unde o regulă din practică, care este de a nu lua opinia bună a celor care gândesc negru și se plâng oamenilor. La toate gradele, celui care acuză celor care au de dirijat se acuză pe el însuși.

Acolo eu gândesc, mai mult mă gândesc că cel mai mare defect al oamenilor, și aproape singurul este de a fi dinainte bănuitor cu cei care sunt folosiți; acest pesimism corupe toate afacerile, și corupe oamenii. În loc ca prejudecatul contrariu, să-și aplice lui sau altora, asta-i totuna, fapt de virtute aproa-pe a tuturor. Ce se cred lipsă atenția, memoria, invenția de fapt curajul este cel care lipsește totdeauna. Este un avantaj de a fi mare, dar sunt alte avantaje de a fi mic; este mai puțin greu, se vinde mai bine, se pune mai ușor.

La fel se pot face partide bune din toate.

Și pentru a-mi relua exemplul la care mă gândeam, cea mai slabă memorie devine infailibilă dacă se lasă să se odihnească cinci minute în fiecare dimineață pentru ce trebuie să știe, numere de telefon și contul poștal, adrese, nume de oameni, planul Parisului, geografia Africii franceze, și alte lucruri asemănătoare. Trebuie numai să cred că se poate; trebuie să crezi în sine. Celui care speră în sine va spera în voi; iată omul util. Trebuie să se acorde aici, că una dintre piedicile seriosului să nu se schimbe ușor în tristețe.

În cel care critică ceva sau pe cineva, chiar și rezonabil, ascultați-l dacă acolo nu este un punct de supărare; căci acesta este semnul cel mai rău.

5 februarie 1936.

MICILE DISPOZIȚII

Noi n-avem două regimuri ale dispozițiilor în corpul nostru, unul pentru dispozițiile mici și altul pentru cele mari. Ajunge ca un om să se îngălbenească și să slăbească pentru o cruce sau o promoție. Un curtean, pe punctul de audiență, tremură și transpiră în hamul său ca un soldat în dimineața unei bătălii. Aceea pare ridicol de a o judeca prin rațiune; căci curteanul se teme mai ales de a nu spune cum ar fi vrut, iar mai ales de a nimeri peste un stăpân iritat și neliniștit. Cât l-ar costa o întreținere, ce este aceea față de un picior fracturat? De asemenea n-ar trebui să judece prin rațiune, dar mai exact, el trebuie să aplice rațiunea la ce-i important, la ceea ce face savoarea vieții, aștept aceste mici mișcări ale sângelui, la această agitație a inimii și a altor mușchi, la acest gen de revoltă și de diviziune a corpului viu conta lui însuși. Această tulburare a timizilor, care se sugrumă ei înșiși prin mișcări incoerente, începute și oprite, fără a socoti frica fricii, care nu face decât să agraveze răul, această agitație este penibilă cu egala unei frici mari, iar uneori mai rău. Asta că gustul este mai bun și că se irită mai mult, iar la fel că evenimentele temute sunt ridicol de mici.

În rest o frică mare nu se definește printr-un rău mare în perspectivă. Se poate avea o frică mare fără a ști de ce are frica. Atenția este totdeauna dificil de purtat, iar neliniștea fără obiect deranjează de asemenea viața care poate crea spai-ma unei dureri inevitabile. Pasiunile nu se măsoară după cau-zele lor. Discuțiile pot conduce la exasperare și chiar la lovituri pentru un lucru de nimic. Ca un ministru să fie adus ur-gent în timpul războiului, aceea pare natural. Eu cred că un drum vicinal sau o cruce de artistă l-ar irita la fel în pace dacă el este pregătit rău, dacă s-ar crede umilit, este obosit sau din alte neplăceri apărute în acest timp.

Diferența este că se aplică într-o mânie pe care o oferă patriei, în loc să disprețuiască în alt loc; astfel premiera se traduce în zi mare prin explozii., iar cealaltă este adesea reținută. Dar această diferență a efectelor este mai sensibilă pentru noi decât pentru el. Iar din contra se poate gândi că o mânie rușinoasă este mai picantă, mai lungă, mai dureroasă ca amintire. Limitele de a suferi, se găsesc în acest corp care nu mai poate. Se recunosc foarte repede și pentru cea mai mică decepție sau umilință. Nu este nevoie, cum se știe, să crezi o mare iubire pentru a proba o gelozie dureroasă.

Acolo nu este o pasiune mai rea cunoscută decât aceea.

Adesea acolo între grandoare, prin ideea că gelozia se face prin ideea Celimenei. Mânia nu este decât mai vie sub acest briliant strălucitor. Ar fi fost încă mai umilitor dacă obiectul iubit arăta o josnicie fără remediu. Astfel s-a balansat de la o rațiune la alta, și sever contrastant la extremități.

În toate felurile se irită să fie prost și să se știe că va fi aproape a jura. Noi suntem pe scenă ca Alceste iar parterul se amuză de noi; de unde vine penibilul examen de ce pot gândi oamenii care abia ne cunosc; noi inventăm o opinie publică; noi pledăm pasional. Fiecare știe bine că, printr-un efect care n-așteaptă nimic, disprețul care se vrea de la cauză să adauge încă efectelor. De a suferi prostește și ridicol, se îndignează în plus. Indignarea, disprețul, gelozia, nesiguranța, atenția, umiliința sunt toate împreună în acest sac de piele; mișcările se adaugă mișcărilor; și iată un om mai iritat prin rațiuni pe care el n-ar trebui să le aibă a nu se irita. De unde oamenii, adesea, se aruncă în marile răuri prin a nu le suporta pe cele mici.

Politica nu este nimic uimitor nici mare. Ar trebui să se con-ducă cum agentul ridică bastonul și de altă parte, ascultă în trăsură sa calea să fie deschisă. Nu s-ar crede că cetățenii se interesează atât de stăpânii lor blânzi. În fapt el se înghesuie la jocul politic cu uimitoare mâini și de dușmănie fără măsură, a căror sumă se face și se plătește la sfârșit prin insurecții sau războaie

Și când se ajunge la paroxism se găsește mai surprinzător iritat.; este ceea ce se regăsește limitele cunoscute ale suferinții. În trăsură voastră dacă sunteți aproape ridicați și voind împingerea, pasiunea care vă pândește. Dar țineți-vă dimpotivă culcați și în odihnă pentru curtezanele pe care le așteptați.

5 decembrie 1928.

DURERI ȘI NECAZURI

Aproape toate relele sunt imaginare. Eu las durerile corpului, aspre, pătrunzătoare, brutale; acelea n-au nevoie de gândire. Încă ar trebui văzută. Majoritatea durerilor au totuși nevoie de răgaz. Este de crezut că un cutremur de pământ va face a uita o durere de dinți și se poate paria că reumaticul, dacă nu este paralizat numai prin durere, va alerga foarte bine în fața focului sau apei. S-ar putea deci a merge până la a spune că multe dureri ar fi îndulcite și pot fi șterse dacă atenția altundeva. Dar acolo este o teamă care face just să pândească care să se aplice la prevederea, măsurarea,, eu aș zice aproape la a o savura. Pentru durerea extremă, s-ar putea compara cu un vierme spart; părțile succesive ale durerii nu comunică între ele; conștiința este ca tocată în bucăți mici.

Îmi pare că durerile mari fac aproape același efect. Se știe că, în terorii panice, toate fug fără a gândi. Excesul fricii abolește frica. Nu rămân decât semnele, la adevărul bun, pentru spectator; dar o panică n-are spectatori. Relegând aceste timpuri ale scenelor Războiului de Treizeci de ani, eu voiam să formez ideea unui oraș luat și devastat, urlete, incendii, masacre; dar este clar că totul aici este imaginar. Prăvăliașul care fuge aduce aurul său iar cel care vede moartea la toate ieșirile, n-are timp de a gândi. Asta mai curând la apropierea de aceste teribile armate pe care frica le ridică ca o frământare; iar asta era la început, când ea lăsa răgaz, iar ea tor-tura mai bine. De când necazurile se precipită, ei formează ca o groapă de umbră, și o moarte anticipată. Dacă se revine, fericirea de a fi sănătos îi aduce cele mai atroce amintiri. Dar acolo chiar există amintiri? Exemplul accidentului din Montaigne, confirmă prin atâtea altele, faptul de a vedea că nu există amintiri de ce n-a avut răgazul de a se pune în formă în acel moment.

Aruncat jos de pe calul său, iar revenit după destul de lung leșin, Montaigne n-a putut cândva să-și regăsească în memoria sa incidentele care au precedat șocul. Groaza extremă produce verosimil aceleași efecte ca ale șocului; de asemenea n-au fost gustate în acel moment, iar de asemenea nu mai pot fi redată prin amintire. În felul în care cel mai teribil real nu este, se greșește bine, ceea ce ne îngrozește. Nimic nu este comparabil, cred eu, pentru groază, la acest efort de a imagina o catastrofă la care n-are nici o experiență. Asta-i atunci frica fără măsură, totuși, că totul pentru că totul este imaginar, n-are resurse de a acționa; iar cum

spunea Descartes, se poate ca nerezolvarea să fie din toate relele, cea mai dificilă de dus.

Eu mă gândesc la Descartes pentru aceste expuneri despre război, eu voiam să le regăsesc. El a servit voluntar, iar războiul nu era prea dulce în acel timp. el nu este nici odată. Eu presupun că acest gânditor uimitor avea imaginea sa despre inamic, cum zice Stendhal iar el avea ușurința de a se apropia de necaz. Răul său familiar era o febră lentă care-l consuma. Iar o mică neliniște ajunge pentru a întreține această boală perfidă. În loc ca, în pericole reale, are imediat temeri în loc de gândiri. Atunci nu simte această umilire a atentului care nu poate nimic; se instalează în plus aproape de necaz. Această mișcare este a războinicului. Crimele sunt adesea ca o cursă către o durere anumită. Prin nrăbdarea de a aștepta, el se aruncă. De unde se poate înțelege odată în plus că frica nu abate războiul ci contrar îl precipită.

În plus mișcarea vie a unui om stimulat la improvizarea făcută bine arată că prudența nu este atât de naturală cum s-ar crede; căci convulsia nu-i de loc măsurată și n-are punct de sfârșit, nici pentru efect, de a îndepărta pericolul. Spinul tranda-firului Spinul trandafirului nu zgârie dar este imprudent să te zgârii printr-o manieră violentă de a o face. Cei care omoară caii n-au decât s-o facă la ham și să-l țină închis; această mașină puternică de mușchi se înjunghie ea însăși prin tresărire bruscă.

15 august 1926.

NERECUNOSCĂTORII

Othello a strangulate-o pe Desdemona. Îmbrățișarea acestor corpuri inegale trebuia să sfârșească astfel, întrucât ea nu mai era condusă. Forțele și masele sunt bine în clar, și cântărite față de spirite. Eu nu văd nici un mister aici, nici o răutate. Eu n-am nevoie de a presupune vreo idee înăbușită de a omorî, ascunsă în întunecimile sufletului ca un animal. Acolo n-a fost decât un animat și bine destul de temut; acesta este omul.

Nimic ascuns nici întunecat. Atlet; rezervă de forță în mușchii bine hrăniți. Ce este mai clar decât un torent? Ce este mai clar decât o avalanșă? Ce este mai clar decât un asasin? Este un arc cu bandă. Acolo nu atingeți fără prudență. Othello după două zile de război continuu; el va cădea de somn. Sau bine lui i s-a dat să bea să crape; pasiunea va fi alta; alte efecte. Alte gândiri; alte hotărâri.

De când omul nu-și mai dirijează gândurile sale, el gândește ceea ce face; iar ce a început, asta dorește. A destinde mâinile puternice și a ierta, era același lucru. Omul nud. Omul lui Descartes. Vârtej mai strâns într-o ploaie de lumină. Acolo totul este transparent și maniabil. Inamic sau amic? Inamic dacă-l atac; amic dacă el mă vede surâzând și fără nici o frică. Politețea, această găteală de securitate și de putere, este regină aici. Gestul pios salutul de ospitalitate, suspendă toată mânia, prevăzute că se fac, prevăzute că se știe că se pot face, prevăzută că voința nu se folosește pentru alt lucru decât a dispune corpul astfel sau altfel. Nu vă neliniștiți fără gândiri; singurele gândiri care sunt de temut sunt cele care urmează din violența sau tumultul corporal. Omul n-are memorie decât atâta cât face. Fierarul își amintește de a forja atunci când el forjează; el începe să-și amintească atunci când începe să forjeze, din plictiseală sau nerăbdare. Omul nu-și amintește de asasinat decât când el își strânge pumnii. Cine știe să încordeze și să destindă acela este olimpic.

Nerecunoscător vrea să spună care cade rău. Neîndemânatic, suflet negru.

Acela intră în luptă cu gândurile sale. Iar maniera lui de a uita este de a se uita la ceea ce vrea să uite. Acolo fiecare este prins; nimeni nu-i suficient de Cartezian. Fiecare hrănește gândurile surde, în care el simte vecinătatea și o apropiere. Fiecare, în momentele sale rele se face un suflet de ascuns și de sigilat și de comploturi profunde în el însuși contra lui. Dacă el își supraveghează numai mâinile și toți mușchii săi în bulă, iar asta-i strangulare de sine! Dar nu, el se gândește la inamicii săi; el crede

că-i vede. Astfel asta-i goana după monologul său de truedian care se întoarce la confidenți imaginari, iar mesajele pe care le lansează fără a ști îi fac inamici și veritabil, oameni pe care nu-i cunoaște decât numai numele, numele său. Printre care, din fericire, el se află mai mult decât un atlet care șterge mesajul printr-un surâs. Fericit și conspirator, dacă nu-i luat în serios! Dar imaginați-vă doi conspiratori care nu se cunosc și mănâncă la aceeași masă și care-și zdrobesc inamicii lor în dinții lor. Aceste priviri sumbre, această violență de canibal, această rezo-luție sălbatică, ce asezonare pentru boul fier! A mânca nu este decât o operațiune de gust. Ideile noastre care conțin distrugerea, de unde invențiile noastre despre inamici. Eu am presupus doi conspiratori unul în fața altuia știindu-se că imitarea mișcărilor antrenează imitarea pasiunilor. Momentul de a mânca este deci critic. Fiecare ar trebui să cerceteze de unde i-au venit ideile amare, din care mișcări ale lui și din care semne din jurul său, mai ales în momentul unde prin necesitate, el distrugea în loc să trăiască. Foarte înțelept obiceiul celor vechi pentru care un repauz era o ceremonie religioasă, exact un fel de rugăciune, o binecuvântare în desfășurare care excludea orice violență.

7 mai 1929.

NEGOCIATORII

Ideea de a forța este prima care vine. Ea rezultă chiar din gestul nostru, ca un instinct și care este totdeauna de forță.

O ființă vie tiranizează, dureroasă, strivind și digerând ce-i bun pentru el, iar această violență naturală este însoțită de plăcere. Priviți-l pe acest om care mănâncă un cotlet cum desface el arhitectura oăiei în profitul său propriu. Totodată noi încercăm un pic de rușine dacă n-ar părea, în omul care mănâncă, ca victoria unui animal asupra altuia, Toate popoarele au o regulă pentru a mânca; ea constă în aceea că trebuie să se arate capabil, mâncând totul, să se gândească la alt lucru și să-și conducă gesturile de forță. Asta pentru că a mânca în ceremonie este proba cea mare. Asta este atunci în fața feliei de bou și a cleștelui de homar, în care se ghicește dacă un om este capabil să conducă ceea ce presupune că se va conduce.

Când am auzit că se vorbește de soluții de forță mi-am zis:

„Iată un om care nu știe să mănânce.” Prima mișcare este stupidă. Omul suportabil este cel care se reține de la violență. Acea se citește în trăsături, în atitudine, în ceea ce se numește atât de bunele maniere. Curajul însuși constă să difere violența, ce este a conduce și acolo nu se oferă. În final asta este inteligența care intră în joc, inteligența al cărei semn cel mai clar este gestul care refuză s-o ia. Dacă violenței puteau să fie inteligenți, ei ar fi avut tot și ar fi putut tot. Dar cum trebuie să alegi și pentru că recursul la forță este stupid acolo era timp bun că violenții sunt conduși prin negociatori; replicile, întoarcerile, ezitățile, amânările, în cursul acestei victorii inevitabile a acelor care știu să compună ceea ce face urzitul istoriei.

Aceste reflecții îmi veneau cum eu reciteam memoriile faimosului cardinal de Retz, care a fost în timpul său un fel de rege al Parisului. Cum el descria minunat, și în stilul poate cel mai bun care s-a văzut, aceste bononii care mer-geau să combată și să negocieze între Frondă și Curte se pot vedea și se pun succesiv fiecare în locul fiecăruia. Acolo exista pericolul de moarte în vecinătatea Domnului Prințul, eroul care n-avea de loc răbdare; dar de asemenea el era aproape totdeauna păcălit. Cât despre alții, aproape toți bravi, este admirabil de văzut cum raționau ei, admitând, convingând. Acest război civil consta mai întâi în reuniuni și discursuri.

Îar cei care, în loc de a vorbi, ar fi dorit să se arunce și să sfârșească, se aflau imediat paralizați decât bătuți, fără spațiu această mulțime de

buticari, de parlamentari și de cerșetori, unde violența nu făcea decât balansuri. Dar încercați să bateți marea, veți avea ideea de ce poate un brav în afacerile reale, atât de presați, de inerti, de orbi. La ce bun să faci frică dacă oamenii nu pot nici să fugă?

Voi știți care a fost învingătorul. Acesta a fost Mazarin, despre care Retz ne spunea că el iubea atâta negocierea că el nu întrerupea vreodată, chiar cu privire la inamicii săi cei mai declarați. Sau dacă eu vreau să înțeleg puțin acest spirit atât de retras în el însuși, trebuie să reiau ceeace avansam atunci,

să știu că nu există negocierea care întreține spiritul; de unde eu zăresc că acela care a disprețuit-o sfârșește prin a nu ști să negocieze în momentul când sosește inevitabil unde el trebuie s-o trateze. Eu înțeleg că un om abil să aibă oroarea mâ-niei, în el se teme puternic de propria putere; asta-i că a forța el se dezvăță de a pătrunde. Și prin această lege, ascun-să la interior de fiecare, că învingătorul desface propria victorie și stăpânul cade sclav al sclavului. Acest balans mare a dat loc acestei credințe populare că lui Dumnezeu îi place să-i umileas- că pe superbi.

În fapt, dacă se percepe bine forma umană, gestul uman și linia a două gândiri, se observă că superbul este umilit prin însuși gestul său, iar nu mâine dar în momentul unde se dă fericirea puterii. Iar acesta este unul din cele mai frumoase atribute ale omului de a fi astfel pândit de propria sa prostie, care nu-i lipsește niciodată. Nu mergeți să gândiți acum că orice tiran cât de dur n-ar negocia, iar cum printr-o gimnas-tică de adevărata sa putere? Exemplele care vă vin acum din spirit vă vor da să înțelegeți că forța nu reglează nimic. Iar pe această axiomă se fondează dreptul real, sau, pentru a vorbi altfel, Republica reală, singura parte viabilă din nu importă care constituție.

1 august 1934.

NEBUNII

Când eu citesc un oarecare studiu despre nebuni, sau când eu am șansa de a întâlni unul, eu trebuie să șterg mai întâi aparențele teribile sau ridicole, și regăsesc omul. Sau asta nu-i dificil, că s-a considerat destul incoerența și slăbiciunea. Dar propriu omului rațional este de a trece peste câteva feluri de a disprețui aceste improvizații mecanice; acolo el nu face doar atenția. Descartes îndrăznește să spună că prin urmărirea istețimii el se elibera de visările absurde și înfricoșătoare; la cele de mai sus eu nu neg nimic; eu nu zăresc limite la această funcție din poliție a cărei voință exersează aspra corpului; dar eu cred mai curând că Descartes nu dădea prea multă audiență amintirilor din visele sale și că el își refuza mai ales a-și reprezenta lui însuși după arta comediantului; prin acest mijloc el le ștergea; el le lăsa în limbile trezirii, unde ei acceptau nașterea; el se păzea să le dea forma și corpul prin mimică și incantație după metoda celor cu convulsii. Cine nu adoră visele sale n-are visuri. Iar metoda exorcismului caută naivi, dar nu în mod prostesc, ai gesturilor și ai glasurilor care ar putea să șteargă aparițiile.

Revenind deci la nebuni, cu toate că aceste cleветiri nu sunt agreabile de urmărit, eu aș zice că goana mecanică a gândirilor nu este foarte diferită în ele de ceea ce este în fiecare; în ele numai mecanismul domnește în absența suveranului.

Ele nu pot să vrea. Deci cauzele sunt asigurate într-o stare rea a corpului, o otrăvire sau poate fi o descompunere ale anumi-tor aparate nervoase. Mai sus medicii știu mai bine decât mine; dar aceea nu-i duc departe. din contra, eu consider voinței în fiecare, după o experiență care ne este familiară tuturor, eu pot să înțeleg o parte a nebuniei, cea care ne aseamănă; și zăresc chiar mijloacele de a o îngriji.

În toate stări de debilitate mintală, sigur imaginația merge înaintea răului; cum se vede la timizi care se tem de propria lor timiditate, și astfel o dublează.

Oricare ar fi cauzele neputința mentală, sigur că ideea că se face să devină imediat principala a maladiei. Orice boală este pândită de bolnav. Dar nimic nu este atât de teribil ca agitarea spiritului, căci răspunde totdeauna atenției. Cursul normal al inteligenței este total naiv, iar visătorii sunt oameni fericiți. Ei râd de incoerență; ei se amuză de absurd. Ideea periculoasă, este că nu se poate schimba nimic la această comedie

internă. Se crede atunci prinderea amenințării absurdului; se fuge în fața gândirilor. Bolnavul nu îndrăznește să vrea; el nu mai are încredere în el; el se abandonează; el asistă ca un spectator la derularea mecanică a gândurilor sale. Dar toată derula-rea mecanică, cum se vede de vorbăria excesivă, cade îndată în incoerență și absurd. Nu există nimic misterios în aceste divagații. Dacă eu arunc scrisori la întâmplare, cum s-a spus adesea, eu nu voi face *Iliada*; este totul de făcut la fel dacă eu mă las să gândesc după obișnuință, după atitudine și gest, după oboseală, după frământările corpului; asta vor fi scrisorile amestecate. Cum se vede că, în teamă sau în mânie, corpul se agită până la stricarea lui însuși; totodată mișcărilor, care ar fi, care produc gândirile noastre de reîntâlnire, sunt sigur mult mai variate în combinațiile lor; ar trebui deci să ne mirăm mai puțin de o gândire absurdă decât de un gest stângaci. Noi începem totdeauna, după cum cred eu, prin gândiri ridicule, că noi le depășim, că noi uităm; a gândi este chiar ea însăși, a gândi este a conduce gândirile sale, după modelul universului rezistent și al sensului comun. Ori ideea ruinătoare aici este că nu se poate nimic acolo. Ideea binefăcătoare aici, dimpotrivă, este că se poate dacă se vrea. Eu nu spun că această idee ajunge totdeauna; eu spun că fără această idee nu ajunge nimic. Și de acolo vine puterea, adesea înțeleasă rău, predicatori și consolatori de toate credințele, care fac miracole prin înflăcăările lor energice. Mijlocul lor, indirect, era să crezi în Dumnezeu și să-l iubești; ușor, că nu ne vede Dumnezeu.

Dar mijlocul nostru la noi alții, mai puternic și care este de a iubi omul, este mult mai dificil; căci se vede omul.

2 iulie 1921.

NAȘTEREA GÂNDIRILOR NOASTRE

Noi exilăm nebunul. Cel puțin nu exilăm gândirile noastre. Să estimăm cum trebuie ruda. Metafizica a lucrat încă prin aceea, presupunând un spirit străin nouă, un alt aranjament al mecanicii, și în fine o altă lume, pot fi alte lumini și un fel de inspirație sacră. Acesta nu-i decât romanul nebunului. Eu aș fi crezut mai curând că nimic nu este deranjat la nebun; bine mai curând că ce s-a deranjat în el ca în noi, nu este aranjat în el, sau numai nu este subordonat nici disprețului. Ne-bunul este un om care estimează egal toate ideile care-i vin; în loc ca omul sănătos nu dă mai multă atenție zborului gândurilor decât zborului muștelor.

Absurdul este legea nașterilor tuturor gândurilor noastre; căci ele nasc sensuri și ridică amintiri ca ploile de praf. Eu ridic ochii, eu văd o stea, eu gândesc la *Crinul din vale* / *Lys dans la Vallee*, eu mă gândesc la vară, la seceriș, la beție, și astfel în continuare. Aceste legături imediate sunt toate la fel de absurde ca ultima pe care am citat-o. Asta nu-i decât o greșală a limbii; iar altele nu sunt decât ciocniri, sărituri, alunecări ale spiritelor animale sau cum se va dori să se spună. Astea-s toate calambururi, sau un lucru ca acela. Corpul nostru, lovit din toate părțile, rezonază ciudat; căci lucrurile care sunt legate în noi prin tradiție n-au comun alt raport mai rezonabil. Cum se vede prin experiența în nefericitul de câine al lui Pawlow, pe care l-au format ușor să secreteze sucul său gastric la vederea unui foc verde, sau bine a unui foc roșu; este suficient ca focul lui să-i fie arătat de mai multe ori în același timp decât carnea.

Sau fiziologul nu va inventa legături mai ciudate decât cele pe care ni le furnizează universul în orice moment. Descartes plăcea femeile sașii; asta pentru că în copilăria sa se împrietenise cu o fetiță care avea acest defect. Iar cum spune filozoful, ajunge un vierme odată în salata noastră pentru a ne pune la bănuială de orice salată.

Despre astfel de legături sunt scrânteli de discutat la propriu. Ele devin rezonabile dacă se cuprind în cauză, care nu este nul rezonabilă. Astfel s-ar vindeca prin considerarea universului care, după o istorisire celebră, arunca în aceeași zi și în aceeași maree, fără altă explicație, o broască țestoasă uriașă și un misionar la sălbăticii prea puțin subtili. Ei au suferit, după aceeași istorisire, pentru că broasca țestoasă și misionarul erau din același complot. Cum se poate spune că sălbăticii nu gândesc ca noi. Toate comploturile pe care le presupunem noi au aceeași origine proastă;

astea-s mereu broasca țestoasă și misio-narul. Pe scurt toate gândirile noastre sunt nebune. Iar cele mai puțin nebune sunt plusul. Căci, dacă hazardul de cuvinte mă învață că pământul se învârtește, eu aș crede mai rău că mișcarea rotește întregul cer Necaz pentru cei care primesc adevărul fără să-l fi făcut. Descartes, singur, a avut ideea să refuze totul, chiar și adevărul. Apoi s-a pus să socotească unu, doi, trei, și restul, ordine care sigur nu ne vor fi sigur aruncate prin univers; căci nu s-au văzut oi care se oferă mai întâi unu, apoi doi, apoi trei. Mulțimile apar dar nu prin numere.

Iar Descartes a fost singular dar universal. Fiecare, dacă vrea, va găsi pe fratele său omul; dar el trebuie să-l caute și să se îndoiască; iar asta-i că nebunul nu știe s-o facă. Astfel el este în gândirile sale cum suntem noi în visele sau visările noastre, cum suntem noi la debutul gândirilor noastre cele mai mici. Căci eu sunt foarte nebun în visele mele; acolo eu nu-mai râd. Iar prin aceeași mecanică eu sunt superstițios în esență; acolo eu numai râd. Eu nu mă iau după oracole. Toate popoarele au ținut nebunii pentru oraculare. În ce există acolo adevăr; căci nebunii știu hazardurile universului și nu știu nimic altceva; iar cum nu se alege, ei pot să protesteze bine un anumit lucru important pe care rațiunea noastră l-a neglijat. Dar nebunul nu știe că el știe acel lucru; acesta este un indicator al furtunilor, al tuturor furtunilor; iar acest aparat ca și zborul păsărilor, sensibilitățile tuturor victimelor și lucruri de acest gen, au părut mai puțin utile decât termometrele, care nu spun decât un lucru.

Înțeleptul îl alege pe om în nebun, și-l refuză pe nebun. Exemplu, în *David Copperfield*, această mătușă care l-a ales un Monsieur Dick (Domnul Dick), și-l consultă în toate chestiunile de bun simț, fără a se gândi că el este nebun, ce ar fi considerat dimpotrivă psihiatrul, care are nevoie, cum se zice de subiecți. Dar, prin comerț, psihiatrul slăbește el însuși;

În timp ce buna mătușă se răsfăță din aceeași cupă de propria decizie. Fericit cel care recunoaște marea familie de imbecili și de nebuni. Acela știe să gândească.

4 mai 1933.

VIRTUȚILE SPIRITULUI

Puterea Marei Prese, eu n-o cred. Un jurnal exprimă pe aceia care-l citesc și aceia care-l iubesc. Iar scriitorul el însuși, în declamațiile sale, este natural și sincer cum sunt lectorii săi. Lectorii săi l-au ales, iar el și-a ales lectorii. Este fals că un scriitor susține nu importă ce partid care-l va plăti bine. Chestiunea nu se pune astfel. Pentru același preț un director de jurnal va găsi un cronicar de bună credință. Examinați puțin presa mică unde se formează tinerii; el se arată thomiști puri, regaliști puri, moderați puri, radicali puri, comuniști puri. ceeace au toți comun este că ei sunt toți plătiți rău. Dar asta este prea puțin a zice; ei nu sunt plătiți pentru tot. În această rezervă, în acest heleșteu dintre scriitori, milionarul va păcătui cu un trădător de sedus, ci un fidel. Îar pentru acest jurnal mare? Pentru un public care așteaptă să i se spună ce gândește el, mai bine decât să n-o spună lui însuși; încă mai bine un jurnal care va traduce dispoziția, invectivele, înjurăturile cititorului într-un limbaj care va părea nobil, imparțial, coerent. Fără acest acord cu mulțimea de necunoscuți, jurnalul moare. Dacă un oarecare acționar mare ia pute-rea printr-o lovitură de Stat și schimbă politica puțin câte puțin, alegând alți scriitori, atunci publicul se va schimba de aseme-nea; să ne înțelegem; eu vreau să spun că jurnalul va pierde cititori dar va câștiga alții. Dar eu n-am văzut vreodată că opinia oamenilor se schimbă mai ușor ca forma nasului lor.

Îmi vor nega aceea toată. Să mi se explice deci pentru ce există acolo atâția radicali, atunci când există atât de puține jurnale radicale. Dacă presa mare ar putea un oarecare lucru, s-ar vedea schimbări mari. Unii le-au sperat; dar degeaba; cetățenii își păstrează propria culoare. Războiul sigur era mai convingător decât un jurnal. Dar el a omorât mulți oameni, dar n-a schimbat nici unul. Un jurnal nu poate schimba o opinie; un discurs nu.

Să luminezi un om, să-l civilizezi, să-l mărești, să-l mlădiezi de spirit, aceea se poate face dar prin mijloace deviate și pe dru- muri lungi. Toate marile opere servesc acolo. Orbi ca statuile ele nu-l înfricoșează pe om; în loc de asta ar trebui să știe că oratorul și predicatorul n-au convertit niciodată pe nimeni.

Aproape toți merg acolo să fie confirmați; dar eu am remar-cat încă alt lucru, se poate să fie plăcut un orator și să nu se ia niciuna din ideile sale. Nu importă care om simte poanta probei, dar parează lovitura foarte atent.

Eu admir această se- curitate a gânditorului. El nu se lasă vreodată împins nici presat. Aceeași o fac incontestabilii, se știe încă îi pun de o parte. Aș merge până la a spune că un argument este puternic, mai bine de asemenea se vede să vină; se face surd în acel punct. Se așteaptă ce a venit să caute; oratorul își amintește despre ce; el lansează cuvintele așteptate; el își regăsește amicii.

Eu am disputat contra oamenilor pe care-i iubeam; eu am putut să-i rănesc, nu să-i zgudui. Între natura lor sensibilă, toată fră-țească, și înălțimea spiritului lor, mereu gata de acrobații, eu cunoșteam și exploram regiunea opiniilor lor mereu cu platoșă. Eu m-am rotit în jur; n-am intrat acolo. Pentru ce m-am sim- țit mirat? Eu eram și sunt același. Teza regalistă, eu o înțeleg.

Teza fascistă, eu o înțeleg. Eu nu mă păzesc nici de una nici de alta. Platon este unul dintre rarii autori cărora ader din toate suprafețele mele. Dacă revin la ironiile lui feroce contra democrației, eu încetez să ader; eu ocolesc, de asemenea prudent ca navigatorul care zărește o stâncă ascuțită. Când acest pasaj periculos este depășit, din nou am toată încrederea. Această constanță este prețioasă. Căci înaltul spirit ne-ar face să greșim aici și acolo; se vede din aceste focuri nebune. Din fericire opiniile sunt legate. Când se anunță scandalurile și surprizele, fiecare revede dintr-o privire pozițiile sale și jură abținerea. Și chiar acela este o marcă de judecată mare; căci bunul simț avertizează să nu se lase împins și vânat de la o opinie la alta, cum se vânează animalele de la o pajiște la alta. Fiecare se onorează să-și fie fidel. Ce semnifică asta? Aceea semnifică o frumoasă partidă a gândurilor noastre este cea voită, și pentru care a jurat.

Iar prin contrast, se remarcă faptul gândirilor forțate care nu sunt mereu decât mâinii. Asta pentru că fiecare refuză să se schimbe la somație. Totdeauna persecuțiile au confirmat religiile.

Sigur asta nu-i în momentul când o gândire este periculoasă că s-ar putea desprinde cu onoare. Atunci se amână adevărul.

Atunci trebuie mereu așteptată o surpriză și o cursă din acest vast și imens adevăr; în loc de menținerea libertății și fidelității, una purtând-o pe alta, sunt virtuțile spiritului.

1 iulie 1935.

FANTOMELE

Inconștientul, eu nu pot să vă spun dacă acesta este un lucru adevărat sau fals. În rest acolo există răspuns pentru toate; dar eu fug de polemici. Această idee a inconștientului, atât de lăudată și atât de bine vândută, eu nu fac nimic; acolo eu nu sunt niciodată condus natural; când eu am vrut s-o folosesc, să mă pun la modă, ea n-a luat nimic de la om, n-a clarificat nimic. Interiorul omului, și acest gen de gândire care pretinde să treacă de lume, iată o ficțiune de literatură. Un om care nu pătrunde nu este furnizat cu propriile sale idei; mai curând el n-are idei; el doarme. Dacă el visează, acesta este universul exterior care îl atacă prin câteva laturi; asta este că el începe să perceapă. Omul gândind, după mine, este omul în mișcare; ceeace îl păzește în el, asta nu-i decât gândire. Nimic nu se conservă mai puțin, nimic nu durează mai puțin decât o gândire. Eu înțeleg bine că un om pretinde că gândește pentru el singur și închizând ochii; dar mereu eu n-aș crede nimic. Omul gândește după gestul său, eu aud după dispoziția și mișcarea corpului său chiar în acel moment, iar de asemenea după faptele care acționează acum asupra sa. Dacă el închide mai întâi pumnii, iată-l în mânie; dacă el întinde mâna și surâde, iată-l amical și conciliant. El zărește o fantomă și fuge, cum a făcut Massena găsim o statuie de marmură pe o scară; percepția sa este a unui om care fuge, așezată rău atunci pentru a judeca fantoma. Circum – stanța face mult, dispunând corpul nostru; o scară invită la fuga precipitată, iar eu țin că un om care urcă are alte idei decât un care coboară. Frigul la picioare schimbă visele noas-tre. Un cântec de pasăre sau strigătul unui vânzător de haine mă aruncă în altă gândire. Un soldat care salută respectă.

Peruca dă imediat pe magistratul serios; coafura și egreta șterg tot ce-i serios într-o femeie gătită pentru bal; gândiți-vă la el cu părul lui atârând pentru cameră, el va gândi de altă manieră. Și eu am observat adesea cum primul sunet al vocii dacă el este pus rău, antrenează dispoziția și chiar ideile.

Toate aceste fantezii sunt noi în fiecare și mereu noi; nimeni n-are de două ori aceeași amintire, deși fiecare o pretinde și nimeni nu regăsește o idee strălucitoare, dacă n-a fixat-o prin scriere. Dacă doriți să prindeți animalul gândind în poeziile sale reale atât de des imprevizibile, mereu instabile, priviți mâinile sale, priviți-l ce face, dacă este așezat sau ridicat, ce unealtă ține el, dacă barba sa este făcută, dacă are o șapcă sau o bonetă de noapte.

Dar la ce servește al treilea personaj? Ce este această umbră care gândește în spatele gânditorului? Cine este această figură tristă care împinge înaintea o idee veche de conservat? Ce este această amintire care rămâne în culise și care susține rolul de sufleur cum sufleurul susține actorul? Ce este această conversație din invizibil? Este să-l facă să tremure pe, Maeter-linck, voi abuzați; asta nu-i o fantomă care vorbește în spatele acestui fotoliu, ci o procesiune de fantome; acolo-i un inconștient din inconștient; dar eu întâi mă distrez o clipă mai apoi mă plictisesc să aștept mereu câte ceva care nu se vede niciodată.

Eroii lui Shakespeare sunt dintr-o stofă mai solidă, formând naiv ideea lor în pumnul lor; toate în acel moment; toate improvi- zând noi, poeți ei înșiși. Cassius, Hamlet, trag spada, iar gândirea lor tresaltă. Othello întinde mâinile sale puternice, iar siguranța se termină în el, cum s-ar desface din strânsoare se eliberează. Dar nu vă imaginați că un alt Othello i-a vorbit la ureche. Maurul este suficient în structura sa puternică; iar gândurile pe care le formează, de asemenea puternice.

Amintirea este acțiune, discurs, percepție. Scurt interiorul omului nu explică nici odată nimic din ceea ce zice, nici din ceea ce face. Ce exprimă teatrul care etalează gestul și situația în sensul ca cuvântul să rezulte; iar cea mai frumoasă invenție a teatrului este monologul, unde această descoperire de sine se face prin mișcare. Astfel orice suflet este sub ochii spectato-rului.

Nu este nevoie de a presupune oarecare idee slabă care revine din fondul nopții; lumea este destul de mare; iar omul gândind parcursul, face din fiecare lucru zeu și destin. Dar deci cine a inventat de a locui gândirea omului în om? El înalță capul în noapte; el vede steaua sa, iar asta-i gândirea sa.

23 septembrie 1921.

PSIHOLOGII

Eram dus să gândesc despre Soviete, și la onorabilul efort de a aranja totul prin rațiune. Ei nu pot face altfel, ei sunt angajați; dar cunoașterea naturii umane este plină de capcane.

Se știe că divorțul este atât de facil acolo jos, ca și cum acolo n-ar fi fost căsătorie; de unde grija copiilor recade Statului. Un oarecare spunea:

„Asta-i a reveni la iubirea liberă.” Dar, reflectând acolo deasupra, aş spune căsătoria astfel temperată prin divorț, era bine dedesubtul iubirii libere.

Căci iubirea liberă nu începe prin gândirea la ruptură; ea n-a omorât mai întâi speranța. În loc ca, dacă legea și moravurile anunță divorțul ca probabil, nu se mai poate face ca divorțul să nu fie în gândirea începutului; iar asta-i să omori iubirea; căci iubirea care gândește că va sfârși nu este iubire.

Dar, se spune, dacă natura umană este astfel făcută, ce putem noi acolo? Eu întreb atunci dacă ea este astfel făcută și cum se știe. Se va seziza prin acest exemplu pericolul de a legife-ra științific. Știința psihologică și știința medicală luate ambele n-au să-mi ofere aici decât prejudecăți, fondate principial pe studiul nebunilor, instabililor, triștilor, și în sumă a acelora care nu se pot conduce. Orice sentiment are eclipse și puncte de oboseală; dar a ști dacă omul este mai adevărat în aceste momente decât contrariul în victoriile sale de bucurie și reprizele, asta-i ceeace nu-i prea ușor.

Spinoza ar fi dat ca o axiomă, după maniera sa primitivă că slăbiciunea și tristețea nu sunt punctele noastre de forță, și că acesta-i fericitul care este normal, convenit să dea regula.

Această gândire viguroasă uimește; gândirea uimește; psihologii și medicii au neîncredere în această gândire; ei au început să divorțeze de asta. Ei observă și foarte bine, la ce ajunge omul când este lăsat să alunece.

Ei spun că omul este astfel făcut; eu aş zice mai curând că omul este astfel desfăcut. Maladia nu este regula. Când s-ar observa de nouă ori din zece, ea n-ar fi fost mereu regulă.

Dacă majoritatea oamenilor ar fi mutilați printr-un război mai rău decât toate războaiele, asta nu l-ar fi schimbat pe om.

Nu s-ar putea defini omul prin această ploaie de circumstanțe care nu încetează de a-l diminua și-n final l-ar elimina.

Dar aici unde psihologia apare ca cea mai periculoasă dintre științe. Cât de mulți oameni să fie mutilați, asta nu-i schimbă pe cei care nu sunt. În loc ca în ordinea sentimentelor, ceea ce se crede este imediat adevărat. Dacă veți scrie în lege că iubirea este o iluzie de scurtă durată, aia se va înscrie în gândiri; că acolo nu-i nimic mai ușor decât a gândi rău de sine; asta-i panta, șocul lucrurilor nu stă să ne oprească de a ne purta acolo. Descurajarea se prinde prin convingere. Dacă veți repeta unui elefant că este prost, el va fi prost; iar eu nu știu dacă un om hotărât ar rezista mult timp la o conspirație de a-l judeca prost. Și dacă eu îl anihilez prin acest mijloc, el ar fi mai adevărat el decât dacă contrar eu îi deschid credit și încredere?

Nu importă ce educator, dacă el știe numai meseria, ar avea a spune acolo deasupra. Iar dacă un spirit liber se află în neîncredere în fața acestor idei, pe care n-are obiceiul desconsiderării, că îl citește pe Comte. Iată un cap tare, un spirit pozitiv dac-ar fi, un om care știe ce este metoda, experiența, și face; dar singurul de asemenea pe cât știu, printre incredulii care se pă - zește de utopie. De asemenea el are înamici ciudați pe care-i voia amici; și în revanșă el are amici ciudați. Și ce importă?

Acela nu s-a schimbat mereu o singură linie a admirabilelor lui lucrări.

N-asultați deci ce se zice de el, dar nu-l credeți decât pe el. Sigur acest geniu frumos a cunoscut iubirea și astfel el a putut să spună că sentimentele altruiste sunt prin ele însele delicioase. Dar greșit de a fi bine asigurat de acela, se trece alături de idee.

Se legiferează rău și se obține contrariul efectului căutat; trebuie un fel de îndrăzneală de a cunoaște omul.

Acolo trebuie să te încrezi și să reglezi căsătoria după iubire.

22 februarie 1930.

PERSPECTIVELE FALSE ALE PROGRESULUI

Gorki povestește, în Amintiri din copilărie, cum a fost biciuit de bunicul său. În cărțile cu imagini care mi-au amuzat primii ani, se vedea trecând tata Fouettard, cu pachet de nuiiele sub braț; dar asta nu era în ochii mei decât o metaforă, cum sunt, în tabloul celebru, justiția și răzbunarea cerească urmărind crima.

Eu n-am subtilizat niciodată în gândire acest pachet de nuiiele; eu n-am extras niciodată vreo nuia de răchită mlădiată cu apă, proprie să taie din prima lovitură pielea delicată a unui copil; chiar mai puțin bine eu aș fi putut imagina cele cincizeci de lovituri care puteau să urmeze.

Acest tata Fouettard reprezenta totuși un lucru, iar nuielile sale erau aproape ca fasciculele și securile din ornamentele noastre; astea nu sunt decât embleme; dar sunt de asemenea mărturii. A fost un când puterea se sprijinea pe securi, fără nici o metaforă. Acolo a fost un timp când copiii erau biciuiți până la sânge. Copilăria lui Gorki întârzia numai un secol față de al nostru.

Locke, pe care pedagogii îl citesc încă, eu nu știu pentru ce, nu cunoștea alt mijloc decât biciuirea pentru a corija copilul mincinos.

Asta nu-i că oamni s-au schimbat mult. Veți vedea în Gorki, întorcând aceste pagini triste că acest bunic care-și biciuia atât de crud nepotul, nu era totuși o brută insensibilă. În rest sunt încă și copii care primesc lovituri; războiul, de asemenea, a făcut să se vadă că securea și nuielile pot încă să coboare din cerul metaforelor, și să regleze obișnuit acțiunile noastre.

Dar asta-i convulsie; nu mai este instituție. Nu se mai biciuiește sâmbăta; trebuie să fie crime atroce pentru ca securea să detașeze nuiiele.

Totuși ordinea este asigurată, în națiune și în familii, la fel de bine și chiar mai bine decât altădată.

Orice argument tras dintr-o practică și comună este slabă. Se raționează că dacă robia, tortura, biciuirea, războiul erau mijloace cărora oamenii sunt arestați pentru că ei nu puteau altfel să asigure ordinea.

„Faceți voi mai bine? Această idee este înrudită cu visările universale conținând o epocă de aur, cae ar fi precedat perioadele cunoscute din istorie. Aceste credințe naive au ele însele sursa în cultul morților, care cândva, acum și totdeauna, conservă amintirea celor mai bune și purificate virtuți; iar acest cult al morților are la sfârșit faptul a fi adevăratul tip uman; dar de altă parte el ne înșeală lăsându-ne să credem că cei vechi, în viața lor reală, valorau mai mult decât noi

Această perspectivă răsturnată ne va înșela totdeauna în primul moment. Asta-i pentru că reacționat energic printr-o meditație urmată pe istoria reală a umanității. Istoria reală constă mereu în a judeca trecutul după noi. Iar noi trebuie să știm cum reacționăm noi în timpuri dificile. Când burghezii din Paris au început să bâzâie un stup, în timpul întreprinderilor faimosului cardinal din Retz, în torturi, simplu se ocupau de afacerile lor aproape fără reflecție; când ei treceau la acțiune, era mereu sub mare emoție ca frica sau mila. Rezultatele speriau, dar ei nu erau speriați, fiecare ieșea din afaceri, din clipă în clipă, și cum puteau ei, iar în mulțime, asta se traducea prin efecte de comprimare, sau șocuri teribile. Convulsia a fost mereu prima în-cercare; ea este încă în fiecare din noi. Ce este dictat mai întâi de piept, prin picioare și mâini, este mereu cel mai violent, cel mai stângaci, cel mai puțin eficient al gesturilor. Iar, în această lume umană, contagiunea este atât de promptă că acțiunea cea mai nebună

Cheamă imediat o ripostă de aceeași calitate. Violența răspunde la violență și cruzimea la cruzime.

Se poate spune că, în ordin uman, că cele mai mari erori produc imediat propria lor justificare. Astfel că oamenii încearcă mai întâi cel mai rău, cel mai complicat, cel mai dificil.

Ca cel care urcă pe cal; el face mai întâi tot ce face el ca să cadă.

28 octombrie 1921.

DOUĂ MORȚI

Boala umilă ca pasiunea și prin aceleași cauze. Îmi pare atunci că propria mea ființă se întoarce contra mea. Că eu am febră, sau că timiditatea ascunde cuvintele mele, sau că frica mă apucă de abdomen, îmi pare că eu mor la mine însumi. O rebeliune se ridică, și părțile refuză să asculte. Se face o schismă în această unitate frumoasă, unde crimeurul, gimnastul, alergătorul, sunt atât de falnici. Acest mort lucrează în noi. Prin vârstă el s-a stabilit; el va triumfa. Și potrivit omul viguros și fără frică se cunoaște nemuritor, iar pericolul exterior, vulcan, tigru, obus, îl omoară fără a-l dezonora. Acolo ar fi fost deci doi morți, iar unul ne-a salvat de celălalt.

Împingând această idee, eu înțeleg puțin pe Nemuritorul din *Iliada* care-i dă întâlnire morții. Celălalt nu-i divizat contra lui însuși; el se posedă tot. Asta-i sabia care-l întrerupe în momentul când el este cel mai asigurat de propria sa viață. Astfel distrus de o cauză exterioară, el este asigurat că nu va muri.

Hercule nu se teme nici de animal nici de om, nici poate de orice zeu; dar o pasiune mizerabilă îl face să piară prin propriile sale forțe divizate; iar atunci a auzit plângerea lui Hercule.

Cum tinerețea se aruncă cu ușurință în pericole, în sălbăticiii, în război s-a văzut, se vede, se va vedea. S-ar putea aproape înțelege după aceste două morți, din care una este simțită crunt în corpul însuși, iar un viciu inerent, în loc ca altul putea numai să ne suprimă, fără ca mereu să ne diminueze în fața noastră înșine. Iar mereu viața echilibrată, exersată, promptă, suplă, puternică pentru sine exclude din gândirile noastre moartea și frica împreună, ca atracția riscului faptul văzut. Este de asemenea adevărat că, omul când este rupt, acolo gemând și bolnav, și umilit pentru zile lungi. Eroul *Iliadei* a terminat rănit; asta era regula acestui teribil joc; era o garanție contra altei morți. Trebuie convenit că un război unde toate rănile pe câmpie mortale ar fi mai puțină frică decât războiul nostru inuman, care se zice uman.

Totodată înaintea experienței, adică la plecare, acolo nu era frică ce ar putea reține tinerii. Nimic nu poate face ca ei se simt invincibili și nemuritori. Asta este momentul periculos pentru pace, iar care va fi mereu.

Contra la ce eu găsesc resurse în Spinoza, singurul care ar fi judecat orice om nemuritor prin sine și orice moarte exterioară. Căci, zice el, dacă acolo ar exista vreun principiu al morții în orice om viu, iar prin însăși viața sa, el n-ar trăi un moment.

El nu poate deci muri decât printr-o cauză exterioară, iar febra lui este la fel de străină ca obuzul. Este mereu un șoc sau o frecare exterioară care uzează sau distruge. De unde se poate îmbrățișa, din aceeași vedere, extrema fragilitate și extrema soliditate a omului. Totul depinde de cauza exterioară; și este evident că sunt cauze care depășesc infinit puterea noastră. O țigla l-a omorât pe Pyrrhus.

Dar în revanșă și este reconfortant să știm și chiar să simțim că corpul uman, dacă nu este atins de moarte prin cauză exterioară, folosește imediat toate forțele sale să se vindece.

Este minunat, și este obișnuit, că o tăietură se recoase ea însăși și foarte repede, dacă inamicul invizibil nu este acolo. Prin aceste remarcă noi ne-am reconciliat cu noi înșine.

Acest remediu este bun de asemenea pentru pasiuni, care, zice filozoful nostru, rezultă mereu dintr-un șoc al lumii, pe care propria noastră sănătate se angajează imediat s-o vindece, dacă noi nu mergem contra. Sigur cel mai mare rău al pasiunilor este că noi le judecăm incurabile, raportându-le la un oarecare viciu al naturii noastre.

Imediat ce le judecăm străine, cum sunt ele, noi începem să ne vindecăm.

Dacă eu urc din nou de la doctrină până la omul din *Iliada*, eu văd că el se înșală și că un rom nu diferă atât de o lovitură de sabie. Asta nu-i decât o lovitură de frig și care va doborî ma mult decât face sabia. Mirajul luptelor nu este decât un miraj. Toată viața este luptă, curajul este mereu același și este mai frumos să trăiești decât să mori. Asta-i ce exprimă altă epopee *Odisea* unde curajul nu-și propune mereu să moară ci să trăiască cu toate vânturile și praful și conjurațiile zeilor. Curajul de a trăi este mai rar decât de a muri.

1 mai 1933.

LXXXVI

EXISTENȚA

Se povestește că Hegel, în fața munților, a spus numai: „Asta-i astfel.” Eu nu cred că el a regăsit în urmarea acestei idei severe despre existență, care în acel moment lui i-a apărut în puritatea sa.

Acest poet căuta spiritul peste tot, cum a spus el., de a duce la bine un fel de theodicee. Asta că acest puternic geniu a dus atât de departe, noi o încercăm bine, noi o încercăm toți. Noi vrem să credem că existența poate fi justificată; de asemenea noi îi facem reproș acestei pietre care cade și care n-are puncte de vedere, la această ploaie care cade care n-are puncte de vedere.

Iunie ne este un zeu subordonat, care obligații față de noi.

„Asta-i că Dumnezeu este supărat,” zise preotul. Dar cum să-l prinzi pentru o pedeapsă, sau numai pentru un avertisment, această distribuție oarbă de ploaie, de vânt și de soare?

Elementele sunt scuturate; ele se freacă și se ciocnesc; vârtej și furtu- nă aici limpezeală acolo. Nu căutați un sens acestor mișcări elementare. Ele dansează cum dansează ele; asta-i la noi de a ne aranja; la noi de a acolo sus proiectele noastre și bărcile noastre.

Spectacolul munților dă oarecare idee a faptului executat, prin această masă care trebuie ocolită. Dar această imobilitate ne înșală încă.

Acolo noi ne familiarizăm; și cu forța gândirii că astfel este, noi credem că înțelegem că n-ar putea fi altfel; aceste mase proptite au un fel de constanță; noi le preluăm drept indivizi; ele nu sunt decât adunate; fiecare obstacol și fiecare grăunte de nisip este lovit de orice, se așează unde poate și acolo nu mai rămâne nimic.

Totodată trebuie să aruncăm ochii pe o durată lungă pentru a ajunge să vedem pe larg munții. Voinicii ne înșală mereu printr-un fel de înfățișare pe care ne-o arată oferă. Cel care nu vede decât pă- mântul este supeștișos; el caută un oarecare sens în aceste forme care persistă. Iar fluviul curge mereu în același sens. Dacă se dorește formarea unei despre existența pură, asta-i marea care trebuie văzută. Aici o formă o șterge pe alta; o clipă o șterge pe alta.

S-ar dori vorbirea cu valul, dar deja el nu mai este; toată aceea se scutură și nu țintește nimic.

Fiecare picătură este împinsă aici și acolo; iar picăturile sunt făcute din picături; nu cercetați după vinovați. Aci este câmpul iresponsabilului. Fiecare parte nu nu trimite altora fără un centru.

„*Zgomotul liniștei asemănătoare*„; astfel vorbește poetul despre timp aici. Cântăriți aceste vorbe dacă puteți. Omul a înțeles în fine deci murmurul care nu spune nimic?

Acolo el are timp frumos pe care omul l-a înțeles. Marinarul crede după secole în acest lucru care nu vrea nimic, care nu știe nimic, care se sprijină de el însuși fără sfârșit. Țăranul este timid alături; el se teme că el speră. Marinarul a judecat această masă fluidă, evident fără proiect și fără memorie; și pentru că nu poate spera nimic de la ea, atunci nu contează decât pe el însuși.

„El avea un tun triplu în jurul inimii acela care se încredința mării, el și barca sa„; astfel vorbește poetul latin; dar această remarcă este a unui țăran. Din potrivă îndrăzneala trebuia să se nască pe această margine a flotelor, căci se vede clar, destul pentru a vedea că acolo nu-i nimic de văzut; această totală indiferență dă încrederea, pentru că, în fața acestei agitații care nouă nu ne vrea nici nici rău nici bine, ideea fatalității se găsește stearsă.

Formele terestre reglează înaintarea ceea ce noi putem face, de unde această viață păgână, altfel spus țărănească, care se mișcă permis și apărât. Marea ne revelează un alt gen de lege, instrumentul și mijlocul pentru îndrăzneț. De unde trebuie să renenim și să judecăm, solid sau nu, această întindere fără sfârșit al existenței, existență care nu este nici perfectă nici imperfectă, care nu ne iubește, care nu ne urăște cre este numai mecanică, iar prin aceea că-i de condus atâta cât să prindă orbul jocul. Este foarte remarcabil că în final fizica lichidelor a explicat solidele și a servit să desfacă această față imuabilă și înșelătoare care fac să se vadă lucrurile pământului. În plus omul întinde acest cerc al existenței pure, în plus îl apropie de el însuși, până a-l vedea circular în această lume umană și în propria viață, de asemenea în plus el este tare.

12 iunie 1926.

ASTRONOMIE

Dacă tu vrei să observi, reține această mână care vrea să te prindă. Căci nu este dificil să schimbi obiectul; iar noi vedem că în neamurile cele mai înapoiate, meseriile apropie adesea perfecți-unea; dar nu este același lucru de a ști să înfigi săgeata la țintă și să știi ce este un arc. De asemenea nu este același lucru de a ști să împuști vânatul și să știi că acesta nu-i decât un animal. Asta-i că tu poți s-o schimbi, tu îl cunoști rău. Dacă tu ești politician, tu nu vei cunoaște oamenii; iar tu seduci mult femeile, dar tu nu le vei cunoaște.

Astfel noi vedem că un sălbatic poate fi abil să captureze lucruri, animale și oameni, să conserveze în același timp cele mai false care se referă la acest spectacol al naturii, care-i este totuși atât de familiar.

Dar considerați o abatere stranie a istoriei umane; meseriile, de vânător, de pescar, de bucătar, de șef, n-au instruit niciodată pe nimeni, în timp ce meseria de astrolog a aruncat omul pe căile adevăratei științe, a adevăratei înțelepciuni și a adevăratei puteri. Pentru ce? Pentru că această curiozitate plină de pasiune nu putea aici să conducă cu apucarea cu mâinile sale pentru a supune și a schimba. Astele erau evident în afara aprecierilor noastre; astfel spectacolul cerului ne-a învățat bine spectacolul cerului fără noi. Iar astrologul a devenit astronom, bine împotriva voinței lui. Aici calculul s-a dezvoltat fără ca mâna să poată fi pusă pe obiect.

Aici succesul nu mai depindea de a ști să faci, ci numai de a ști să gândești; căci trebuie el trebuie să aștepte revenirea lunii; iar nerăbdarea noastră nu face ca soarele să urce din nou mai repede. Pasiunile se străduiesc, iar natura se arată. Fără acest puternic inte-res pe care el l-a atașat astrelor și anotimpurilor, cum ar fi putut ca omul să învețe răbdarea?

Din aproape în aproape, spiritual astronomic a redresat toate noile cercetări, exersându-ne să ghicim în loc să facem.

Fizica este născută de astronomie, nu de industrie. Chimia este născută de fizică, nu de bucătărie. Biologia este născută de fizică și de chimie., nu de capturarea sau dresura animalelor; iar sociologia se va naște din biologie, iar în realitate din astronomie. Nu este datorată hazardului că un politehnician este mai întâi geome- tru; dar asta nu-i fără risc nu mai mult

că el conduce prea repede ucenicia sa astronomică; căci el ar putea să devină un manipulant de lucruri, după cum acești fierari africani, care fac cele mai bune cuți- te dar nu știu nimic. Tu deci cel care vrei să știi, fii mai întâi astronom, iar restul astronom prin răbdare, eu aș zice chiar prin respect. Iar atâta cât poți, consideră toate lucrurile astronomic; astfel este vechiul sens al cuvântului a considera; da, astronomic, acești oameni, acest război și această pace; și însuși câinele tău; fără ca tu să-l înțelegi, când el îl ascultă, aproape la fel de bine că înțelege că tu l-ai chemat.

30 aprilie 1922.

LXXXVIII

RAȚIUNE

Eu am conceput un vânător care, plecând de dimineață, a zărit semnele pe care el le crede contrare, a revenit imediat la colțul focului său. Un vânt sigur, un teren prea înmuiat, nu trebuie mai mult. Adesea aspectul câinilor decide totul; maniera lor de a adulmeca, de a se înfășura, de a se scutura este un semn suficient uneori pentru un vânător țăran, care are alegerea orei și că-ruia nu-i lipsesc alte lucrări. Zborul și perturbația păsărilor cum sunt corbii și gaițele anunță că pacea pădurii a fost deranjată deja de câte unul. Căderea frunzelor ajunge pentru a pune tot vânatul în alarmă. Pescarii cunosc de asemenea aceste semne, și adesea inexplicabile. Culoarea și reflexul apei indică adesea poziția bună și pe cea rea. Cei care au pândit racii că acum sunt orele favorabile. Uneori oamenii dibaci înțeleg prin cauze, alteori nu. Și întrucât circumstanțele participă toate, natural a se percepe împreună, și, mai bine, de gustat și mirosit după amestecul lor. Asta să se încredințeze presimțirii, iar această metodă este naturală.

Ea păcătuiește totuși în ceea ce omul care prezice evenimentul face el însuși parte din eveniment, ca urmare prezicerea devine cauză. El trebuie să meargă până la a zice că o prezicere este uneori verificată de acela care singur crede în ea. De exemplu un vânător care, pentru că el ar fi văzut un corb la stânga, își zicea:

„Eu nu voi omorî astăzi. și imediat intra acasă, dacă el se înșală, cine îl va dezvinovăți? Remarcați că această experiență nu este numai negativă. De fiecare dată când el reîntră la el în fața aceluiaș semn, înscriind în memoria sa semnul și tristețea împreună; astfel din an în an, el va deveni mai credul, și chiar până la fanatism, eu vreau să spun că el ar considera ca un fel de injurie încercarea de un altul care va încerca să se distreze de semn; și în consecință dacă altul reușește, lui îi va fi ridicol. Asta-i o mișcare naturală de a împiedica, prin amenințare și chiar prin violență, orice experiență contra-i că este crezută. De abia se cutează a se măsura puterea unei idei false.

Dar să-l urmărim pe cel care încearcă contra semnului, și care îl știe.

Eu sunt asigurat că el va încerca rău. Fie că el ezită, fie că el depășește ezitarea prin mânie, el nu va avea mereu această supunere a fericirii, care face s-o evite, că o scurtează bine, că o ochiește bine. Cel mai mic eșec va fi încă un semn.

Să se presupună acum un șef acționând contra unei predicții, în care el nu vrea să creadă, dar la care el nu vrea să creadă, dar la care cei pe care el contează cred deja un pic. Care șef va îndrazni? Care șef, dacă el îndraznește, va fi el însuși și tot întregul în propriul său serviciu? De câte ori ar fi ajuns el, în lucrurile umane, la care profetul din nefericire a avut nedreptate?

Ajuns la acest punct, și pus să rămână să creadă prin alte rațiuni ceea ce el a jurat să nu creadă, omul liber înțelege câte unele din condițiile gândirii juste, și uneori să se sperie. Căci el ar trebui să n-aprobe celor care cercetând adevărul, și buna credință, prin alte mijloace decât prin calcul sau experiența măsurată. Căci, fără a socoti chiar oracolele, acolo există mii de maniere, pe care experiența le susține,

De a ști prin invidii sau prin moleșeli. Ceea ce uimește acești thaumaturgi este indiferența îndrăzneată a înțeleptului în fața acestor descoperiri care sunt datorate unui fel de nebunie. Căci este just pentru că s-a cercetat de bună credință, a trebui să se înlăture tineretul încrezător de a asculta ce spun ei, și chiar de a se face numai martori despre ce fac ei. Căci ei cad just câte odată și chiar adesea, ea nu trebuie să se mire; trebuie chiar a-l prevedea, și cu aceea a voi s-o ignorezi, ce ar face să se agite sângele fanatic. Prin aceste rațiuni și prin altele, pe care le vor face volumele, eu vă mărturisesc că eu n-aș fixa privirea mea pe o culegere de bani nici pe o mare de cerneală, când mi-ar promite să mă facă să văd prin acest mijloc mari și importante adevăruri. Eu n-aș întoarce-o mai mult decât dervișii, când un oarecare secret mare ar fi la acest preț. Eu cred, în alți termeni, când rațiunea trece în fața sincerității.

15 octombrie 1926.

DIALECTICA ÎN GÂNDIRILE NOASTRE NATURALE

Dacă se vrea să încerce a gândi după dialectica lui Hegel, nu este bine a se ține de jocurile cele mai abstracte, astfel că cei care ne fac să trecem de la a fi și a nu fi la a deveni. Acela este începutul - tul, abstractul, dificilul, irespirabilul. Celui care reîncepe să vă dovedească, la timp atât de îndelungat după vechiul Parmenide, că ființa este una și permanentă vă pare în afara acestei lumi și departe de problemele noastre; iar altul sofistul, care se amuză să dovedească, prin raționamente de același gen, că ființa este multiplă, ceea ce re - vine să se spună că ea se repune ea însăși și se neagă ea însăși, vă pune imediat pe fugă. Voi iată la iubirile voastre, la meseriile voastre, la ascultare, la revoltă, la trândăvie, la indignare, gândiri reale, care se împart în viața voastră.

Să fim reali; să fim pe pământ. Noi am fugit; se întâlnesc peste tot fugari; ei se astupă ascultând cum alții își astupă urechile.

Totuși n-au putut să fugă de gândurile lor. Ce este de spus? Că ei n-au putut să scape de contrariile care se bat în gândurile lor. Eu o iubesc, deci eu merg s-o omor. Eu vreau să mă instruiesc și deja am închis pumnii. Care este tiranul care va salva libertatea mea amenințată? Iar nu va trebui ca noi să cumpărăm securitatea cu prețul vieții noastre? Aceste gânduri ne chinuiau; și din contra nu câștigam nimic. Da ne trimetea la nu, iar nu la da. Asta-i ce gân -deam în fugă. Trebuia să înțeleg că noi suntem urmăriți de vechiul A fi și vechiul A nu fi. Cine ne-a spus:

„Din două lucruri unul,’, iar bine în zadar? Căci clipa de apoi el este forțat să le ia pe amândouă. Această experiență obositoare face moderații, care sunt turbați.

Dar, în Hegel, dacă intrați acolo numai în plimbare, voi veți găsi repede portretul pasiunilor voastre, și chiar umorul vostru, în fine întregul om, care este un animal dificil. Când el vă propune opoziția de la maestru la sclav, voi recunoașteți imediat gândirea constantă a maestrului, imediat gândirea constantă a sclavului, adică gândirea constantă a tuturor; și o gândire în operă, sigur, iar care îm-pinge lumea umană prin scuturături. Voi citiți, voi nu puteți să nu citiți această istorie a voastră înșivă.

Voi observați cum stăpânul își cunoaște sclavul prin gândirile de stăpân; voi observați cum sclavul își cunoaște stăpânul prin gândirile de sclav. Sau bine, folosind cuvinte mai emoționante, voi înțelegeți că bogatul, cu forța bogăției, este separat de toată bogăția,

Iar săracul, cu forța sărăciei, deține toată bogăția; în sfârșit că muncitorul n-a încetat niciodată să-l exproprieze pe leneș. Nu este a fi care trece în a nu fi, iar a nu fi care trece în a fi? Și această revoluție permanentă nu este una să devină inevitabilă din toate aceste lucruri care sunt crezute eterne?

Dacă vă formați acest fel de viziune retrospectivă a logicii, de la logica mai întâi prea disprețuitoare, vă gândiți c-ar trebui să le faceți față la început, în loc să fugiți. Iar în loc de a râde de a fi și a nu fi, care, în toată goliciunea lor, se echivalează, vă comportați voi înșivă, ca un om liber, la gândirea foarte apropiată, în devenire, prin care vă gândiți a fi și a nu fi împreună. Iar această devenire este anunțul unei călătorii fără sfârșit: Căci, de fiecare dată când veți voi să ieșiți dintr-o contradicție, va trebui să regăsiți de a deveni corespondent, și să vă lasați purtat de curentul drag lui Heraclit; să căutați exact cel mai precis a deveni care va devora contradicțiile și în sfârșit să faceți cum fac oamenii. Asta-i cea care vă va vindeca prima de frica de a gândi, căci, în loc de a vă lăsa împins prin gânduri, aceia sunteți voi care să vă împingeți gândurile.

Nu se poate după Hegel; Hegel nu este o carte sacră.

Acolo eu văd mai curând o metodă care ne formează să învingem contradicția, iar mai întâi prin a o privi în față, prin experiența fă -cută că contradicția anunță totdeauna, cum zicea Leibniz, un anume lucru de bine mult mai frumos.

Trebuie numai a învinge și a dezlega. O nebunie comună în toate timpurile este de a crede că dacă se ține închis la unul din terme-nele contradicției, la alt termen ne va lăsa liniștit. Pe scurt, a gândi nu este o poziție de repauz, nici de replică. Eu sunt foarte supărat pe gânditorii noștri cu ochii închiși:

8 martie 1932.

PYRRHON

Când Alexandru Macedon intra în faimoasa sa aventură, el îl transporta cu bagajele sale pe Pyrrhon, alt nemuritor, dar care nu era încă decât un tânăr om avid să încerce curajul său și de a vedea lucruri noi: El a văzut, că nu erau toate plăcute.

În acest timp de asemenea, războiul era mai frumos de departe decât de aproape. Se povestește că Pyrrhon a fost rănit crunt și că s-a văzut curajul pe patul său de spital. Se știe că, atunci când a revenit, el nu mai credea în nici un lucru din lume, până a nu se mai păzi de o trăsură sau de un câine rău; și din această istețime el a făcut un sistem negativist căruia numele său i-a rămas atașat.

Dacă se cred istoricii vechi, acolo în India și-a găsit el maestrul, având să întâlnească acolo pe Gimnastosofiști, sau Înțelepții goi, care se mai găsesc acolo. Este verosimil că India era atunci, prin obiceiuri și maxime, cum este acum, iar fahirii nu se mirau de soldații lui Alexandru ca și de englezi; erau câteva muște în plus.

Se povestește că unul din acești oameni indiferenți s-a ars complet viu sub ochii armatei. Este clar că un soldat, care s-a înarmat cu resemnare, nu fără necaz, avea un oarecare lucru de învățat de la acești Înțelepți goi. Pyrrhon a descoperit secretul lor de a nu forma opinii. Necazurile mari ale noastre vin din pasiuni, iar pasiunile noastre vin din opinii:

Eu am împrumutat din Ostaticul *Otagé*, care este una din cărțile pe care o știi, formula acestei indiferențe orientale, căci nu se poate spune mai bine decât Coufontaine.

„Eu îmi amintesc ceea ce spun călugării Indieni, că toată această viață este o înfățișare zadarnică, și care nu rămâne cu noi decât pentru că noi ne mișcăm cu ele, și că ele ne-ar ajunge numai să ne așezăm și să rămânem pentru ca ele să plece de la noi. Dar acestea sunt ispite josnice.” Aici cuvântul cuceritorului; iar acest singur cuvânt m-a învățat la fel de mult asupra funcției gândirii, ca întreaga Școală.

Un discipol al lui Pyrrhon l-a laudat pe tonul odei Pindarice.

„Binecuvântat să fii tu, cel care ne-a ocolit de a crede și astfel ne-a deschis drumul fericirii

Și aceste remarce m-au ajutat să ghicesc cum gândirile se ordo- nează în gânditor. S-a prefăcut că ar crede și adesea a voit să mă facă să cred, că argumentele au o forță proprie care le este proprie lor, de modelul că se ajunge să-i învingă pe unii, în loc așa cum este i-a consolidat pe alții. Dar nu este punct al mecanicii gânditoare care să gândească astfel argumen- tele. Rațiunile de a se îndoi de toate, pe care Pyrrhon le puse-se în ordine, sunt puternice dacă se vrea, și invincibile dacă se vrea; dar ele sunt fără putere pentru mine pentru că eu n-am dorit să merg pe acolo. Iar el, contrar, este satisfăcut de aceste probe pentru că el le cerceta, alegând în umbră imperceptibil, pe el și toate lucrurile din jur, în scopul de a scăpa de loviturile soartei. Acolo nu există arbitrarul; și eu nu văd rezonabil decât un altul; căci regulile metodei pe care o pun și, ideile că eu construiesc niște capcane și năvoade, înainte de a prinde un lucru sau altul, el le neagă just sau le desface, lumi- nând astfel atât ca un altul condițiile jocului. Numai că el nu vrea să joace și nu forțează nimic. Remarcați că dacă noi gândim cum mașina de calculat calculează, acolo n-ar mai avea mai puțin de necesitate în gândirile noastre decât într-o avalanșă și o inundație; noi am avea o opinie când are febră; și în fine dacă o oarecare gândire era probată și invincibilă, n-ar mai fi în plus o gândire. Eu îmi amintesc că am fost într-o zi aproape stupid ascultându-l pe Lagneau, care, în acea zi, furniza după geniul său, că a descoperit în sfârșit că o probă invincibilă n-ar mai fi o gândire ci un lucru. Această concluzie vrea un refuz și o rezistență. A gândi, este a refuza constrâns, și a se stabili în fața fiecărui lucru în Pyrrhon un mic moment.

Nici o gândire nu este puternică decât printr-un dubiu puternic.

Același gânditor a zis o altă dată: „Pyrrhonismul este adevărul Altă iluminare.

După aceea eu nu mai puteam să greșesc în interpretarea lui Descartes care pune judecata astfel a raționamentului de mai sus.

Iar acela poate clarifica această sarcină a poliției pe care noi o avem în vedere din gândirile noastre. Căci trebuie mereu să alegem; de exemplu a alege pacea sau războiul; iar gândurile celui care a ales războiul se țin foarte bine. Iată ce i-a amestecat pe naivii care vor căuta idei la piață. Dar cei care-și fac ei înșiși ideile lor știu bine că ele rătăcesc în praf fără alegere și fără curaj.

11 iunie 1922.

FIRAVUL GÂNDITOR

Pascal găurște peste tot scoarța, până la a numi spirite firave spiritele fără milă. El a vorbit bine de prinții forței și de genul de considerație care li se datorește lor; asta-i foarte puțin; aceea revine să alegi un scut în raport cu sulița. Dar de asemenea se poate concepe mereu și a găsi imediat un scut mai tare și o suliță mai tare; aceea este fără sfârșit, și acest infinit este mai curând plictisitor de-cât alte lucruri. Se poate mereu dubla metrul, oricare ar fi metrul.

Un vânt dublu, o ploaie dublă, un vulcan dublu, acela nu zdro-bește spiritul de loc.

„Nu trebuie, spunea Epictete, decât o oca de apă pentru a te îneca.” Universul forțelor nu este decât puternic. Eu îl destitui la gânditorul firav.

Arhimede, prințul spiritului, este foarte mult deasupra universului prin invențiile sale. Când el cântărește de două ori faimoasa coroană, o dată în aer și o dată în apă, el este mai mare de altă manieră decât mamutul, sau decât distanța stelelor. Nu în ceea ce a găsit el un nou mijloc de a nu fi înșelat de aurar, ci prin invenția sa însăși, prin cunoașterea acestei ape deplasate și ridicată prin coroană, și în care se regăsește greutatea. Întregul naufragiu este învins prin aceea. Iată un titlu de noblețe pe care fiii lui Arhimede nu l-au lăsat să se piardă; Ei au cântărit și alte lucruri. Mărunta problemă l-a umilit pe fiul regelui și l-a glorificat pe fiul păstorului, după știința și aten-ția celor doi; iar dacă amândoi au descoperit, îi egalează în aceea. Armatele și victoriile nu pot acolo nimic. Noi onorăm destul acest alt gen de victorie.

Asta-i chiar victorie, chiar forță, chiar inegalitate. Asta a fost o întâlnire care a avut să învețe o teoremă în plus. Eu văd oameni care încearcă să disprețuiască pentru o teoremă în plus pe care o știu. Ei aruncă astfel o specie de teroare în spirite prin trei linii prin care licăresc; dar s-a găsit prompt un om care a citit încă trei linii în plus, iar acela este fără sfârșit.

Încă fals infinit. Un spirit care ar ști totul este prea mare, după dimensiunea care este proprie spiritelor, decât a aceluia care știe un lucru? Aceea este confuză. Dar mai curând aceea nu este ambiguă. Socrate nu era nicidecum un spirit mic, cu toate că el ignora multe lucruri pe care noi le știm. Acolo există spiritul de a se înșela în maniera lui Descartes, ca să se redreseze Descartes cum ar putea face unul care a luat bacalaureatul.

Iar această grandoare de spirit vede încă mai bine în eroare, când eroarea este după spirit, nu după pasiuni. Un spirit este mare pentru că el se conduce mai bine decât pentru că el se întinde.

Se ajunge la a vrea, cum au văzut-o stoicii, și cum Descartes a pus-o în clar. S-a ajuns la această uimitoare îndrăzneală de a gândi, care este toată în cea mai mică atenție de la cea care este generoa-să, și care nu este complet avară în cumpărarea ideilor. Eu îl iubesc pe Descartes când el a avertizat că, supozițiile pe care le-a făcut, multe sunt îndoielnice și unele false, ceea ce nu-l oprește în fizica sa. Iar acesta-i același om care a numit generozitatea îndrăzneala de a gândi. Acest cuvânt ne avetizează. Noi nu suntem prea departe de caritate. Ca efect, voinței lui Descartes, este al treilea ordin, caritatea despre care Pascal a scris atât de bine; el închide toată societatea spiritelor și toată iubirea care le ține împreună.

Căci a recunoște în sine puterea de a forma idei, este a-l recunoaște egal cu Arhimede, iar dacă mai puțin, iar a voi să-l presupui în toate, atât de ignoranți și de confuzi cum se vede. Această idee egalizează. Omul este un zeu pentru om. Contra căroră făc asalt toa-te probele extrase din erori și din pasiuni. Mult se cedează, cerând că această egalitate arată, uitând că trebuie pusă și purtată. În ceea ce gândesc ei se ridică, dar în realitate coboară; căci această forță de spirit care caută și vrea spirit în fiecare om este just aceeași care ridică dificultatea de a înțelege anumite lucruri înainte de a ști totul.

Astfel Pascal destituie puterea zeului de a ști, toată această inegalitate.

Fără a ști totul în fapt. Dumnezeuul său umilit este încă figură. Pascal a efectuat profețiile; dar el însuși este port-semnul și profetul încă. Noul Testament aș zice eu.

20 iulie 1924.

PORTRETE DIN IMPERIU

Eu am citit în Saint Simon că niște înalți seniori, trimiși pentru a restabili ordinea la Halles, unde poporul striga foamea, trebui să traverseze mai întâi în trăsura sa luxoasă o mulțime periculoasă care acoperea cu mai multe injurii murdare. Maestrul de ordine nu numai a dat din sprânceană; el a făcut-o pe surdul; și asta-i fără îndoială prin acest curaj, care nu-i mic, prin care el își salva viața și însăși puterea sa. Căci s-ar putea ca cel care fuge, să-l lovească pe cel care amenință; și nu se atacă ușor un om fără gest și un flanc gol. Dar încă se păzește amintirea unei puteri mai mare decât cea umană; acest idol rămâne miraculos.

Eu presupun că Alexandru și Cezar să fi trecut de aceste momente acolo. Acolo puterea învață un gen de severitate, care alege mijloacele sale și ora sa. Nu este militărește de a lovi când se vrea, nu când celălalt vrea? Istoria șterge aceste lucruri. Istoria este mize- rabil de credibilă, iar prin aceea fără nici un învățământ. Nu se știe adevărul, cine este violent, decât prin câteva licăriri ale oamenilor fără respect. Retz povestește zadarnic aventura lui Turenne, care aducea redutabila sa armată de infanteriști, care văzu cum colabo-ratorii săi de arme l-au lăsat singur, pentru că Mazarin distribuise câțiva saci de aur. Îmi imaginez că Turenne și-a lăsat atunci să doarmă puterea sa de șef; acesta nu era momentul de a o încerca.

Puck al lui Kipling făcea să re trăiască împăratul Maxime, și arăta un alt aspect care-i îngrozea pe mediocri și poate de asemenea pe cei puternici; dar puternicii n-au spus nimic. Împăratul vorbește familiar cu doi ofițeri tineri perfect bravi și strâns amici. El știe să-i spună bine unuia dintre ei că anumite bârfeli satirice au ajuns până la urechea foarte sensibilă a puterii; și că astfel de apropouri i-au costat scump pe unii.

„Dar, spuse șeful, voi n-aveți nici un pericol de a vă teme de mine” „Nici cel mai mic,” spuse celălalt amic, care balansa neglijent sulita sa de vânătoare. Împăratul Maxim nu lăsa nimic a părea; în continuare el s-a bizuit în întregime pe ei; ei au terminat prin a-l iubi.

Acest traseu de imperialism îmi place; acolo eu găsesc limitele sarcinilor mele; în fine valorile adevărate.

Eu am ca martor bun o altă istorisire, mai apropiată de noi. Imaginați-vă celebrul Mangin, pe o mică colină, la malul unui drum,

Privind defilarea diviziilor sale care revin din foc. El seamănă cu statuia sa; nimic nu mișcă pe acest chip; brațele sunt încrucișate. Această imagine a intrat în legendă. Dar trebuie știut de asemenea că această defilare lungă de soldați înarmați era o defilare de inju-rii și de amenințări. Tot ce s-a putut spune atunci era strigătul.

„Asta este o eroare, mi-a zis martorul, să crezi că un general n-are ocazia de a arăta curaj și nu riscă, cum s-a zis, decât viața altora.”

Se va sesisa această nuanță de stimă, iar puțin resorturile reale ale tragediei.

La ce gândea omul? La ce gândea Fonck căzând de la trei mii de metri, când el căuta și găsea în sfârșit obiectul care blocase cârma sa? Grijile meseriei șterg spaima. Fără îndoială conducătorul oame-nilor evalua, după aceste semne teribile, redresarea pe care el trebuia s-o opereze prin mijloacele cunoscute lui. Fără îndoială el repeta în spiritul său tot lanțul puterilor, de la ofițerul de ordonanțare până la sergent, ceeace el ar trebui să zică fiecăruia sau să se facă a zice; amestecul de speranță și de frică care ar putea să joace la aceste grade de ambiție, puterea exercițiilor, a repausurilor, a sanc-țiunilor și a scuzelor, efectele înseși ale propriului său renume, care, după cele văzute și auzite, nu puteau să fie mediocre. Astfel era când el și-a reluat comandamentul într-un moment unde de alții s-ar fi crezut pierdute; el s-a reunit în forța sa în timp ce teribilii săi copii oboseau să-l insulte. Și efectuând bine atenția la aceasta, doar un pericol foarte clar l-ar fi spălat de teribila meserie care era meseria sa. Trebuie să se știe ce se dorește. Pudra nu mai mult nu este dulce; iar ce se poate face cu aliații care n-ar fi redutabili?

Julien de Stendhal, urmând cercurile unui uliu, admira această forță și acea izolare. Imperiul este la acest preț.

1 august 1932.

XCIII

A CREDE

Montaigne a zis acest lucru admirabil, ăsta-i cel mai puțin cunoscut cel mai crud în mod trainic. Și ce obiecție vreți voi să faceți la o istorisie care n-are sens? Vedere uimitoare despre minuni. Eu remarc despre acel subiect că minunile sunt mereu povestite; dar de asemenea noi nu credem acolo ca mai bun.

Omul nu crede decât în ce vede el. Eu aș vrea chiar să vă spun că el acolo nu crede despre tot, și că această incredulitate chiar care este de arătat. A vedea presupune a a privi, iar a privi este a se îndoii. Observatorii războiului știu bine că dacă se crede la început ce se vede, nu s-ar vedea nimic; căci totul ne înșeală; iar noi nu încetăm să descurcăm aceste aparențe fantastice. Eu îmi amintesc că într-o noapte eu am ieșit din groapa mea, surprins de un zgomot oarecare extraordinar, iar eu mă găseam, încă jumătate adormit, într- un palat de diamante și de perle în arcade.

Asta n-a fost decât un moment, iar eu am văzut imediat ce era acolo, adică arbori acoperiți de chiciură într-o ușoară ceață pe are luna o lumina uniform. Dar eu nu văzusem mereu decât un palat minunat dacă nu mă îndoiam. Omul care constată este un om care se îndoiește. Eu aud, cine se îndoiește în acțiune, adică cel care explorează. Observați-l pe observator, cum el ar vrea să facă turul lucrului, să atingă și să pipăie ce vede el; cum schimbă postul cât poate, ca să facă să varieze perspectivele. Acest om nu-i credul și n-a fost niciodată.

Același om povestește un vis pe care l-a avut. Dar visul nu mai este nimic. Nu mai este problema de a observa, ci mai curând este discursul care face obiectul. Atunci spiritul nu mai știe să se îndoiască; el nu mai are mijloacele.

În acest obiect care este complt fugar, el nu poate găsi aceste puncte de rezistență care sunt recunoscute repede în experiența reală.

Chiar în momentul când el visa, atunci trebuia el să se îndoiască și să exploreze, pentru că atunci putea el. Este adevărat că el ar fi fost trezit; iar acolo nu există alte mijloace de a găsi adevărul despre un vis. De exemplu eu visez că se acordează pianul meu; eu mă trezesc și aflu că este miezul nopții care sună. Dar când a trecut visul, timpul anchetei a trecut de asemeni. Omul caută în zadar adevărul în golul din spiritul său. El

este în aceeași situație dacă el povestește un lucru pe care l-a văzut rău, un lucru de o clipă, sau bine un lucru care l-a pus pe fugă. El n-are îndoială; asta-i ce nu poate explora. Iar auditorii nu pot mai mult. Asta-i atunci când accentul și pasiunea nu pot mai mult.

Eu aş spune chiar că o recitare adevărată nu poate fi înțeleasă cum trebuie. Dacă povestitorul nu ne poate arăta lucrul, imaginația auditorului este nebună. Orice recitare este un bazm; și nu poate fi îndoială, întrucât lucrul lipsește. Se înțelege apoi că recitarea unei recitări, de bună credință, multiplică eroarea. Amprenta se face în fiecare, fără remediu, dacă asta nu-i decât îndoiala absolută a întregii recitări, printr-o neîncredere superioară care rezultă din remarcele pe care eu le fac aici, și de multe altele.

Dar aceste remarce scot de asemenea toate speciile de îndoială privind sinceritatea povestitorului, în felul că narațiunile fantastice devin fapte ale naturii umane, care încă ne pot instrui. Asta pentru că un spirit superior, cum este Montaigne, nu face alegeri în recitări pe care el le relatează, dar într-un sens le judecă toate bune pentru că în alt sens el se îndoiește de toate. Este clar că a povestit o istorisire pe care a auzit-o în aranjament după probabilul și verosimilul, asta-i o manieră periculoasă de a minți; căci prin ce drept să redai credibilă cea care-i incredibilă prin natura sa?

În adevăr singura manieră de a reda o istorisire credibilă este de a o interpreta cum nu putea să fi fost, ceea ce se regăsește în esența eternă, și face istorisirea din nou de neschimbat. Căci orice este important și cel mai mic detaliu care poate exprima esențialul; deci martorii trebuie să transmită omului cum este tot adevărul. De aceea Montaigne nu vrea să schimbe cel mai mic lucru; și este adevărat că acest gen de critică este în afara anotimpului când obiectul lipsește. De unde adesea se ia drept frivol acest spirit serios, iar pentru nesigur ca îndoielnic, iar pentru credul este incredibil.

Platon era de aceeași fărmă. Vina pentru astfel de maestri, gândesc la corpul pierdut ca și caii galopând.

7 noiembrie 1924.

SPIRIT CONTRA SPIRIT

A gândi enervează. Adică este necesar să se gândească universal, adică a da legea pentru toate spiritele; și nu se poate. În părțile mai bine explorate din matematică, se poate; dar este foarte ușor; legea este dată spiritelor după Thales. Când jocul se complică, pretenția de a domni asupra spiritelor care este tot de spirit, primește lovituri dure. Nimic nu miră mai mult decât o obiecție; cel care n-a prevăzut-o, se găsește prost. Ar trebui îndrăznit mai mult, dar fără nici o pretenție; asta-i dificil; căci modestia nu începe nimic. Cine nu este un mic Descartes, care nu socotește prin propriile lumini, este un gânditor slab; dar cine se lansează după propriile lumini este imediat un gânditor ridicol.

Eu am amintirea unui om complet simplu de la care am învățat jocul de șah; când el a simțit marșul pieselor, el avu ca o ilumi-nare și-mi zise asta:

„Acum că eu am înțeles, nu mă mai câștigați. Prin această declarație nebună, el a schimbat amicul în inamic, a pierdut atâta cât a vrut el, devenind furios, și a părăsit jocul. Eu n-am avut dreptate; ar trebui să pierd voluntar o dată sau de două ori. Se găsesc puțini jucători buni, eu înțeleg care știu să piardă fără să-și piardă dispoziția.

Dar care câștigă mereu, nu se vor găsi. Cum să scuzi să piardă mereu, într-un joc care nu-i decât de spirit? Spiritul anunță egalitatea; dar spiritul înșală imediat această speranță frumoasă. Eu presupun că deja pe băncile școlii se află fanatici, care au greșit odată, și ca-re sunt ofenșați pentru totdeauna; ei au jurat să învețe fără să înțeleagă. Ei au spus odată cele ce gândeau; iar aceea n-avea sens. Acolo ei nu se mai frecau. Asta-i pentru că metoda atât de simplă a aparenței, care vrea mereu să trezească judecata, nu-i fără pericole.

Prea serioasă la început, aceea face spirite înnodate.

Cultura este un bun remediu; eu audiez o lungă familiaritate cu toate genurile de gândire, unde se explorează toate celelalte, având grije mai întâi de a le înțelege decât a le aproba sau blama.

Jocurile de spirit, unde onoarea nu este mereu angajată, convin în copilărie și în adolescență; asta-i astfel ca să învețe să nu înghită ideea ca pe o ademenire. A înțelege, dar nu a prinde, asta-i sănă-tatea spiritului. Lucrețiu, urmându-l în aceea pe Epicur, a făcut să se vadă, cu gândiri uneori naive, o prudență admirabilă, când el a vrut să se dea, fenomene ca

eclipsele, anotimpurile sau meteorii, nu o explicație ci mai multe; căci este suficient, zicea el, ca zeii să fie îndepărtați. Faimosul Maxwell a împins până la capăt această idee, spunând că, din moment că acolo avea o explicație mecanică avea o infinitate. Marii înțelepți raționează prin ipoteze, și știu să schimbe ipoteza. Iar Descartes, care pare uneori vădit, știa bine să spună că el nu pretindea să fi reconstruit lumea așa cum a făcut Dumnezeu. Asta-i să iei o idee drept ce este ea, iar asta nu-i puțin. Când el se oferă după ochii mei un miracol, sau bine un tur de parolă – parolă, treaba mea nu-i mai întâi de a ști cum omul abil s-a prins acolo, ci să-mi reprezinte una sau două explicații posibile ale lucrului; după care voi aștepta cu liniște experiența care poate singură să spună ceea ce este. Asta-i astfel că se ajunge la a fi sigur de sine, fără ca vreodată cu rigoare să fii sigur de nimic.

Voltaire văzuse bine. Asta-i fanatismul care este răul uman; iar acesta nu-i decât spiritul care gândește convulsiv, printr-o ambiție prea promptă și imediat decepționat. Fanatismul n-a ezitat atâta; el a schimbat obiectul, sau mai curând el a schimbat cuvintele. Eu cred că pasiunile politice sunt de mai puțin interes decât spiritul. Nedreptatea care mă face contradictoriu, eu de abia am avut timp să mă gândesc acolo în fața cutezanței care face să se vadă fixată în spirit. Chiar dacă el mă aprobă el se așează ca egalul meu; el mă somează să-l recunosc spirit; el cere acord chiar în dezacord. Un spirit nu poate suporta un alt spirit, egalul său, asemănătorul lui, care nu gândește ca el. Acest defect, unde-i acolo stima, și chiar iubirea înșelată, l-a făcut *tocilarii* de altădată și marii *tocilari* de azi, care sunt certăreții.

10 februarie 1931.

MAIMUȚELE

Mizantropul mi-a spus: „Asta nu-i că eu disprețuiesc omul; dar eu nu găsesc deloc despre om. Ascultă-mă; eu găsesc destui care nu știu aproape nimic, care sunt școliți în pasiuni, sau bine care așteaptă în lenevie, cum această lume le-ar datora totul; sau bine care disperă; sau bine care beau, ceeace este uman, și nu al animalelor. Da, chiar printre cerșetori, se arată fețe de oameni; de asemenea pictorii merg acolo cu tot dreptul. Eu însumi vin adesea să mi se zică de un om adevărat se recunoaște aici dacă n-a putut fi Alexandru el nu vrea să fie decât Diogen. Iar asta-i pentru că eu nu găsesc des un om în locurile aproape mari, acolo unde just eu aş dori să fiu unul.

„Acum, spuse el, ascultați un fel de fabulă. Eu presupun că un oarecare Jupiter ar fi făcut maimuțele după forma umană și fără spirit, vorbind la propriu, dar dotate din această artă a imitării care sunt maimuțele. Atunci, ce perfecțiune în aparență! Ce alai la maimuțe! Ce avans dacă ele distribuie monedele primite în loc să verifice fiecare piesă, s-o cântărească, s-o facă să sune! În adevăr, dragul meu, ele vor fi deja la învățare, când oamenii veritabili se vor instrui ei înșiși și cu disprețul a tot ce este această mecanică ce trage atât de ușor consecința, iar în fine guralivul, elocventul, convingătoarea memorie. Cine deci, atunci, va scrie la douăzeci de ani prima sa carte? Cine deci va explica pasiunile fără a le cunoaște? Cine deci va face să iasă, pe toate subiectele, acest val de cuvinte cunoscute, uzate, de aparență venerabilă? Cine deci va fi constant în principii, fertil în argumente, impozant prin sistem, și în fine jucând mereu aceleași lovituri, cum o mașină ar putea juca cărți? Cine este mai bine de acord cu sine decât o mașină? Cine este mai logic, în fine, decât o mașină? Dar cine poate să facă clasarea mai bine decât o mașină? Dar cine face mai bine clasare nu importă ce, după culoare sau formă, sau să aranjeze mai bine toate hârtiile lumii unde se află scris un anumit nume, cum sunt Victor Hugo, Chateaubriand, Spațiu, Timp, Atenție, Religie? Lingușire la biblioteci și nelăsând nimic va fi maimuța sau omul? Iar prin aceea, compunând Arlechinul doctrinelor, va fi maimuța sau omul?;

„În tot felul de politețe, zise el, cu cel mai bun șarg de salutat, sau flatat sau surăs, sau bine să faci să treacă fără accident un platou plin de pahare și de butelii? Gândirea se sparge; gândirea șocată și ofensată. Gândirea neliniștită de asemenea gândind. Compuneți un tribunal din oameni; poate

că ei vor alege maimuțe. Dar ce spun eu acolo? Nu-i veridic că maimuțele au fost importate peste oameni, în acest Drept erudit și acumulant, unde textele fac gândire? Ce-i mai ușor de a judeca după precedentele?; Acolo gândirea face rău astfel că s-au văzut mulți judecători dormind la audieri; iar aceștia nu sunt cei mai răi. Totuși eu pierd această marcă, pentru că somnul se imită de asemenea, eu zic adevăratul somn. Acum, pentru a merge la nucă, n-o pierdeți din ochi, faceți totuși ce-i cerut și așteptat; în orice eveniment faceți apropierea; și chiar aranjându-vă prin respect, faceți un pas spre nucă; și, întinzând mâna în semn de amicitie, acolo o mai întindeți către nucă; când o țineți, imediat o spargeți și o mâncați, într-o neatenție la alte lucruri care joacă atunci grandoarea și disprețul; toată aceea nu-i a maimuței? De asemenea să spuneți ce le place oamenilor, ceeace oamenii au pudoarea s-o spună? Iar asta se face mai bine decât este, aceea nu este mai ușor dacă nu este nimic? Mai ușor dacă se estimează numai după nucă? Poți să fii curajos în cuvinte, dacă ai numai puțin din care vorbește la frica vecinului și s-a de-pășit?

„Eu am fugit.” zise omul; dar, „Un francez nu fuge niciodată.”

De unde eu presupun, dragul meu, că mulți oameni au prins în fine să imite maimuțele.

23 iunie 1923.